

HELSINGIN HOVIOIKEUDEN JULKAISUJA

HELSINGIN HOVIOIKEUS
HELSINKI

Toimittaneet
Risto Koulu – Raimo Lahti – Timo Ojala

Kirjoituksia kansainvälisen oikeusavun alueelta

HELSINGIN HOVIOIKEUS
HELSINKI

copyright: Helsingin hovioikeus ja tekijät

ISBN: 978-951-53-3141-0 (nid.)

ISBN: 978-951-53-3142-7 (PDF)

Kannen suunnittelu: Taisto Jantunen

Kannen kuvassa on Walter Runebergin patsas Lex Helsingin hovioikeuden istuntosalien
1–6 odotustilasta

Hakapaino Oy
Helsinki 2009

Sisällys

Esipuhe	7
Hovioikeuden presidentti <i>Lauri Melander</i>	
Alkulause	9
Kirjan toimittajat <i>Risto Koulu, Raimo Lahti ja Timo Ojala</i>	
ARTIKKELIT	
<i>I Kansainvälinen oikeusapu riita-asioissa</i>	
<i>Sini Leppänen</i>	
Ulkomainen tiedoksianto riita-asioissa ja erityisesti postitiedoksiannon käyttäminen	11
<i>Tiina Nurmimäki</i>	
Suomen viranomaisten alueellinen toimivalta perheoikeudellisiin asioihin liittyvissä kansainvälisissä oikeusapupyynnöissä	33
<i>Anna-Mari Porkkala-Hietala</i>	
Uudet säännökset tuomion julkistamisesta ja tiedonsaantioikeudesta teollis- ja tekijänoikeudessa – kansalliselle lainsäädännöllemme vieraita menettelytapoja?	49
<i>II Kansainvälinen oikeusapu rikosasioissa</i>	
<i>Jukka Jaakkola</i>	
Rajat ylittävät omaisuuteen kohdistuvat pakkokeinot	63
<i>Tom Laitinen</i>	
Det nordiska rättsliga samarbetet ur Finlands synvinkel	79

<i>Taina Neira</i>	
Rikoshyödyn takaisinsaamisen ongelmista ja asianomistajan asemasta kansainvälisissä tapauksissa – Erityisesti talousrikostapausten näkökulmasta tarkasteltuna	107
<i>Taina Neira ja Sanna Palo</i>	
Pakkokeinolain 5a luvun mukaisiin salaisiin pakkokeinoihin liittyvät oikeusturvatakeet ja niiden toteutuminen kansainvälisessä oikeusavussa	131
Kirjoittajat	156

Esipuhe

Helsingin hovioikeuspiirin laatuhankkeeseen liittyen on aikaisemmin julkaistu kirjat Rikosoikeuden uudistuneista yleisistä opeista vuonna 2004, Rikostuomion perusteleminen vuonna 2005, Todistus oikeutta käsittelevä julkaisu vuonna 2006 ja Talousrikosoikeuden julkaisu vuonna 2007. Nyt kysymyksessä olevan julkaisun kirjoitukset perustuvat Kansainvälistä oikeusapua riita- ja rikosasioissa käsitelleen opintojakson tarkastettuihin loppu töihin. Kansainvälisen oikeusavun -opintojakso pidettiin syksyn 2006 ja kevään 2007 aikana.

Tämän yliopistollisen laatuhankkeen organisaatio muodostuu ohjaustyöryhmästä, jonka tehtävänä on koordinoita hankkeen toimintaa ja suunnitella tulevaa toimintaa. Lisäksi jokaista kurssia varten on oma kurssikohtainen suunnittelutyöryhmä, jonka tehtävänä on suunnitella toteutettavan kurssin sisältö, toteuttamistapa ja muutoinkin kurssin käytännön toteuttaminen. Molempiin työryhmiin kuuluvat edustajat oikeustieteellisestä tiedekunnasta, Helsingin hovioikeudesta, yhdestä hovioikeuspiirin käräjäoikeudesta, Valtakunnansyyttäjänvirastosta ja Suomen Asianajajaliiton edustaja. Laatuhanke on järjestänyt vuosina 2004–2006 kaksi yliopistollista kurssia vuodessa. Yksi kurssi kevätkaudella ja yksi syyskaudella. Vuonna 2007 toteutettiin aikaisemmasta poiketen vain yksi, immateriaalioikeutta käsittelevä kurssi, joka kesti loppukeväästä aina syksyn loppupuolella saakka. Vuonna 2008 vuorossa ovat olleet puolestaan eurooppaoikeutta ja työoikeutta käsittelevät kurssit. Kurssit ovat olleet viiden opintoviikon laajuisia ja nykyisin tätä vastaavien opintopisteiden laajuisia.

Kansainvälinen oikeusapu ja siihen liittyvät kysymykset ovat nykyisessä kansainvälisessä ympäristössä tärkeä osa-alue jokaisen lainkäytön ammattilaisen näkökulmasta. Toisaalta aihepiiri on vaikea, koska yksittäisen tuomarin tai syyttäjän kohdalle kansainvälisiä kysymyksiä sisältäviä juttuja ei tule välttämättä usein. Aihepiirin vaikeus näkyy osittain myös tämän julkaisun laajuudessa, joka jäi suppeammaksi kuin aikaisemmissa julkaisuissa. Julkaisussa olevat artikkelit valoittavat kuitenkin aihepiiriä käytännönläheisesti. Mukaan on saatu myös Tom Laitisen ja Taina Neiran kirjoitukset, vaikka niitä ei ollut laadittu nimenomaan tätä kurssia varten.

Laatuhanke on järjestänyt kaikkiaan yhdeksän kurssia: Rikosoikeuden uudistuneet yleiset opit, Todistus oikeus, Rikostuomion perusteleminen, Velvoiteoikeus, Talousrikosoikeus, Insolvenssioikeus, Kansainvälinen oikeusapua siviili- ja rikosasioissa, Immateriaalioikeuden kurssi ja eurooppaoikeuden kurssi. Laatuhankkeen toiminta jatkuu tänä syksynä pidettävällä työoikeuden kurssilla ja keväällä 2009 järjestettävällä viestintäoikeuden kurssilla. Kunkin kurssin tavoitevahvuus on noin 30 henkilöä ja

osallistujia on riittänyt hyvin jokaiselle kurssille. Vaihtuvuus on ollut myös laatu-
hankkeen perustavoitteen mukaisesti ilahduttavan suuri.

Tämän julkaisun artikkeleiden tieteellisestä tarkastamisesta ovat vastanneet tutkimus-
johtaja (OTT) Risto Koulu ja professori Raimo Lahti. Tästä merkittävästä työpanoksesta
haluan lausua heille erityiset kiitokset. Oikeustieteen lisensiaatti Timo Ojalan työpanos
julkaisun toimittamisessa ansaitsee myös kiitoksen. Kiitän myös kaikkia artikkelien
kirjoittajia, joiden kouluttautumisen arvokas tuotos tämän julkaisun välityksellä saate-
taan hovioikeuspiirin lainkäyttöhenkilöstön ulottuville ja muutoinkin oikeusyhteisön
käyttöön.

Helsingissä, marraskuussa 2008

Lauri Melander

Alkulause

Tämän teoksen kirjoitukset ovat Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan lukuvuonna 2006–2007 järjestämän ja Helsingin hovioikeuspiirin laatuhankeeseen liittyvän ”Kansainvälinen oikeusapu riita- ja rikosasioissa” opintojakson tuotteita. Opintojakso oli osa tiedekunnan ammatillisesti painottunutta jatkokoulutusta ja jatkoa Helsingin hovioikeuspiirin laatuhankeeseen liittyneille aikaisemmille rikosoikeuden yleisiä oppeja, todistusoikeutta, rikostuomion perustelemista, velvoiteoikeutta ja talousrikosoikeutta käsitelleille opintojaksoille. Tämän jakson suorittaminen oikeutti osallistujat, jotka olivat kaikki aikaisemman käytännön mukaisesti lainkäytön ammattilaisia eli tuomareita, syyttäjiä, asianajajia ja hovioikeudenviskaaleja, lukemaan jakson hyväksyen 10 opintopisteen (aikaisemmin viiden opintoviikon) laajuisena osana oikeustieteen lisensiaatin tai tohtorin tutkintoa. Tällä kurssilla oli edellä mainittujen lainkäytön ryhmien lisäksi edustus myös poliisihallinnosta.

Opintojakso toteutettiin seminaarityyppisenä. Osanottajilta edellytettiin perehtymistä ennalta sekä kotimaiseen että kansainväliseen kirjallisuuteen. Seminaareja edelsivät vastuuhenkilöiden pitämät johdantoluennot. Varsinaisia seminaarikertoja oli seitsemän. Osanottajat esittivät ryhmissä noin 45 minuuttia kestävä alustuksen jostakin osateemasta: toinen ryhmä toimi opponointiryhmänä ja arvioi esitystä. Opetuskonsepti osoittautui toimivaksi, sillä sekä alustus että opponointi herättivät välillä kiivastakin keskustelua ja väittelyä. Seminaarit jakaantuivat tasan riita- ja rikosasioiden kesken. Seminaarien jälkeen oli vielä yksi tilaisuus, jossa itse seminaareja arvioitiin. Samalla keskusteltiin lopputöiden teemoista sekä tieteellisestä kirjoittamisesta.

Vaikka opintojakso koostui pääosin kurssilaisten pitämistä alustuksista, joita varten he olivat joutuneet laatimaan kirjallisen ”pohjapaperin”, opintojakson yhtenä elementtinä olivat osallistujien jakson päätteeksi laatimat kirjalliset lopputyöt, joista tämä julkaisu muodostuu. Lopputöiden aiheiden valinnassa opintojaksolle osallistuneiden omat toiveet otettiin huomioon. Lisäksi julkaisuun on otettu mukaan kaksi sellaista kirjoitusta (Taina Neira ja Tom Laitinen), joita ei ole varsinaisesti laadittu tämän kurssin lopputyöksi. Nämä kirjoitukset käsittelevät kuitenkin kansainvälisen oikeusavun tärkeitä kysymyksiä ja kirjoittajien suostumuksella myös nämä kaksi kirjoitusta on otettu mukaan julkaisuun. Teoksen rakenteessa on päädytty siihen, että kirjoitukset on ryhmitelty aihepiirinsä mukaisesti joko kansainvälistä oikeusapua riita-asioissa tai kansainvälistä oikeusapua rikosasioissa koskevien pääotsakkeiden alle. Näiden pääotsakkeiden sisällä kirjoitukset on sijoitettu kirjoittajien nimenmukaiseen aakkosjärjestykseen.

Allekirjoittaneet tutkimusjohtaja (OTT) Risto Koulu ja professori Raimo Lahti ovat toimineet kurssin tieteellisinä vastuuhenkilöinä ja opettajina kurssilla, lukeneet kirjal-

liset lopputyöt ja hyväksyneet ne julkaistavaksi tässä teoksessa. He ovat lisäksi laatineet opintojakson kokonaissuorituksen arvioinnin ja antaneet kurssilaisille arvosanan opintojaksosta.

Allekirjoittanut oikeustieteen lisensiaatti Timo Ojala on toiminut mainitun opintojakson sihteerinä ja vastannut lopputöiden painoasuun saattamisesta ja monista käytännön järjestelyihin liittyneistä kysymyksistä. Toimitustyön yhteydessä on kirjoitusten ulkoisia tekijöitä saatettu yhdenmukaisiksi ja kirjoituksia myös sisällöllisesti, lähinnä lainsäädäntömuutoksiin liittyen, jonkin verran muokattu. Kirjoitusten eriaikaisen valmistumisen vuoksi kirjallisuuslähteiden ajantasaisuudessa on eroja. Kuitenkin jokainen kirjoittaja vastaa tässäkin julkaisussa itse lopputuloksesta ja esittämistään kannanotoista.

Helsingissä, marraskuussa 2008

Risto Koulu

Raimo Lahti

Timo Ojala

Sini Leppänen

Ulkomainen tiedoksianto riita-asioissa ja erityisesti postitiedoksiannon käyttäminen

1. Tärkeimmät tiedoksiantoa koskevat menettelytavat, sopimukset ja säännökset

Kun suomalainen tuomioistuin saa käsiteltäväkseen jutun, jonka asianosainen oleskelee ulkomailla, on ratkaistava kysymys siitä, kuinka oikeudenkäyntiin liittyvä tiedoksianto saadaan tehokkaasti toteutettua kyseisen henkilön osalta. Lähtökohta tiedoksiannon toteuttamiselle on ilmaistu oikeudenkäymiskaaren 11 luvun 8 §:ssä, minkä mukaan tuomioistuimen tulee huolehtia tiedoksiannettavan asiakirjan lähettämisestä ulkomaan viranomaiselle, jos vastaanottaja oleskelee ulkomailla ja hänen osoitteensa on tiedossa. Asiakirjojen lähettämisessä noudatetaan niitä periaatteita, joista kulloinkin kyseessä olevan valtion kanssa on sovittu tai asiasta on muutoin säädetty. Tiedoksiannototehtävä voidaan asianosaisen sitä pyytäessä antaa 11 luvun 2 §:n mukaisesti myös tämän itsensä huolehdittavaksi. Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 26 a §:ssä on erikseen säädetty tuomioistuimen velvollisuudesta huolehtia todistajan kutumisesta, jos kutsu on annettava tiedoksi maan ulkopuolella. Kutsu on lähetettävä tiedoksiantoa varten sen maan viranomaiselle, missä todistaja oleskelee niin kuin siitä on säädetty tai sovittu.

Tuomioistuin huolehtii tiedoksiannosta myös silloin, kun tiedoksianto toimitetaan ulkomaille lähettämällä asiakirja asianosaiselle postitse oikeudenkäymiskaaren 11 luvun 3 §:n mukaisesti. Varsin useiden maiden kohdalla on mahdollista käyttää postitiedoksiantoa. Kunkin kansainvälisen sopimuksen kohdalla tulee tarkistaa erikseen, onko postitiedoksianto kyseiseen maahan sallittu ja mitkä ovat ne edellytykset, joita noudattaen postitse tapahtuva tiedoksianto tulee suorittaa. Merkillepantavaa on, ettei tuomioistuin pohjoismaita lukuunottamatta yleensä voi lähettää asiakirjoja toisen maan viranomaisille tiedoksiannettavaksi tietämättä, missä vastaanottaja oleskelee eikä henkilön tarkemman olinpaikan selvittämistä voida näin siirtää vastaanottajavaltion vastuulle. Oikeudenkäymiskaaren 11 luvun 8 §:ssä oleskelulla ei tarkoiteta aivan lyhytaikaista ulkomaillaoloa. Edellytyksenä ei kuitenkaan ole pysyväisluonteinen oleskelu vaan esimerkiksi useamman viikon tai kuukauden ulkomaanmatka voi aiheuttaa tiedoksiantotarpeen ulkomaille.¹

¹ HE 16/1990 s. 16–17.

Kun jutun vastaaja oleskelee ulkomailla eikä hänen olinpaikkansa ole tiedossa, joudutaan säännönmukaisesti turvautumaan oikeudenkäymiskaaren 11 luvun 9 §:n mukaiseen kuulutustiedoksiintoon. Koska tällainen tiedoksiinto ei todellisuudessa tavoita ainakaan vastaajaa, on tuomioistuimen varmistettava, ettei vastaajan olinpaikasta voida saada tietoa. Kantajan on oikeudenkäymiskaaren 5 luvun 2 §:n 2 momentin mukaisesti ilmoitettava, mitä toimenpiteitä on suoritettu vastaajan osoitteen selvittämiseksi ja saatava myös tuomioistuimien uskomaan, ettei tarkempaa selkoa osoitteesta ole ainakaan kohtuudella saatavissa. Tällainen tiedoksiinto voi olla myös kantajan kannalta epäedullinen sen vuoksi, että tuomion tunnustaminen ja täytäntöönpano vieraassa valtiossa saattaa estyä vastaajan jätettyä vastaamatta pääasiassa.²

Lähetettäessä oikeudenkäyntiasiakirjoja ulkomaille tiedoksiintoa varten joudutaan harkitsemaan, onko postitiedoksiinto mahdollinen vai tuleeko tiedoksiintoon ryhtyä viranomaisten välityksellä. Jälkimmäisessä tapauksessa joudutaan selvittämään, mitä asiakirjojen välitystapoja kulloinkin mahdollisesti sovellettava sopimus tai muu säännös tarjoaa. Pääasiallisina vaihtoehtoina ovat asiakirjojen lähettäminen suoraan vastaanottajavaltion alueellisesti toimivaltaiselle viranomaiselle, niiden toimittaminen keskusviranomaisen kautta tai asiakirjojen lähettäminen diplomaattiteitse.

Pohjoismaat ovat vuonna 1974 solmineet keskenään oikeusapua tiedoksiannon toimittamisessa ja todistelussa koskevan sopimuksen, mikä on saatettu asetuksella voimaan Suomessa 1.7.1975 lukien. Sopimuksen osapuolia ovat Suomen lisäksi Ruotsi, Norja, Tanska ja Islanti. Sopimusta sovelletaan edelleen pohjoismaiden kesken. Ruotsin kohdalla tulee ottaa huomioon myös jäljempänä mainitun EU:n tiedoksiantosopimuksen määräykset. EU-valtioiden välillä sovelletaan neuvoston asetusta n:o 1348/2000 oikeudenkäynti- ja muiden asiakirjojen tiedoksiannosta jäsenvaltioissa siviilitai kauppaoikeudellisissa asioissa. Asetus tuli voimaan 31.5.2001 ja sitä on sovellettava sellaisenaan kaikissa jäsenvaltioissa Euroopan yhteisön perustamissopimuksen mukaisesti.

Suomi on lisäksi vuonna 1969 saattanut asetuksella voimaan oikeudenkäynti- ja muiden asiakirjojen tiedoksiintoa ulkomailla siviili- tai kauppaoikeudellisissa asioissa koskevan yleissopimuksen, mikä on solmittu Haagissa 15.11.1965. Tämä on Haagissa solmituista tiedoksiintoa koskevista sopimuksista käytännössä tärkein (sopimukset myös vuosilta 1954 ja 1905) ja siihen on liittynyt runsaasti muitakin kuin Euroopan maita. Myös Venäjä on liittynyt Haagin sopimukseen, minkä lisäksi Suomella on oikeusapua koskeva kahdenvälinen sopimus Venäjän kanssa.

Sopimusten ulkopuolisiin valtioihin nähden noudatetaan tiedoksiintomyönteistä periaatetta, mikä ilmenee myös keskinäisestä oikeusavusta annettaessa tiedoksi asiakirjoja yksityisoikeudellisissa asioissa annetusta asetuksesta (UlkTiedA 19.3.1982/211). Eräs kansainvälistä oikeusapua koskeva periaate onkin juuri kansainvälinen kohteliaisuus.³ Asetuksen 3 §:n mukaan tiedoksiintoon ei kuitenkaan suostuta, jos sen toimittaminen

² Koulu: Kansainvälinen prosessioikeus pääpiirteittäin 2003 s. 175.

³ Koulu: Kansainvälinen prosessioikeus pääpiirteittäin 2003 s. 171.

olisi Suomen oikeusjärjestyksen peruseriaatteiden vastaista. Lähtökohtaisesti tiedoksianto maahan, jonka kanssa ei ole voimassa sopimusta tiedoksiantojen toimittamisesta, tapahtuu ulkoministeriön välityksellä. Tämän menettelyn ongelmana on ennen sen kaikkea hitaus.

2. Pohjoismainen oikeusapusopimus

Pohjoismaiden kesken sovellettavaan sopimukseen oikeusavusta tiedoksiannon toimitamisessa ja todistelussa ei ole otettu määräyksiä, jotka nimenomaisesti velvoittaisivat sopimuksen osapuolia antamaan toisilleen oikeusapua. Tämä ei kuitenkaan aiheuttane ongelmia ja on selvää, että pohjoismaat aina antavat pyydetyn oikeusavun.⁴ Sopimus koskee tiedoksiantoa viranomaisten välityksellä eikä siinä ole mainintaa postitiedoksiannon käyttämisestä. Todettakoon, että Norjaa lukuun ottamatta muut pohjoismaat hyväksyvät tiedoksiannon myös postitse.⁵ Sopimuksen soveltamista koskevat tarkemat säännökset on annettu asetuksessa pohjoismaiden keskeisestä oikeusavusta tiedoksiannon toimittamisessa ja todistelussa (470/75). Sopimusta sovelletaan myös Ruotsiin ja Tanskaan vaikka ne ovat EU-valtioita.

Pohjoismainen sopimus perustuu suoraan yhteydenpitoon eri maiden paikallisviranomaisten välillä. Suomeen tulevat tiedoksiantopyynnöt toimitetaan vastaanottajan asuin- tai kotipaikan tai muutoin tarkoituksenmukaiseksi katsotulle käräjäoikeudelle. Tarvittaessa pyyntö on sen vastaanottaneen paikallisviranomaisen toimesta lähetettävä edelleen toimivaltaiselle viranomaiselle. Vastaavasti Suomesta lähetetään tiedoksiantopyyntö suoraan sille pohjoismaan viranomaiselle, joka on vastaanottajamaassa määrätty huolehtimaan tiedoksiantoja koskevasta oikeusavusta. Pohjoismaiden välillä tiedoksiantopyynnön voi lähettää asianomaisen maan keskusviranomaiselle eli oikeusministeriölle, mikäli vastaanottajan osoite ei ole pyynnön lähettäjän tiedossa.

Korkeimman oikeuden ratkaisu *KKO 2001:46* liittyy edellä mainittuun kysymykseen. Käräjäoikeus oli riita-asiassa yrittänyt toimittaa haasteen vastaajille tiedoksi saantitodistusta vastaan postitse Ruotsiin kantajan ilmoittamaan osoitteeseen. Tiedoksianto oli epäonnistunut, minkä jälkeen käräjäoikeus oli toimittanut tiedoksiannon kuuluttamalla ja sittemmin antanut vastaajia vastaan yksipuolisen tuomion. Korkein oikeus katsoi, ettei tiedoksiantoa saanut toimittaa kuuluttamalla vain siksi, ettei tiedoksianto postitse ollut onnistunut. Korkein oikeus perusteli kantaansa sillä, että tuomioistuimien oli ollut velvollinen käyttämään oikeudenkäymiskaaren 11 luvun 8 §:n mukaista menettelytapaa paitsi silloin, kun vastaajan osoite oli tiedossa myös silloin, kun siitä oli kohtuullisin toimenpitein saatavissa tieto. Periaate kävi perustelujen mukaan ilmi myös pohjoismaiden keskeisestä oikeusavusta tiedoksiannon toimittamisessa ja todistelussa annetun asetuksen 4 §:n 2 momentista, minkä mukaan tiedoksiantopyyntö voitiin lähettää

⁴ Koulu: Kansainvälinen prosessioikeus pääpiirteittäin 2003 s. 174.

⁵ Ilona-internet sivut kohta Pohjoismaat

toisen pohjoismaan oikeusministeriölle, jos vastaanottajan osoite ei ollut tiedossa. Vastaajien osoite olisi tullut pyrkiä selvittämään tai asiakirjat olisi tullut lähettää Ruotsin oikeusministeriölle. Ratkaisussa näin ollen rinnastettiin tunnettuun osoitteeseen se osoite, josta voitiin kohtuullisin toimenpitein saada selko. Tiedoksiantopyyntö olisi voitu ja pitänyt lähettää Ruotsiin keskusviranomaiselle, jonka asiana oli sen jälkeen selvittää vastaanottajan asuinpaikka. Mikäli Ruotsin oikeusministeriö olisi sittemmin ilmoittanut, ettei tiedoksiannosta voida toimittaa, olisi myös kuulutuskyynnys ylittynyt.⁶

Pohjoismaisessa sopimuksessa on määrätty, että oikeusapupyynnössä ja siihen liitettyissä asiakirjoissa tulee käyttää norjan-, ruotsin- tai tanskan kieltä tai pyyntöön on liitettävä käännös asiakirjoista. Tiedoksiannettavaa asiakirjaa ei kuitenkaan tarvitse kääntää, jos tiedoksiannon vastaanottaja vapaaehtoisesti sen vastaanottaa tai kääntäminen ei oikeusturvanäkökohtat huomioon ottaen ole tarpeen. Myös tiedoksiannon johdosta laadituista asiakirjoista tulee olla käännös, jos niissä on käytetty muuta kuin edellä mainittuja kolmea kieltä. Suomessa tuomioistuin vastaa myös tiedoksiannettavien asiakirjojen käännöksistä, jos sellaisten hankkiminen on tarpeen.⁷

3. EU:n tiedoksiantoasetus

3.1. Vanha tiedoksiantoasetus

Amsterdamin sopimuksella on muutettu oikeudellisen yhteistyön perustaa yksityisoikeuden alalla Euroopan unionissa siten, että yhteistyö sisältyy EY:n perustamissopimukseen. Sen seurauksena unionin piirissä valmistettiin yleissopimus (1997) oikeudenkäynti- ja muiden asiakirjojen tiedoksiannosta Euroopan unionin jäsenvaltioissa siviili- tai kauppaoikeudellisissa asioissa ja se saatettiin voimaan asetuksella (n:o 1348/2000). Asetus tuli voimaan 31.5.2001 ja asetusta on suoraan sovellettavaa eurooppaoikeudellista sääntelyä jäsenvaltioissa. Tanskan osalta asetuksen soveltamisesta on sovittu rinnakkaisella sopimuksella, mikä on tullut voimaan 1.7.2007. Sittemmin tämä asetusta on korvattu uudella 13.11.2008 voimaan tulleella asetuksella, josta tarkemmin jäljempänä kohdassa 3.3.

Tiedoksiantoasetuksen tärkein tarkoitus on ollut tehokkuuden ja nopeuden lisääminen jäsenvaltioiden välisissä tiedoksiannoissa. Turhien viivästyksien välttämiseksi on siirrytty pääsääntöisesti suorien yhteyksien käyttämiseen eri maiden toimivaltaisten viranomaisten ja tiedoksiannosta huolehtivien henkilöiden välillä. Tätä varten kaikki jäsenvaltiot ovat nimenneet toimivaltaiset lähettävät ja vastaanottavat viranomaiset alueellaan, minkä lisäksi kukin valtio on ilmoittanut keskusviranomaisen muun muassa tietojen antamista ja ilmenneiden ongelmien ratkaisemista varten. Asetuksen 12 ja

⁶ KKO:n ratkaisut kommentein I 2001 s. 311–316.

⁷ Oikeusministeriön kansainvälinen yksikkö, Kansainväliset tiedoksiannot siviiliasioissa luentomoniste 1.12.2004 Kansainvälisten asioiden seminaari I ja Ilona-internet sivut kohta haastemiehen sivut.

13 artiklat mahdollistavat tietyin edellytyksin asiakirjojen lähettämisen ja tiedoksiannon konsuliviranomaisten tai diplomaattisten edustajien toimesta. Lisäksi asetuksen 15 artikla suo myös asianosaiselle mahdollisuuden esittää tiedoksiantopyyntö suoraan vastaanottavan jäsenvaltion viranomaiselle.

Tiedoksiantoasetusta sovelletaan 1 artiklan 2-kohdan mukaan vain silloin, kun asiakirjan vastaanottajan osoite on tiedossa. Jos asiakirjat vastaanottaa paikallisviranomainen, joka ei ole alueellisesti toimivaltainen, se lähettää ne edelleen oman valtionsa alueellisesti toimivaltaiselle viranomaiselle. Osoitteen ollessa epätäydellinen tai epätarkka on vastaanottavalla viranomaisella velvollisuus käytettävissä olevin keinoin yrittää selvittää vastaanottajan osoite.⁸ Osoitetietojen selvittämisvelvollisuus on kuitenkin suppea ja koskee ainoastaan vähäisiä epätarkkuuksia. Tällaisia ovat vaikkapa tietyllä kadulla sijaitsevan rakennuksen numeron selvittäminen tai muu vastaava pieni tarkistus. Toisin kuin pohjoismaista sopimusta sovellettaessa asiakirjoja ei saa lähettää keskusviranomaiselle vastaanottajan osoitteen selvittämistä varten.

Asiakirjojen lähettämisen ja tiedoksiantopyyntöjen täyttämisen helpottamiseksi on laadittu vakiolomakkeet, joita tulee käyttää pyynnön lähettämisen ja pyydetyn toimenpiteen täyttämisen yhteydessä. Suomeen tulevissa lomakkeissa voi käyttää suomea, ruotsia tai englantia. Kunkin maan on tullut tehdä ilmoitus kielistä, joita sille tulevissa lomakkeissa voi käyttää. Asiakirjat voidaan toimittaa mitä tahansa sopivaa tiedonvälitystapaa käyttäen, kunhan niiden sisältö pysyy muuttumattomana ja on helposti luettavissa. Kukin jäsenvaltio on tehnyt ilmoituksen niiden käytettävissä olevista vastaanotto-tavoista.

Tiedoksiantoasetuksella on sen 20 artiklan mukaan etusija muihin jäsenvaltioiden tekemiin sopimuksiin nähden. Tiedoksiannon edelleen helpottamista koskevien sopimusten tai järjestelyjen tekeminen ja voimassapitäminen on kuitenkin mahdollista. EY-oikeus on ensisijaista myös kansalliseen prosessioikeuteen nähden ja kansallinen laki voi syrjäytyä, jos EY-oikeuden toteutuminen ei muutoin ole riittävän tehokasta.⁹ EY-tuomioistuimelta on mahdollista pyytää ennakkoratkaisu tiedoksiantoasetuksen soveltamisesta. Pynnön voi tehdä ainoastaan tuomioistuin, jonka päätöksiin ei saa hakea muutosta eli Suomessa korkein oikeus ja korkein hallinto-oikeus.

EY-tuomioistuin on tähän mennessä antanut kaksi tiedoksiantoasetuksen tulkintaa koskevaa ennakkoratkaisua. Toinen niistä on liittynyt tiedoksiantoasetuksen 8 artiklassa säädetyn kieltäytymisoikeuden käyttämiseen. Samassa ratkaisussa on myös vahvistettu periaate EY-oikeuden ensisijaisuudesta suhteessa kansallisiin säännöksiin. Kyseisen 31.5.2001 voimaantulleen 8 artiklan mukaan, vastaanottajalla on ollut oikeus kieltäytyä vastaanottamasta tiedoksiannettavaa asiakirjaa, jollei sitä ole laadittu joko vastaanottavan jäsenvaltion tai tiedoksiantopaikkakunnan virallisella kielellä tai lähettäjävaltion virallisella kielellä, jota vastaanottaja ymmärtää. Sama koskee myös yrittystä

⁸ Oikeudenkäynti- ja muiden asiakirjojen tiedoksiantoa Euroopan unionin jäsenvaltioissa siviili- tai kauppaoikeudellisissa asioissa koskevan yleissopimuksen 26.6.1997 selittävä muistio.

⁹ Turun yliopisto: Kansainvälinen siviiliprosessioikeus luentomoniste 25.11.2004.

vastaanottajana. Asetusta koskevasta selittävästä muistiosta ilmenee, että tiedoksiannon yhteydessä vastaanottajalle on ilmoitettava tästä kieltäytymismahdollisuudesta. Mikäli kieltäytymisoikeutta on käytetty, on asiasta ilmoitettava välittömästi lähettävälle viranomaiselle.

EY- tuomioistuin on 8.11.2005 vahvistanut ratkaisussaan *C-443/03 (Leffler vastaan Berlin Chemie AG)* tulkinnan, minkä mukaan lähettäjällä tulee olla mahdollisuus korjata asiakirjan käännöstä koskeva puute. Tilanne voidaan korjata lähettämällä asiakirjan käännös asetuksessa säädettyjen menettelytapojen mukaisesti ja viipymättä. Ratkaisun perusteluissa korostetaan yhteisön oikeuden tehokkaan oikeusvaikutuksen turvaamista sallimalla korjaamismahdollisuus noudattaen yhdenmukaista tulkintaa eri jäsenvaltioissa. Tämä voi johtaa tarvittaessa tietyn kansallisen säännön syrjäyttämiseen jäsenvaltiossa. Ratkaisussa todettiin, että kansallisista oikeussäännöistä riippumatta tiedoksianto ei ole pätemätön, mikäli vastaanottaja käyttää kieltäytymisoikeuttaan ja lähettäjällä tulee tuolloin olla oikeus korjata käännöstä koskeva puute. Tiedoksiantoasetuksen säännökset ovat välittömästi sovellettavia jäsenvaltioissa ja niitä on sovellettava yhdenmukaisesti kaikissa jäsenvaltioissa. Kansallisen tuomioistuimen tehtävänä on soveltaa kansallista prosessioikeutta siten, että tiedoksiantoasetuksen tehokas oikeusvaikutus taataan.

Kuten edellä todettiin, lähettävän viranomaisen on tehtävä myös tiedoksiantopyynnön esittäväälle henkilölle selkoa edellä selostetusta vastaanottajan 8 artiklan mukaisesta kieltäytymisoikeudesta. Jos pyynnön esittäjä päättää käännättää asiakirjan, hän vastaa aiheutuneista käännöskuluista (5 artikla). Varsinaista kääntämispakkoa tiedoksiantoasetus ei siten aseta, vaan vastaanottajalla on sen sijaan tietyin edellytyksin oikeus kieltäytyä vastaanottamasta asiakirjaa. On huomionarvoista, ettei vastaanottaja voi kieltäytyä asiakirjan vastaanottamisesta, jos se on laadittu tiedoksiantopaikkakunnan virallisella kielellä vaikka hän ei tuota kieltä ymmärtäisi.

Asiakirjojen tiedoksianto tapahtuu pyynnön vastaanottavan valtion lainsäädännön mukaisesti, ellei lähettävä viranomainen ole pyytänyt erityistä menettelyä noudatettavaksi ja jollei pyydetty menettely ole vastaanottavan jäsenvaltion lainsäädännön vastaista. Tiedoksiantoasetuksen 7 artiklassa on jo sen 31.5.2001 voimaantulleessa muodossa edellytetty, että tiedoksianto toimitetaan viipymättä ja lähettävälle viranomaiselle on tehtävä ilmoitus, ellei tiedoksiantoa saada suoritetuksi viimeistään yhden kuukauden kuluessa asiakirjan vastaanottamisesta. Eräät jäsenvaltiot kuten esimerkiksi Ranska ja Belgia perivät asetuksen suomin valtuuksin myös maksun tiedoksiannon suorittamisesta.

Mikäli haasteasiakirjojen vastaanottaja jää oikeuteen saapumatta tai ei anna pyydettyä vastausta, tuomioistuin joutuu ennen asian ratkaisemista viran puolesta tutkimaan, onko haastaminen oikein suoritettu. Asiaa koskevat säännökset sisältyvät tiedoksiantoasetuksen 19 artiklaan, missä kielletään tuomioistuinta tekemästä päätöstä ennen kuin on selvitetty, että asiakirja on annettu tiedoksi siten kuin vastaanottavan jäsenvaltion lainsäädäntö edellyttää siellä laadittujen asiakirjojen tiedoksiannosta sen alueella oleville henkilöille tai asiakirja on tosiasiallisesti toimitettu vastaajalle tai tämän asuntoon muulla asetuksen mukaisella tavalla sekä että tiedoksianto on tapahtunut riittävän ajoissa, jotta vastaaja on voinut ryhtyä vastaamaan.

3.2. Postitiedoksianto

Asetuksen 14 artiklaan on otettu määräykset postitiedoksiannon käyttämisestä, mitä menettelyä ei käsitteellisesti ole pidettävä varsinaisesti oikeusapuna. Oikeudenkäyntiasiakirjojen tiedoksiantamisen saa artiklan mukaan toimittaa lähettämällä asiakirjat suoraan postitse toisessa jäsenvaltiossa asuvalle henkilölle. Oikeudenkäyntivaltion lain mukaan määräytyy, saadaanko tällaiseen tiedoksiantotapaan turvautua. EY- tuomioistuim on ratkaisussaan 9.2.2006 C-473/04 (*Plumex vastaan Young Sports NV*) ottanut kantaa viranomaisen välityksin tapahtuvan tiedoksiannon ja postitiedoksiannon keskinäiseen suhteeseen. Kyseisessä tapauksessa belgialaisen alioikeuden tuomio oli annettu asianosaiselle tiedoksi Portugalissa sekä viranomaisten välityksin että postitse, mikä aiheutti ongelman valitusajan alkamisajankohdan määrittelyn suhteen. Ennakkoratkaisupyynnössä tiedusteltiin, oliko viranomaisten välityksellä tapahtunut tiedoksianto ensisijainen postitiedoksiantoon nähden silloin, kun molemmat tiedoksiannot oli toimitettu säännösten mukaisesti. Yhteisöjen tuomioistuin totesi, ettei näillä kahdella tiedoksiantotavalla ollut keskinäistä arvojärjestystä. Jos oli toimitettu useita asetuksen mukaisia tiedoksiantoja, oli otettava huomioon ensimmäiseksi toimitettu tiedoksianto. Prosessioikeudellisesti määräajan alkamishetkenä oli vastaanottajan osalta pidettävä ensimmäisen pätevästi toimitetun tiedoksiannon päivämäärää.

Tiedoksiantoasetuksen 14 artiklassa oli sen 31.5.2001 voimaantulleessa muodossa säädetty ainoastaan oikeudesta lähettää asiakirjat postitse toisessa maassa asuvalle vastaanottajalle erittelemättä tarkemmin lähettämistapaa. Jäsenvaltio ei saa estää alueellaan postitiedoksiannon käyttöä. Jäsenvaltio on kuitenkin voinut määrittellä ne edellytykset, joilla se hyväksyy oikeudenkäyntiasiakirjojen postitiedoksiannon.¹⁰ Postitiedoksiantoja koskevia ilmoituksia on tehty runsaasti, ja ne on jouduttu tarkistamaan erikseen kunkin jäsenvaltion kohdalta sekä ennen tiedoksiantoa että sen jälkeen. Suomi on ilmoittanut hyväksyvänsä postitiedoksiannon, jos vastaanottaja kuittaa saantitodistuksen tai palauttaa vastaanottotodistuksen, minkä lisäksi muu asiakirja kuin haaste voidaan lähettää postissa myös tiedoksiantoja varten ilmoitettuun osoitteeseen.

Yleisimmin jäsenvaltiot ovat edellyttäneet lähettämistapana kirjattua kirjettä ja vastaanottotodistuksen käyttämistä. Jos jäsenvaltio ei ole Suomen tavoin ilmoittanut hyväksyttävänsä mahdollisuutta lähettää asiakirjoja tavallisena kirjeenä ns. prosessiosoitteeseen, ei mainittu tiedoksiantotapa ole välttämättä käytettävissä kyseisen maan suhteen. Mikäli vastaanottajamaa ei ole lainkaan määritellyt edellytyksiä postitiedoksiannon käyttämiselle, käytettävän menettelytavan valinta voi herättää epävarmuutta. Jotta eri valtioiden välillä vallitsevista eroavaisuuksista postitiedoksiantoja koskevien toimintatapojen suhteen vältyttäisiin, on tulevassa tiedoksiantoasetuksen uudistuksessa säädetty kaikissa jäsenvaltioissa sovellettavasta yhtenäisestä tiedoksiantomenettelystä.

¹⁰ Koulu: Kansainvälinen prosessioikeus pääpiirteittäin 2003 s. 179.

Komissio on suositellut asetuksen 8 artiklan määräyksiä käännösvaatimuksista sovellettavaksi myös postitiedoksiantoihin.¹¹ Ilmoitus kieltäytymisoikeudesta on voitu toimittaa vastaanottajalle postitse asiakirjojen ohessa.¹² Useat jäsenvaltiot ovat nimenomaisesti sisällyttäneet asiakirjojen käännösvaatimukset asettamiinsa postitiedoksi-antoja koskeviin edellytyksiin. Esimerkiksi Espanja on suoraan viitannut asetuksen 5 ja 8 artiklan säännöksiin asiakirjan kääntämisestä ja Saksa on edellyttänyt tiedoksiannettavan asiakirjan laatimista tai kääntämistä Saksaksi taikka saajan ollessa lähettävän jäsenvaltion kansalainen, kyseisen jäsenvaltion virallisella kielellä. Italia on puolestaan asettanut postitiedoksiannon välttämättömäksi edellytykseksi, että asiakirjan mukana on sen italiankielinen käännös. Kunkin jäsenvaltion asettamat erityiset edellytykset on jouduttu ottamaan huomioon postitiedoksiantoa käytettäessä.

Tiedoksiantoasetuksen lähtökohta on, että vastaanottaja ilmoittaa kieltäytymisestään asiakirjan vastaanottamisesta. Annettaessa asiakirja tiedoksi vastaanottajalle henkilökohtaisesti kieltäytyminen on välittömästikin ilmoitettavissa tiedoksiantoa toimittavalle henkilölle vastaanottajan niin halutessa. Sen sijaan postitiedoksiannon suhteen kieltäytymisoikeuden käyttäminen ja siitä ilmoittaminen ei ole tiedoksiannon toteuttamisesta riippuen yhtä vaivatta toteutettavissa. Vastaanottajalta edellytetään aktiivista toimenpidettä asian saattamiseksi lähettäjän tietoon. Mikäli haasteen tai vastaavan asiakirjan tiedokseen saanut henkilö jättää vastaamatta tai jää saapumatta oikeuteen, voi erityisesti postitiedoksiannon suhteen syntyä epätietoisuutta, mitä seikkoja on viran puolesta otettava huomioon ennen ratkaisun antamista ja mikä merkitys jäsenvaltion asettamiin postitiedoksiantoa koskeviin edellytyksiin liittyvällä puutteella on. Esimerkiksi Italian kielisen käännöksen puuttuminen ei välttämättä ole vaarantanut vastaanottajan oikeusturvaa, mikäli hän on saanut asiakirjat ymmärtämällään kielellä ja tiedoksianto on muutoin asianmukaisesti suoritettu. Eri maissa noudatettavat epäyhtenäiset menettelytavat synnyttävät helposti vaaran, että tiedoksiantoasetuksen tehokkuusperiaate kärsii aivan tarpeettomasti.

3.3. Uusi tiedoksiantoasetus

Uusi tiedoksiantoasetus on tullut voimaan 13.11.2008. Ennen uudistusta Euroopan komissio teetti tutkimuksen alkuperäisen tiedoksiantoasetuksen soveltamisesta sen voimaantulon jälkeen. Tutkimuksen tulokset osoittivat, että asiakirjojen lähettäminen ja tiedoksianto oli nopeutunut asetuksen myötä. Asetusta ei kuitenkaan tunnettu vielä riittävän hyvin paikallisviranomaisten tasolla ja koulutus oli tarpeen. Eräiden säännösten soveltaminen ei myöskään toteutunut riittävän hyvin ja säännösten muuttaminen oli

¹¹ Oikeusministeriön kansainvälinen yksikkö, Kansainväliset tiedoksiannot siviiliasioissa luentomoniste 1.12.2004 Kansainvälisten asioiden seminaari I.

¹² Edellä aliviite 9 kohdalla mainittu selitysmuistio 8 artikla, Asiakirjan vastaanottamisesta kieltäytyminen.

tarpeen asetuksen soveltamisen edelleen kehittämiseksi ja helpottamiseksi.¹³ Näistä syistä Komissio laati ehdotuksen tiedoksiantoasetuksen muuttamiseksi. Ehdotuksessa todettiin tiedoksiannon toimittamiseen tarvittavan ajan yleisesti lyhentyneen 1–3 kuukauteen, mutta toimenpide saattaa joissakin tapauksissa kestää jopa 6 kuukautta. Koska tämä ei ollut hyväksyttävää, 7 artiklan 2 kohtaan ehdotettiin otettavaksi nimenomainen määräys, että tiedoksianto tulee toimittaa viipymättä ja joka tapauksessa kuukauden kuluessa asiakirjan vastaanottamisesta. Sen sijaan, että määräaika laskettaisiin entiseen tapaan vastaanottavan jäsenvaltion lainsäädännön mukaisesti, on uudistuksessa edellytetty asetuksessa säädettyjen määräaikojen laskemisessa sovellettavaksi määräaikoihin, päivämääriin ja määräpäiviin sovellettavista säännöistä 8.6.1971 annettua neuvoston asetusta (ETY, Euratom) n:o 1182/71.

Koska asiakirjan vastaanottamisesta kieltäytymiseen sovellettava määräaika on vaihdellut jäsenvaltioittain, tiedoksiantoasetuksen 8 artiklan 1 kohtaa ehdotettiin muutettavaksi siten, että vastaanottajalla on viikon määräaika, jonka kuluessa vastaanottaja voi kieltäytyä vastaanottamasta asiakirjaa palauttamalla sen. Vastaanottajalle tulee ilmoittaa kirjallisesti oikeudesta kieltäytyä vastaanottamasta asiakirjaa. Kieltäytymisoikeuden olemassaolosta ilmoitetaan vastaanottajalle vakiolomaketta käyttäen. Sen lisäksi asiasta on mahdollisuuksien mukaan kerrottava myös suullisesti. Asetuksen 8 artiklan 1 kohdan b- alakohdasta poistetaan sanat ”asiakirjan lähettäneen jäsenvaltion”. Riittävää on, että vastaanottaja ymmärtää asiakirjan kieltä riippumatta siitä, onko kyse lähettäjävaltion virallisesta kielestä. Ellei asiakirjaa ole laadittu jollakin 8 artiklan 1 kohdassa mainituista kielistä eli vastaanottajavaltion virallinen kieli tai kieli, jota vastaanottaja ymmärtää, tulee asiakirjoissa olla käännös jollekin näistä kielistä sekä sen ohella myös alkuperäinen asiakirja. Pelkkä alkuperäisen asiakirjan käännös ei siten riitä. Lisäksi 8 artiklaan on tarkoitusta lisätä 3 kohta, missä nimenomaan säädetään mahdollisuudesta oikaista tiedoksianto toimittamalla vastaanottajalle asiakirjan käännös jollekin 1 kohdassa tarkoitetuista kielistä asetuksen säännösten mukaisesti.

Tärkeimpänä uudistuksena uudessa asetuksessa on, että postitiedoksiantoa voi käyttää kaikkiiin EU-valtioihin. Tiedoksiantoasetuksen 14 artiklaa on muutettu siten, että jäsenvaltio saa toimittaa oikeudenkäyntiasiakirjoja tiedoksi lähettämällä ne suoraan postitse toisessa jäsenvaltiossa asuvalle henkilölle kirjattuna kirjeenä vastaanottotodistusta tai vastaavaa käyttäen. Ehdotuksessa on viitattu vaikeuksiin, joita tiedon saaminen kussakin jäsenvaltiossa noudatettavasta menettelystä on aiheuttanut.¹⁴

Tiedoksiantoasetuksen uudistamisessa on myös poistettu 15 artiklan 2 kohdassa ollut mahdollisuus vastustaa niin sanottua suoraa tiedoksiantoa eli asianosaisen mahdollisuutta toimittaa tiedoksiannettava asiakirja suoraan vastaanottavan maan viranomaisille tiedoksiannettavaksi jäsenvaltion alueella.

¹³ Euroopan komissio: Kertomus oikeudenkäynti- ja muiden asiakirjojen tiedoksiannosta jäsenvaltioissa siviili- tai kauppaoikeudellisissa asioissa annetun neuvoston asetuksen n:o 1348/2000 soveltamisesta.

¹⁴ Euroopan komissio: Ehdotus tiedoksiantoasetuksen 1348/2000 muuttamisesta (Bryssel 7.7.2005).

Uudistuksen myötä asetukseen on lisätty uusi 15 a artikla, jossa on säädetty selventävästi, että 8 artiklan kieltäytymisoikeutta koskevia sääntöjä sovelletaan muun muassa postitiedoksiintoihin.

Edelleen asetuksessa on täsmennetty asiakirjojen käännöksiin liittyvät säännökset. Uuden asetuksen mukaan käännös on oltava joko vastaanottajan ymmärtämällä kielellä tai vastaanottavan valtion virallisella kielellä. Jos käännöstä ei ole, vastaanottaja voi kieltäytyä vastaanottamasta asiakirjaa ilmoittamalla siitä haastemiehelle tai palauttamalla tätä varten tehty vakiolomake tiedoksiantopyynnön lähettäneelle viranomaiselle.

Edellä selostettu uudistus todennäköisesti nopeuttaa edelleen tiedoksiantojen toimitamista. Tehokkuusvaatimuksen kannalta 8 artiklan uudistukset vaikuttavat myönteisiltä ja samalla on parannettu vastaanottajan oikeusturvaa. Postitiedoksiantoa koskevan 14 artiklan uudistus lisää tehokkuuden ohella myös yhteisön oikeuden yhdenmukaisuutta eri jäsenvaltioissa ja ennen kaikkea se poistaa epäselvyyksiä, joita jäsenvaltioiden asettamat erilaiset edellytykset postitiedoksiannon käyttämiselle on aiheuttanut.

4. Haagin tiedoksiantosopimus (1965)

4.1. Keskeiset periaatteet

Oikeudenkäynti- ja muiden asiakirjojen tiedoksiantoa ulkomailla siviili- tai kauppaoikeudellisissa asioissa koskeva yleissopimus on solmittu Haagissa 15.11.1965. Se on saatettu voimaan Suomessa vuonna 1969 asetuksella 701/1969. Euroopan unionin jäsenvaltioiden välillä sovelletaan kuitenkin ensisijaisesti EU:n tiedoksiantoasetusta lukuunottamatta vielä toistaiseksi Tanskaa, jonka suhteen Haagin sopimus tulee sovellettavaksi sikäli kuin Pohjoismainen oikeusapusopimus ei syrjäytä sitä.

Haagin sopimuksen 2 artikla edellyttää jokaisen jäsenvaltion määrävän keskusviranomaisen, jonka tehtävänä on vastaanottaa ja käsitellä muista sopimusvaltioista tulevat tiedoksiantopyynnöt. Haagin kansainvälisen yksityisoikeuden konferenssissa on otettu kantaa sähköiseen tiedonsiirtoon ja asiakirjat saadaan lähettää myös sähköisesti maasta toiseen. Vaikka sopimusteksti ei sisällä määräyksiä sähköisestä tiedonsiirrosta, ei uuden teknologian hyväksikäyttö esty. Sähköistä tiedonsiirtoa on pidetty sallittuna ja jopa suotavana ottaen huomioon nopeus ja tehokkuusnäkökohdat.¹⁵ Asetus keskinäisestä oikeusavusta annettaessa tiedoksi asiakirjoja yksityisoikeudellisissa asioissa täydentää Haagin tiedoksiantosopimuksessa olevia määräyksiä. Suomessa vastaanottavana keskusviranomaisena toimii asetuksen 2 §:n mukaisesti oikeusministeriö. Suomesta lähtevä tiedoksiantopyyntö toimitetaan asetuksen 14 §:n 1 momentin mukaisesti oikeusministeriölle, joka välittää sen eteenpäin kyseisen sopimusvaltion keskusviranomaiselle

¹⁵ Practical Handbook on the Operation of the Hague Service Convention (1965) s. 87.

tiedoksiantoa varten. Asetuksessa ei ole säännöksiä muista tiedoksiantopyyntöjen lähettämisvaihtoehdoista Haagin sopimuksen jäsenvaltioille.

Haagin sopimus mahdollistaa 8 ja 9 artikloissa asiakirjojen toimittamisen sekä tiedoksiannon tietyin edellytyksin myös konsuliviranomaisten ja diplomaattisten edustajien välityksellä. Lisäksi asianosainen tai asiakirjan alkuperävaltion viranomainen voi pyytää tiedoksiantoa suoraan vastaanottajavaltion viranomaiselta (10 artikla b ja c-kohdat), ellei vastaanottajavaltio ole tekemässään varaumassaan sitä vastustanut. Suomi on omassa varaumassaan todennut, etteivät sen viranomaiset ole velvollisia avustamaan asiakirjojen tiedoksiannoissa, jotka perustuvat 10 artiklan b ja c-kohtiin pyynnön tullessa suoraan ulkomaiselta viranomaiselta tai asianosaiselta eikä Suomen oikeusministeriön välityksellä.

Myös Haagin sopimuksen soveltaminen edellyttää, että vastaanottajan osoite on tiedossa. Vastuu tiedoksiantopyynnön laatimisesta kuuluu tuomioistuimelle ja pyyntö laaditaan yleissopimuksen liitteenä olevalle valmiille kaavakkeelle, minkä avokohdat voidaan täyttää englanniksi, ranskaksi tai vastaanottajavaltion virallisella kielellä.

Haagin sopimuksen 5 artiklan mukaan asiakirjojen tiedoksianto toimitetaan siten kuin vastaanottajavaltion laissa on säädetty asiakirjojen tiedoksiantamisesta sen alueella oleville henkilöille, ellei tiedoksiantoa ole pyydetty suoritettavaksi erityistä menettelyä käyttäen ja jollei pyydetty menettely ole ristiriidassa vastaanottajavaltion lainsäädännön kanssa. Ellei erityistä menettelyä ole pyydetty, asiakirja on aina annettavissa tiedoksi toimittamalla se vastaanottajalle, joka suostuu sen ottamaan vastaan vapaaehtoisesti. Muutoin noudatetaan maan sisäistä tiedoksiantotapaa ja vastaanottajavaltion keskusviranomaisen toimittaa asiakirjat edelleen tiedoksiannettavaksi. Tiedoksianto suoritetaan paikallisviranomaisten tai muiden toimivaltaisten tahojen toimesta. Asiakirjat voivat siten tulla vastaanottajamaassa noudatettavista tiedoksiantotavoista riippuen esimerkiksi postitettaviksi vastaanottajalle. Yleisesti hyväksytty periaate on, että pyynnön vastaanottajavaltion sisäisen lainsäädännön mukaan suoritettua tiedoksiantoa pidetään pätevänä myös lähettäjävaltiossa. Lähtökohta on kansainvälisoikeudellinen ”logus regit actum”- sääntö eli paikka määrää toiminnan. Vastaus palautetaan lähettäjävaltioon suoraan tuomioistuimelle.

Korkein oikeus on ratkaisussaan *KKO 2006:28* ottanut kantaa Haagin tiedoksiantosopimuksen soveltamiseen siltä osin kuin vastaanottajavaltion tekemä varauma oli sivutettu tiedoksiantoa toimitettaessa. Helsingin käräjäoikeuden yksipuolinen tuomio oli annettu tiedoksi vastaajana olleelle turkkilaiselle yhtiölle siten, että kantaja oli toimittanut sen asianajajansa avustuksella turkkilaiselle notaarille, joka puolestaan oli suorittanut tiedoksiannon. Myös Turkki on liittynyt Haagin tiedoksiantosopimuksen vuodelta 1965 ja mainittu yleissopimus tuli sovellettavaksi. Turkki on sopimuksen 21 artiklan mukaisesti ilmoittanut, ettei se hyväksy 10 artiklassa mainittuja tiedoksiantotapoja. Mainitun artiklan mukaan voidaan käyttää muun muassa tiedoksiantotapaa, jolloin henkilö, jonka etua oikeudenkäynti koskee, toimituttaa oikeudenkäyntiasiakirjojen tiedoksiannon suoraan vastaanottajavaltion virkamiesten tai muiden toimivaltaisten henkilöiden välityksellä. Edellytyksenä on, ettei vastaanottajavaltio ole tiedoksiantotapaa varaumassaan vastustanut. Korkein oikeus on todennut, että sopimuksessa ei ole mää-

räyksiä siitä, miten tiedoksianto vastaanottajavaltiossa tapahtuu. Sopimus ei aiheuta muutoksia siihen, miten tiedoksianto kussakin sopimusvaltiossa sen lain mukaan tapahtuu. Turkin tekemä varauma huomioon ottaen sopimuksessa tarkoitettujen asiakirjojen toimittamisen Turkkiin tiedoksiannettavaksi tulee tapahtua yleissopimuksessa määrättyllä tavalla viranomaisten välityksellä. Koska tiedoksiantoa ei ollut toimitettu Turkkiin yleissopimuksessa määrättyllä, Turkin hyväksymällä tavalla, tiedoksianto ei ollut pätevä eikä takaisinsaantia koskevan hakemuksen tekemiselle säädetty määräaika ollut alkanut kulua tehdystä tiedoksiannosta.

Haagin sopimus ei velvoita kääntämään tiedoksiannettavia asiakirjoja mutta vastaanottajavaltion keskusviranomaisen voi vaatia, että tiedoksiannettava asiakirja on kirjoitettava tai käännettävä vastaanottajavaltion viralliselle kielelle tai jollekin niistä (5 artikla 3 kappale). Useimmat sopimusvaltiot ovat ilmoittaneet vaativansa käännökset. Käännöksiä koskevat varaukset on tarkistettava kunkin sopimusvaltion kohdalla erikseen. Tiedoksiantoa pyytävä asianosainen on velvollinen huolehtimaan käännöksistä ja vastaa niiden aiheuttamista kustannuksista. Haagin sopimuksen 12 artiklan 2 kappaleen nojalla pyynnön esittäjä on velvollinen korvaamaan kulut, jotka aiheutuvat virkamiehen tai vastaanottajavaltion lakien mukaan toimivaltaisen muun henkilön käyttämisestä tai erityisen tiedoksiantomenettelyn käyttämisestä. Haagin sopimukseen kuuluvista maista Yhdysvallat ja Kanada vaativat maksun tiedoksiannosta.¹⁶

Haagin sopimus ei sisällä varsinaisia säännöksiä oikeudesta kieltäytyä vastaanottamasta asiakirjoja. Jos vastaanottajavaltion asettamaa käännösvaatimusta ei ole noudatettu, asiakirjojen vastaanottaja voi kuitenkin aina tehdä asiaa koskevan väitteen, mikä saattaa lopulta johtaa jopa tiedoksiannon pätemättömyyteen. Jäsenvaltioiden käännöksiä koskevat vaatimukset voivat sisällöltään vastata määräyksiä kieltäytymisoikeudesta. Suomi on 5 artiklan 3 kappaleen perusteella ilmoittanut, ettei Suomeen tulevien tiedoksiantopyyntöjen sisältämien asiakirjojen osalta vaadita käännöstä. Mikäli vastaanottaja ei kuitenkaan suostu ottamaan vieraskielistä asiakirjaa vastaan, asiakirja on käännettävä maan viralliselle kielelle joko suomeksi tai ruotsiksi tai muulle kielelle, jota vastaanottaja ymmärtää.

Suomen tekemä ilmoitus vastaa keskinäisestä oikeusavusta annettaessa tiedoksi asiakirjoja yksityisoikeudellisissa asioissa annetun asetuksen 8 §:n sisältöä tiedoksiannettavan asiakirjan kielestä. Asiakirjan vastaanottaja voi siten kieltäytyä vastaanottamasta asiakirjaa, joka on laadittu vieraalla kielellä jota hän ei ymmärrä. Jos tiedoksiannon vastaanottaja on kansainvälistä kauppaa harjoittava yhtiö, sen oletetaan ymmärtävän englantia, saksaa ja ranskaa. Myös tapauksissa, joissa asiakirjat on laadittu sen valtion kielellä, missä vastaanottajana olevalla yhtiöllä on päätoimipiste, asiakirjat voidaan tiedoksiantaa kääntämättöminä.¹⁷

Mikäli vastausta ei anneta tai vastaaja ei tule saapuville, sisältää myös Haagin sopimuksen 15 artikla säännökset siitä, ettei asiaa saa ratkaista ennen kuin on selvitetty

¹⁶ Ilona-internet sivut Haag 1965-valtiot.

¹⁷ Oikeusministeriön käsikirja s. 24.

asiakirjan tiedoksiannossa noudatetun vastaanottajavaltion laissa säädettyä menettelyä tai että se on muutoin toimitettu vastaajalle tai hänen asuntoonsa muulla yleissopimuksen mukaisella tavalla ja että tiedoksianto on suoritettu niin ajoissa, että vastaaja on voinut ryhtyä vastaamaan.

4.2. Postitiedoksiannot

Kuten edellä on todettu, Haagin sopimus mahdollistaa muidenkin tiedoksiantotapojen käyttämisen keskusviranomaisten välityksin tapahtuvan tiedoksiannon lisäksi. Vaihtoehtoisiin tiedoksiantotapoihin kuuluu myös 10 artiklassa mainittu postitiedoksianto. Lähettäjävaltio ratkaisee oman lainsäädäntönsä perusteella, voidaanko postitiedoksi- antoon kulloinkin turvautua. Ellei vastaanottajavaltio vastusta postitiedoksi- antoa, voidaan tiedoksiannettavat asiakirjat sopimuksen 10 artiklan a-kohdan perusteella lähettää suoraan postitse ulkomailla olevalle henkilölle. Tämä siis edellyttää, ettei kysymyksessä oleva sopimusvaltio ole 10 artiklaan tekemillään varaumilla kieltänyt tai rajoittanut mainittua tiedoksiantotapaa. Toisin kuin EU:n tiedoksiantoasetus Haagin sopimus mahdollistaa postitiedoksiannon käytön kieltämisen kokonaan sopimusvaltiossa. Esimerkiksi Norjaan ja Venäjälle, jotka ovat sopimusvaltioita, ei postitiedoksi- anto ole tehtyjen varaumien vuoksi lainkaan mahdollista.¹⁸ Postitiedoksi- antoa harkittaessa on kunkin valtion osalta tarkistettava tehdyt varaumat. Mikäli postitiedoksi- anto käy mahdolliseksi, sen etuna on ennen kaikkea nopeus verrattuna keskusviranomaisen välityksin tapahtuvaan tiedoksi- antoon.

Postitiedoksiannon toimittamistavoista ei ole sopimuksessa annettu minkäänlaisia määräyksiä. Sopimusta tulkittaessa on yleisesti katsottu, ettei 5 artiklan määräys keskusviranomaisen oikeudesta vaatia asiakirjan kääntämistä koske postitiedoksi- antoa. Asiaa koskevia tuomioistuinten ratkaisuja on annettu useissa jäsenvaltioissa. Joissakin tapauksissa on päädytty lopulta toteamaan, että käännöksen puuttuminen oli vastoin Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan 1 kohdan vaatimusta oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä (fair trial). Haagin kansainvälisen yksityisoikeuden konferenssin antaman ohjeen mukaan postitiedoksiannon lähetystapa määräytyy lähettäjävaltion lain mukaan. Tällä tavoin lähetetyn postilähetyksen tulee lisäksi todella saapua vastaanottajalle, jotta se olisi tehokas.¹⁹

Postitiedoksi- antojen sääntelemättömyyteen on kiinnitetty toistuvasti huomiota. Vuonna 1982 on julkaistu raportti asiaa koskevista suosituksista. Raportissa on todettu, että keskusviranomaisten välityksin tapahtuvassa tiedoksiannossa käytetään hyödyksi valmiita kaavakkeita, joihin sisältyy tietoa käsiteltävästä asiasta. Vastaanottajavaltio voi myös vaatia käännökset tiedoksiannettavista asiakirjoista. Mikäli asiakirjat annetaan tiedoksi postitse, käännösten vaatiminen ei toteudu tehokkaasti. Vastaanottajalle

¹⁸ Ilona-internet sivut Haag 1965-valtiot-

¹⁹ Practical Handbook on the Operation of the Hague Service Convention (1965) 2006 s. 71.

voi postitiedoksiannon yhteydessä aiheuttaa ongelmia myös asiakirjan luonteen ymmärtäminen ja mitä toimenpiteitä häneltä edellytetään. Sen vuoksi raportissa on päädytty suosittelemaan, että kaikkien ulkomaille tiedoksiannettavien asiakirjojen yhteyteen liitetään myös asiakirja, jossa annetaan sellaista tietoa, mikä helpottaa vastaanottajaa ymmärtämään tiedoksiannettavan asiakirjan luonteen ja tarkoituksen. Kaikkiin tiedoksiantoihin voitaisiin liittää yleissopimuksessa mainittu informatiivinen lomake.²⁰ Suosituksen teksti viittaa siihen, että asiakirjojen kääntämisestä tulisi huolehtia myös annettaessa asiakirjat tiedoksi postitse.

Samassa raportissa on tuotu esiin tarve asiakirjan vastaanottajan yksilöimiseen niin selkeästi, että tälle olisi selvää, missä ominaisuudessa hänelle on annettu asiakirja tiedoksi. Vastaanottajalle tulisi myös korostaa asiakirjojen huolellisen lukemisen tärkeyttä ja asiakirjan mahdollisia vaikutuksia vastaanottajan oikeuksiin. Myös mahdollisen oikeusavun tarpeesta olisi mainittava ja vastaanottajalle olisi kerrottava, mistä oikeusapua ja lisätietoa on saatavissa. Yleissopimuksen liitteenä olevassa ”yhdistelmä/summary” lomakkeessa on otettu nykyisessä muodossaan huomioon edellä lausutut näkökohdat ja sen liittämistä myös postitiedoksiantojen oheen on pidetty suositeltavana.

Postitiedoksiannon sääntelemättömyys jättää avoimeksi monia seikkoja. Hyväksyttävistä tiedoksiantotavoista olisi suotavaa olla säännökset sopimuksessa. Suomen oikeusministeriön antamien ohjeiden mukaan postitusmenettelyssä voidaan käyttää kansainvälistä saantitodistusmenettelyä tai kansainvälistä vastauslähetysmenettelyä.²¹ Käytännössä asiakirjat lähetetään postitiedoksiannossa useimmiten käyttäen kansainvälistä saantitodistusta. Mikäli vastaanottaja antaa vastauksen tai saapuu paikalle väitteitä tekemättä, menettelytapojen sääntelemättömyys ei aiheuttane suomalaisessa prosessissa ongelmia. Kysymyksenalaista on, voidaanko muun kuin haasteen tiedoksiannossa käyttää myös jotain muuta postitustapaa. Mikäli asiakirjan vastaanottaja ei noudata postitse lähetettyä kehotusta, syntyy yleensä tarve todentaa lähetyksen perillemeno. Tämä voi olla hankalaa, jos ei ole käytetty edellä mainittuja todisteellisia postitustapoja ja tiedoksianto voidaan joutua suorittamaan uudelleen. Lähetyksen perillemenon todentamiseen liittyvät ongelmat ovat toistaiseksi estäneet myös sähköisten viestimien hyväksikäytön kovin laajamittaisesti.

Mikäli kanteeseen ei anneta vastausta tai vastaaja ei tule saapuville, tuomioistuinten on viran puolesta tutkittava ennen ratkaisun antamista, onko tiedoksianto oikein suoritettu. Toimitettaessa postitiedoksianto yllämainittua saantitodistusmenettelyä hyväksikäyttäen, on tiedoksiantoajankohdan ja siten riittävän vastausajan kontrollointi yleensä mahdollista. Postitiedoksiannon tulee kokonaisuudessaan tapahtua noudattaen vastaanottajamaan mahdollisesti tekemiä varauksia, joten nämä on syytä tarkistaa. Jos erityisiä varauksia ei ole, voi silti olla vaikea todeta, onko tiedoksianto toimitettu hyväksyttävästi vastaanottajamaan lainsäädännön kannalta. Yleensä joudutaan pitäytymään vain niiden seikkojen toteamisessa, mitkä asiassa kertyneistä asiakirjoista ilmenevät.

²⁰ HCCH Publications, Explanatory report on the recommendation adopted by the Fourteenth Session/ Author: Gustaf Möller 1982.

²¹ Ilona-internet sivut kohta Postitiedoksianto.

Vaikka vastaanottajavaltio ei olisikaan kieltänyt postitiedoksiantoalueellaan 10 artiklan suomin tavoin, se ei ilman muuta merkitse, että kyseinen valtio olisi valmis tunnustamaan lähettäjävaltiossa annetun tuomion, minkä perustana olleet asiakirjat on annettu vastaajalle postitse tiedoksi. Vastaanottajavaltio voi siitä huolimatta omaan lainsäädäntöönsä vedoten kieltäytyä tunnustamasta tuomiota, mikäli maan sisäisen lainsäädännön mukaan postitiedoksianto ei ole sallittu. Kannattaa siten tarvittaessa varmistaa etukäteen, onko postitiedoksiannon pohjalta annetun tuomion täytäntöönpano kysymyksessä olevassa valtiossa mahdollista.²²

4.3. Venäjä sopimusosapuolena

Venäjä on vuonna 2001 liittynyt Haagin tiedoksiantosopimuksen (1965) osapuoleksi. Sopimuksen soveltaminen suhteessa Venäjään kuitenkin viivästy, koska Venäjä nimensi 2 artiklan edellyttämän keskusviranomaisen vasta vuonna 2005. Venäjä on tekeillä varaamalla ilmoittanut vastustavansa kaikkia 10 artiklan mukaisia tiedoksiantotapoja eikä postitiedoksianto siten ole käytettävissä lainkaan Venäjälle. Venäjä myös vaatii, että tiedoksiannettavat asiakirjat on laadittu venäjäksi tai että ne on kyseiselle kielelle käännetty. Haagin sopimuksen voimaantulon jälkeenkin tiedoksianto vaatii runsaasti aikaa ja sitä on varattava vähintään vuosi.

Suomen ja Venäjän välillä on edelleen voimassa myös kahdenvälinen oikeusapusopimus (sopimus Suomen tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton välillä oikeussuojasta ja oikeusavusta siviili-, perhe- ja rikosasioissa), mihin sisältyy myös asiakirjojen tiedoksianto koskevia määräyksiä. Tiedoksiantoasioissa sopimusta sovelletaan enää vain Venäjän federaatiolle, presidentille, hallitukselle ja ulkoministeriölle tiedoksiannettaviin asiakirjoihin. Sopimus on perustunut yhteydenpitoon diplomaattista tietä eli ulkoasiainministeriön välityksellä.²³

5. Tiedoksiannot muihin maihin

5.1. Sopimukseen perustumaton menettely

Edellä selostettujen sopimusten ja tiedoksiantoasetuksen ulkopuolelle jää valtioita, joiden kanssa ei ole voimassa minkäänlaista sopimusta oikeusavusta. Keskinäisestä oikeusavusta annettaessa tiedoksi asiakirjoja yksityisoikeudellisissa asioissa annetun asetuksen 14 §:n 2 momentin nojalla oikeudenkäyntiasiakirjojen tiedoksiantopyynnöt näihin maihin toimitetaan Suomen ulkoministeriölle, joka lähettää asiakirjat diplomaattista tietä edelleen vastaanottajavaltioon. Todettakoon, että myös niiden valtioiden osalta,

²² Practical Handbook on the Operation of the Hague Service Convention (1965) 2006 s. 74.

²³ Ilona- internet sivut Venäjä.

jotka ovat liittyneet Haagin riita-asiain oikeudenkäyntiä koskevaan sopimukseen 1.3.1954 mutta eivät ole vuonna 1965 solmitun sopimuksen osapuolina, tiedoksiantopyynnöt välitetään ulkoministeriön kautta. Samoin menetellään, jos noudatettavaksi tulee Haagissa vuonna 1905 solmittu oikeusapua koskeva yleissopimus.

Keskinäisestä oikeusavusta annettaessa tiedoksi asiakirjoja yksityisoikeudellisissa asioissa annetun asetuksen 12 §:n mukaisesti tuomioistuin tekee tiedoksiantopyynnön ulkomaanviranomaista varten. Pyyntö voi olla vapaamuotoinen ja sen oheen liitetään alkuperäiset asiakirjat ja niiden viralliset käännökset vastaanottajavaltion kielelle.²⁴ Täysin sopimusten ulkopuolella olevia maita ovat esimerkiksi Australia, Kuuba, Thaimaa ja Vietnam. Jos vastaanottavan valtion tiedoksiantomenettelystä ei ole tarkkaa tietoa, on syytä harkita, että tiedoksiannossa pyydetään käyttämään erityistä menettelyä, mikä vastaa lähettäjävaltion lainsäädännön mukaista menettelytapaa.

Kansainvälisen oikeuden mukaan valtiolla ei ole velvollisuutta antaa oikeusapua toiselle valtiolle ilman siihen velvoittavaa sopimusta. Sopimuksettoman oikeusavun antaminen johtuu kansojen välisen kohteliaisuuden periaatteesta, mitä ei suinkaan aina noudateta. Suomessa lähtökohtaisesti täytetään ulkomaisen viranomaisen tekemä tiedoksiantopyyntö silloinkin, kun pyyntö on tullut sellaisesta valtiosta, joka ei ole liittynyt kansainvälisiin sopimuksiin tai jonka kanssa Suomella ei ole kahdenkeskistä sopimusta.

Keskinäisestä oikeusavusta annettaessa tiedoksi asiakirjoja yksityisoikeudellisissa asioissa annetun asetuksen 3 §:ssä säädetään, että pyyntöön ei suostuta, jos sen toteuttaminen on Suomen oikeusjärjestyksen perusperiaatteiden vastaista eli tässä tulee noudatettavaksi niin kutsuttu *ordre public* -epäämisperuste. Myös Suomeen tulevat tiedoksiantopyynnöt vastaanottaa ulkoministeriö. Suomeen tulevien tiedoksiantopyyntöjen suhteen tulee sovellettavaksi yllä mainitun asetuksen 8 §, minkä mukaan asiakirjat tulee laatia suomeksi tai ruotsiksi tai niihin on liitettävä käännös jommallekummalle kielelle. Muulla kielellä laadittu asiakirja voidaan antaa tiedoksi vastaanottajan suostumuksella tai jos hän hallitsee riittävästi kyseistä kieltä.

Kansainvälisessä prosessioikeudessa sovelletaan *lex fori* -periaatetta, minkä mukaan sekä oikeusapua pyytävä että oikeusapua antava valtio soveltavat kumpikin omaa prosessilainsäädäntöään. Tämä johtaa myös edellä mainitun *logus regit actum* -periaatteen noudattamiseen. Lisäksi prosessitoimi on pätevä, mikäli se on suoritettu lähettävän valtion, joka on normaalisti oikeudenkäyntivaltio, lakien mukaisesti.²⁵

5.2. Postitiedoksiannot

Myös vuonna 1954 Haagissa solmitun yleissopimuksen 6 artiklaan sisältyy säännös, minkä mukaan sopimus ei estä lähettämästä asiakirjoja postitse suoraan ulkomailla

²⁴ Ilona-internet sivut kohta Muut Valtiot-

²⁵ Koulu: Kansainvälinen prosessioikeus pääpiirteittäin 2003 s. 171.

oleville henkilöille, mikäli vastaanottajavaltio ei ole ilmoittanut vastustavansa tällaista menettelyä alueellaan. Näin ollen mainittuun sopimukseen liittyneiden valtioiden osalta edellytykset postitiedoksiannon käyttämiselle muodostuvat samankaltaisiksi kuin vuonna 1965 solmittuun sopimukseen liittyneiden valtioiden osalta.

Vaikeammin ratkaistavissa on kysymys siitä, voidaanko postitiedoksiantoa käyttää maahan, jonka kanssa ei ole voimassa minkäänlaista oikeusapua koskevaa sopimusta. Ennenkaikkea diplomaattista tietä tapahtuvan tiedoksiannon hitaus houkuttelee käyttämään postitiedoksiantoa, mikäli se vain on mahdollista. Oikeudenkäymiskaaren 11 luvun 3 §:n mukaan hyväksyttävät haasteasiakirjan postitiedoksiannot ovat saantitodistusmenettely ja vastaanottotodistuksin tapahtuva tiedoksianto, mutta voidaanko niitä käyttää, jos vieraan valtion kanssa ei ole sopimusta eikä vastaanottajavaltion prosessilain sallimista tiedoksiannotavoista ole mitään tietoa. Asetus keskinäisestä oikeusavusta annettaessa tiedoksi asiakirjoja yksityisoikeudellisissa asioissa 19.3.1982/211 ei sisällä säännöksiä postitiedoksiannosta.

Oikeusministeriön tiedoksiantokäsikirjassa vuodelta 1995 on ilmaistu ajatus, ettei oikeudenkäyntiasiakirjojen postitiedoksiantoa toiseen maahan pidettäisi suvereenisuuden loukkauksena, vaikkei asiasta olisikaan valtioiden välillä sovittu. Tiedoksianto olisi siten toimitettavissa postitse myös valtioon, jonka kanssa ei ole voimassaolevaa sopimusta.²⁶

Maailman postiliiton yleissopimuksessa sekä sen toimitusohjesäännössä on sovittu saantitodistusmenettelystä ja jäsenvaltioilla on velvoite järjestää alueellaan kyseinen palvelu. Lähes kaikki maailman valtiot ovat liittyneet sopimukseen ja hyväksyvät saantitodistusmenettelyn alueellaan. Useat valtiot hyväksyvät alueellaan myös vastauslähetyksenmenettelyn. Oikeudenkäymiskaaren 11 luvun 3 §:ssä mainitut postitustavat ja erityisesti saantitodistusmenettely on siten sinänsä käytettävissä postilähetyksissä melkein kaikkiin valtioihin. On kuitenkin epävarmaa, onko esimerkiksi haasteasiakirjojen lähettäminen tällä tavoin prosessioikeudellisesti hyväksyttävää, ellei valtioiden välillä ole olemassa minkäänlaista sopimusta oikeusavun antamisesta tai muusta menettelystä ja ellei kyseisen maan lainsäädäntöä tunneta. Ongelma korostuu, jos vastaaja ei lainkaan vastaa kanteeseen tai ei tule oikeuteen saapuville ja tiedoksianto on toimitettu postitse. Mikäli vastaus sen sijaan annetaan väitteitä tekemättä, voitaneen postitiedoksiannon käyttö helpommin hyväksyä oikeudenkäynnin perustaksi oikeusapusopimuksen puuttumisesta huolimatta.

Varminta olisi selvittää vastaanottajavaltion lainsäädäntö, ennen kuin postitiedoksiantoon ryhdytään sopimuksettomassa tilassa. Useimmiten vieraan valtion lainsäädännön selvittäminen on kuitenkin hankala ja aikaa vievä toimenpide eikä siitä koidu ajansäästöä verrattuna diplomaattista tietä eli ulkoasiainministeriön välityksellä toimitettavaan tiedoksiantoon. On harkittava etuja ja haittoja, joita kulloinkin käytettävästä tiedoksiannotavasta saattaa johtua. Varma tapa toimittaa pätevä tiedoksianto on lähettää asiakirjat keskinäisestä oikeusavusta annettaessa tiedoksi asiakirjoja yksityisoi-

²⁶ Oikeusministeriö, Tiedoksiantokäsikirja s. 7.

keudellisissa asioissa annetun asetuksen mukaisesti viranomaisten välityksin. Tapauksissa, joissa voidaan otaksua, että asiakirjan vastaanottaja on halukas myötävaikuttamaan oikeudenkäynnin etenemiseen, voi käytännöllisistä syistä olla perusteita yrittää tiedoksiantoa postitse. Tällä tavoin saavutettava ajansäästö on usein merkittävä ja koituu yleensä myös asianosaisten eduksi. Saanti- ja vastaanottotodistuksin tapahtuva tiedoksianto on lainsäädännössämme hyväksytty menettelytapa. Postitiedoksiantoa koskevien säännösten puuttuminen edellä mainitusta asetuksesta ei muodostane estettä postitiedoksiannon hyväksymiselle oikeudenkäynnissä ainakin tapauksissa, jolloin vastaanottaja väitteitä tekemättä osallistuu prosessiin.

6. Tiedoksiannossa havaittujen virheiden merkityksestä

6.1. Virheet ennen ratkaisun antamista

Mikäli oikeudenkäyntiasiakirjan tiedoksianto on toimitettu virheellisesti, se voi vaikuttaa haitallisesti jo oikeudenkäynnissä tai viimeistään silloin, kun tuomiota ryhdytään panemaan täytäntöön. Tiedoksiantomennettelyn lainmukaisuutta ei kontrolloida viran puolesta, jos tiedoksiannon vastaanottaja huomautuksia tekemättä noudattaa saamaansa kehotusta. Vain silloin, kun vastaanottaja ei ryhdy kehotuksen edellyttämiin toimiin, on tiedoksiannon lainmukaisuus viran puolesta tarkistettava.²⁷ Oikeudenkäymiskaaren 11 luvun 18 §:ssä on säädetty tuomioistuimen vastuulla olleessa tiedoksiannossa tapahtuneista virheistä. Mikäli tiedoksianto on toimitettu virheellisesti tai sille määrättyä aikaa ei ole noudatettu, on tiedoksianto toimitettava uudelleen tapauksissa, jolloin vastaanottaja jää oikeuteen saapumatta tai ei anna pyydettyä vastausta tai lausumaa. Noilta osin säännös vastaa pitkälti EU:n tiedoksiantoasetuksen 19 artiklan ja Haagin tiedoksiantosopimuksen (1965) 15 artiklan määräyksiä. Mainituissa artikloissa asetettu edellytys tiedoksiannon toimittamiselle niin ajoissa, että vastaanottaja voi ryhtyä vastaamaan tulee oikeudenkäymiskaaren 11 luvun 18 §:n säännöksessä turvatuksi sillä, että tuomioistuimen tulee asettaa tiedoksiannon toimittamiselle määräpäivä.

Oikeudenkäymiskaaren 11 luvun 18 §:n mukaan uutta tiedoksiantoa ei kuitenkaan tarvitse toimittaa, jos sitä on virheen vähäisyyden vuoksi pidettävä tarpeettomana. Samoin tapauksissa, jolloin asianosainen tekee väitteen tiedoksiannon virheellisyydestä, ei asiaa tarvitse lykätä tai asettaa uutta määräaikaa vastauksen tai lausuman antamiselle, jos virheen vähäisyyden vuoksi tällainen toimi olisi tarpeeton. Virhettä on katsottu voitavan pitää vähäisenä esimerkiksi, kun tiedoksi annettavan asiakirjan tai liitteen jäljennös on ollut virheellinen vain joltakin epäoleellisilta osin. Sen sijaan, jos tiedoksiantoa ei ole suoritettu määrättyssä ajassa, on tiedoksianto toimitettava uudelleen, ellei vastaanottaja saavu tuomioistuimeen tai anna vastausta tai lausumaa. Samoin vas-

²⁷ Lappalainen, Siviiliprosessioikeus II s. 60.

taajan tehdessä väitteen tiedoksiannon myöhästymisestä on asia lykättävä tai asetettava uusi määräaika vastaukselle tai lausumalle.²⁸

Ulkomaille toimitettu tiedoksianto on pätevästi toimitettu, jos se on suoritettu tiedoksiantomaan lakien mukaisesti eikä tämä ole ristiriidassa Suomen oikeusjärjestyksen peruseriaatteiden kanssa. Suomalainen tuomioistuin tutkii tarvittaessa, onko tällainen tiedoksianto oikein suoritettu. Kansallisen lainsäädännön mukaan vähäisellä virheellä ei välttämättä ole merkitystä tiedoksiannon pätevyyttä arvioitaessa. Edellä mainitut EU:n tiedoksiantoasetus ja Haagin tiedoksiantosopimus eivät kuitenkaan sisällä vastaavissa artikloissaan samankaltaista määräystä. On siten kysymyksenalaista, täytyykö niihin perustuvissa tiedoksiannoissa noudattaa ankarampaa virhesääntelyä. Mikäli on selvää, ettei vastaanottajan oikeusturva ole vaarassa, tuntuu tarpeettomalta suhtautua ulkomaisessa tiedoksiannossa tapahtuneeseen vähäiseen virheeseen ankarammin kuin kotimaisen tiedoksiannon ollessa kysymyksessä. Tämä saattaa kuitenkin olla vastoin sopimusvelvoitteita ja aiheuttaa sittemmin epävarmuutta myös tuomion täytäntöönpanovaiheessa. Sen vuoksi lienee harkittava kussakin tapauksessa erikseen, mikä on virheen merkitys ja kuinka siihen lopulta on suhtauduttava.

6.2. Virheet tuomion täytäntöönpanoa pyydettyäessä

Tuomion täytäntöönpano vieraassa valtiossa saattaa kokonaan estyä, mikäli haasteen tiedoksianto osoittautuu virheellisesti suoritetuksi. Tuomioiden tunnustaminen ja täytäntöönpano perustuu nykyisin yksittäisiin lakeihin, kansainvälisiin sopimuksiin ja Euroopan unionin piirissä annettuihin asetuksiin. Menettely on riippuvainen siitä, missä valtiossa tuomio on annettu ja minkälaista asiaa se koskee. Keskeinen tuomioiden tunnustamista ja täytäntöönpanoa koskeva säädös varallisuus oikeuden alalla on 1.3.2002 voimaantullut Bryssel I asetus, mitä sovelletaan EU:n jäsenvaltioiden välisissä suhteissa. Asetuksen perustana ovat olleet Luganon ja Brysselin yleissopimukset, mitkä ovat rakenteeltaan ja sisällöltään melkein samanlaiset. Ne sisältävät tuomioistuinten kansainvälistä toimivaltaa koskevien säännösten ohella määräyksiä tuomioiden tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta siviili- ja kauppaoikeudellisissa asioissa. Edellä mainittu asetus ja yleissopimukset edellyttävät, että tuomio pannaan täytäntöön toisessa jäsenvaltiossa sen jälkeen, kun tuomio on vahvistettu täytäntöönpanokelpoiseksi niin sanotussa eksekvatuurimenettelyssä. Täytäntöönpanokelpoisuuden vahvistamista haetaan Suomessa käräjäoikeudelta.

Sovellettaessa Luganon ja Brysselin yleissopimuksia sekä Bryssel I asetusta käräjäoikeus joutuu viran puolesta tutkimaan, onko olemassa kieltäytymisperusteita, jotka estävät täytäntöönpanon. Mainittujen yleissopimusten 27 artiklan 2 kohdassa on säädetty haasteen tiedoksiantamiseen liittyvästä virheestä. Käräjäoikeus joutuu tutkimaan, onko haastehakemus tai vastaava asiakirja annettu poisjääneelle vastaajalle asianmukaisesti

²⁸ HE 16/1990 s. 8 ja 21.

tiedoksi niin hyvissä ajoin, että vastaaja on voinut valmistautua vastaamaan asiassa. Ellei näin ole menetelty, muodostuu tuomion täytäntöönpanolle este (vrt. KKO 1998:72).

Bryssel I asetuksessa on yleissopimusten 27 artiklan 2 kohtaa vastaava säännös sijoitettu 34 artiklan 2 kohtaan, minkä mukaan tuomiota ei tunnusteta, jos se on annettu poisjäänyttä vastaajaa vastaan eikä haastehakemusta ole annettu vastaajalle tiedoksi niin hyvissä ajoin, että hän olisi voinut valmistautua vastaamaan asiassa paitsi, jos vastaaja ei ole hakenut tuomioon muutosta vaikka olisi voinut niin tehdä. Vaatimus tiedoksiannon asianmukaisuuden tutkimisesta on siten poistettu. Muutoksenhaun lainmlyöntiin liittyvä edellytys johtaa myös siihen, että haastamiseen liittyvät menettelyvirheet tulevat tutkituiksi jo tuomiovaltiossa tehtävän muutoksenhaun yhteydessä.²⁹

Merkitävä uudistus rajat ylittävän täytäntöönpanon suhteen on 21.10.2005 voimaantullut Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus riitauttamattomia vaatimuksia koskevan eurooppalaisen täytäntöönpanoperusteen käyttöönotosta. Asetus koskee vain riitauttamattomia saatavia mutta valtaosa kaikista varallisuus oikeuden alalla annetuista tuomioista koskee juuri tällaisia vaatimuksia.³⁰ Asetuksessa on luovuttu perinteisestä eksekvatuurimenettelystä. Eurooppalaiseksi täytäntöönpanoperusteeksi vahvistettu tuomio on tunnustettava ja pantava täytäntöön toisessa jäsenvaltiossa vaatimatta sen täytäntöönpanokelpoiseksi julistamista. Eurooppalaiseksi täytäntöönpanoperusteeksi vahvistamisen edellytykset tutkii ja vahvistamisen suorittaa sama jäsenvaltion tuomioistuin, joka on tuomion antanut.³¹ Myös tämä menettely edellyttää muun muassa erinäisten asetuksen 13–15 artikloissa mainittujen haasteen tiedoksiantamiseen liittyvien vähimmäisvaatimusten täyttymistä tapauksissa, jolloin tuomio on perustunut vastaajan passiivisuuteen.

Tiedoksiannon oikeellisuus voi siten tulla monin tavoin tutkittavaksi ja olla merkityksellinen vielä tuomion täytäntöönpanovaiheessakin. On tärkeää kiinnittää riittävästi huomiota tiedoksiannon oikeaan toteuttamistapaan valtion rajat ylittävissä oikeudenkäynneissä. Pätevällä tiedoksiannolla saadaan luotua perusta myös tuomion tehokalle täytäntöönpanolle vieraassa valtiossa.

Lähteet

Euroopan komissio kertomus oikeudenkäynti- ja muiden asiakirjojen tiedoksiannosta jäsenvaltioissa siviili- tai kauppaoikeudellisissa asioissa annetun neuvoston asetuksen n:o 1348/2000 soveltamisesta

Euroopan komissio ehdotus tiedoksiantoasetuksen 1348/2000 muuttamisesta (Bryssel 7.7.2005)
Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi oikeudenkäymiskaaren sekä eräiden muiden lakien tiedoksiantoa riita-asioissa koskevien säännösten muuttamisesta. (HE 16/1990 vp)

²⁹ Johansson, Kansainvälisen siviiliprosessioikeuden käsikirja 2002 s. 260–265.

³⁰ Välimaa: EU:n siviiliprosessioikeus: nykytila ja tulevaisuus; tilanne vuoden 2007 alussa s. 598.

³¹ Leppänen, Siviilitäytäntöönpanon kansainvälisiä kysymyksiä s. 272.

HCCH Publications, Explanatory report on the recommendation adopted by the Fourteenth Session/Author: *Gustaf Möller 1982*.
Johansson, Sirpa: Kansainvälisen siviiliprosessioikeuden käsikirja. Helsinki 2002.
Kansainväliset tiedoksiannot siviiliasioissa. Oikeusministeriön käsikirja 1994.
Koulu, Risto: Kansainvälinen prosessioikeus pääpiirteittäin. Helsinki 2003.
Koulu, Risto: KKO 2001:46. Teoksessa KKO:n ratkaisut kommentein I/2001 s. 311–313. Helsinki 2001.
Lappalainen, Juha: Siviiliprosessioikeus II. Helsinki 2001.
Leppänen, Tatu: Siviilitäytäntöönpanon kansainvälisiä kysymyksiä, teoksessa Oikeudenkäyntejä ja tuomioistuimia s. 265–283.
Oikeusministeriön kansainvälinen yksikkö, Kansainväliset tiedoksiannot siviiliasioissa luentomoniste 1.12.2004, Kansainvälisten asioiden seminaari I.
Oikeudenkäynti- ja muiden asiakirjojen tiedoksianto Euroopan unionin jäsenvaltioissa siviilitai kauppaoikeudellisissa asioissa koskevan yleissopimuksen 26.6.1997 selittävä muistio.
Practical Handbook on the Operation of the Hague Service Convention (1965) 2006.
Turun yliopisto, Kansainvälinen siviiliprosessioikeus luentomoniste 25.11.2004.
Välimaa, Asko: EU:n siviiliprosessioikeus: nykytila ja tulevaisuus; tilanne vuoden 2007 alussa, teoksessa: Oikeudenkäyntejä ja tuomioistuimia s. 585–609.

Internet lähteet

Oikeusministeriön Ilona-sivut
<http://europa.eu.int>

Oikeustapaukset

Korkein oikeus
KKO 2001:46
KKO 2006:28

EY- tuomioistuin
EY- tuomioistuin 8.11.2005 C-443/03
EY- tuomioistuin 9.2.2006 C-473/04

Tiina Nurmimäki

Suomen viranomaisten alueellinen toimivalta perheoikeudellisiin asioihin liittyvissä kansainvälisissä oikeusapupyynnöissä

1. Johdanto

1.1. Elatusavun vahvistaminen kansainvälisen oikeusavun välityksellä

Kansainvälisellä oikeusavulla voidaan tarkoittaa muun muassa virka-apua yhdestä valtiosta tulevien asiakirjojen tiedoksiantamisessa toisessa valtiossa, syyttäväviranomaisten toisilleen antamaa virka-apua tai käsitteen suppeassa merkityksessä tuomioistuinten välistä yhteistoimintaa. Kansainvälisen oikeusavun käsite on siten liukuva.¹ Tässä kirjoituksessa kansainvälisen oikeusavun piiriin on luettu myös Suomen viranomaisten kansainväliseen sopimukseen perustuva velvollisuus auttaa vastavuoroisuusperiaatteen mukaisesti toisen jäsenvaltion kansalaista hänelle kuuluvan edun saamisessa ja turvaamisessa.

Lapsen oikeuksista tehtyyn yleissopimukseen liittyneet valtiot² ovat sitoutuneet pyrkimään kaikkiin mahdollisiin keinoihin turvaamaan lapsen elatusmaksujen saannin vanhemmilta tai muilta lapsesta taloudellisessa vastuussa olevilta niin sopimusvaltioissa kuin ulkomaillaakin. Erityisesti silloin kun lapsesta taloudellisessa vastuussa oleva asuu eri maassa kuin lapsi, sopimusvaltiot edistävät kansainvälisiin sopimuksiin liittymistä tai niiden tekemistä sekä muiden asianmukaisten järjestelyjen tekemistä (artikla 27). Tätä lapselle kuuluvaa perusoikeutta saada tarvitsemansa elatus ei voida taata, ellei elatusavusta ole sovittu tai määrätty ja että tämä päätös on täytäntöön pantavissa siinä valtiossa, jossa elatusvelvollinen asuu.

Elatusavun ulkomailta tapahtuvan perimisen helpottamiseksi on solmittu kansainvälisiä yleissopimuksia, muun muassa Yhdistyneiden Kansakuntien johdolla 20.6.1956 tehty New Yorkin yleissopimus elatusavun perimisestä ulkomailla. New Yorkin yleissopimuksen nojalla tehty kansainvälinen oikeusapupyynnö voi koskea esimerkiksi elatusavun vahvistamista.

¹ Koulun 1, s. 1287.

² Yleissopimus on tullut Suomen osalta voimaan 20.7.1991 (SopS 59–60/1991).

Elatusavun perimistä ulkomailla koskevan yleissopimuksen voimaansaattamisesta ja soveltamisesta annetun asetuksen (37/1962) 2 §:n ja ulkoasiainministeriön tehtävistä elatusapujen perinnässä annetun asetuksen (831/1989) nojalla ulkoasiainministeriö (jäljempänä UM) on New Yorkin yleissopimuksessa tarkoitettu välittävä ja vastaanottava viranomaisena. Suurin osa elatusavun vahvistamista koskevista kansainvälisistä oikeusapupyynnöistä on tullut Ruotsin keskusviranomaisena toimivalta Försäkringskassanilta. Försäkringskassan on valtiollinen elin, joka Ruotsissa huolehtii elatustuen maksamisesta ja takaisinperinnästä. Ruotsin lainsäädännön mukaan elatustuen maksaminen lapselle ei edellytä voimassaolevaa elatusapusopimusta tai -pääöstä toisin kuin Suomessa.³ Elatustuen takaisinperintä tapahtuu Ruotsissa asuvalta elatusvelvolliselta hallinnollisella päätöksellä, jossa takaisinperittävän elatustuen määrä määritellään tietynä prosentiosuutena elatusvelvollisen kuukausituloista. Tällaisen hallinnollisen päätöksen täytäntöönpano ei kuitenkaan ole mahdollista ulkomailla, minkä johdosta elatustuen takaisinperintä ulkomailla asuvalta elatusvelvolliselta edellyttää täytäntöönpanokelpoista elatusapusopimusta tai -pääöstä.

Ruotsissa sosiaaliviranomaisen tehtäviin ei 1990-luvulla tehdyn lainsäädäntömuutoksen jälkeen ole kuulunut elatusavun vahvistaminen tai vanhempien avustaminen heidän sopiessa elatusavun maksamisesta lapselle. Mikäli vanhemmat eivät pääse sopimuksen elatusavun suuruudesta, on ainoa vaihtoehto asiamiehen palkkaaminen ja elatusapukanteen nostaminen. Koska elatusavun vahvistamisasian katsotaan olevan dispositiivinen riita-asia, jossa tuomioistuimien on sidottu asianosaisten esittämiin vaatimuksiin, lapsen lähihuoltajalla ei pääsääntöisesti ole mahdollisuutta saada oikeusapua. Kun käytännössä kysymys on ensisijaisesti Försäkringskassanin intressissä olevasta lapselle maksetun elatustuen takaisinperinnästä, on ymmärrettävää, ettei lapsen lähihuoltajalla ole intressiä aloittaa mahdollisesti kallistakin oikeudenkäyntiä elatusavun vahvistamiseksi. Tämän vuoksi Försäkringskassan on niissä tapauksissa, joissa elatusvelvollinen asuu Suomessa, lähettänyt New Yorkin yleissopimukseen viitaten UM:lle pyynnön ryhtyä toimenpiteisiin elatusavun vahvistamiseksi Ruotsissa asuvalle lapselle. Kysymyksiä on tällöin herännyt liittyen Suomen viranomaisten toimivaltaan käsitellä elatusapukannetta lapsen kotipaikan ollessa ulkomailla.

1.2. Forum-ongelmat

Jos elatusapuasiassa on kansainvälinen liittymä⁴, tulee suomalaisen viranomaisen ensin harkita onko hänellä kansainvälinen toimivalta ottaa tapaus käsiteltäväkseen. Kansainvälinen toimivalta edellyttää, että oikeudenkäynnillä on jonkinlainen yhteys tai

³ Ruotsin elatusapujen vahvistamista ja perintää koskevat tiedot perustuvat UM:n ja Försäkringskassanin Helsingissä 20.3.2007 pidetyssä kokouksessa saatuihin tietoihin.

⁴ Esimerkiksi jollakin asianosaisella on asuinpaikka Suomen ulkopuolella tai hänellä on jonkin vieraan valtion kansalaisuus. Ks. Johansson, s. 5.

liityntä kyseiseen valtioon.⁵ Tuomioistuinten kansainvälinen toimivalta on pidettävä erillään niiden tavallisesta eli valtiosisäisestä toimivallasta. Suomalaisten tuomioistuinten kansainvälinen toimivalta voi perustua 1) EY-oikeudellisiin säädöksiin, 2) kirjoitettuun lakiin, 3) voimassa oleviin kansainvälisiin yleissopimuksiin, 4) Suomessa sovellettaviin kansainvälisprosessioikeudellisiin periaatteisiin, tai 5) asianosaisten tekemään kansainväliseen prorogaatio- eli oikeuspaikkasopimukseen.⁶ Säännökset kansainvälisestä toimivallasta määräävät, milloin kansainvälinen riita-asia voidaan käsitellä ja ratkaista tietyn valtion tuomioistuimissa. Vasta tämän jälkeen tulee ratkaistavaksi, mikä kyseisen valtion yksittäisistä tuomioistuinta on toimivaltainen. Mikäli kyseistä asiatyypistä varten säädetty kansallinen forumsäännös ei olisi sovellettavissa, ristiriita on korjattava laintulkinnan avulla.⁷

Lasta koskevissa asioissa pidetään tärkeimpänä liittymänä lapsen asuinpaikkaa (habitual residence). Lasta koskevat asiat tulisi pääsääntöisesti ratkaista siinä maassa, joka on lapsen elämän kannalta keskeinen. Asuinpaikan ohella myös kotipaikalle (domicile) voidaan antaa merkitystä. Asuinpaikan katsotaan määräytyvän pelkästään objektiivisten ulkoisten tunnusmerkkien perusteella, kun taas kotipaikan määräytymiseen vaikuttavat myös henkilön omat käsitykset ja se, aikooko hän asettua pysyvästi uuteen maahan.⁸ Eräistä kansainvälisluontoisista perheoikeudellisista suhteista annettun laissa (379/1929, jäljempänä KPL) tärkeimpänä liittymänä puolestaan pidetään henkilön kansalaisuutta, mikä nykyajattelun mukaan voi olla niin sanottu toissijainen liittymä.

Suomen viranomaisten ja tuomioistuinten kansainvälinen toimivalta elatusasioissa määräytyy KPL:n säännösten, vuoden 1968 Brysselin ja vuoden 1988 Luganon yleissopimusten sekä ne korvanneen neuvoston asetuksen (EY) N:o 44/2001 tuomioistuinten toimivallasta sekä tuomioiden tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta siviili- ja kauppaoikeuden alalla (Bryssel I -asetus) pohjalta.

Kansainvälinen toimivalta on eräänlainen perusta toimivallan jaolle kansallisella tasolla. Alueellista toimivaltaa koskevat säännökset, joista käytetään yleisesti nimityksiä oikeuspaikkasäännökset tai forumsäännökset, jakavat oikeusjutut niiden tuomioistuinten kesken, jotka ovat oikeusasteellisessa ja asiallisessa suhteessa samanarvoisia. Kummassakin on kyse oikeusasian paikantamisesta.⁹

Avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten osalta toimivalta määräytyy KPL 2 luvun 23 §:n nojalla. Aviolaisten osalta ongelmallista on se, että yleistoimivaltaa sääntelevää normia ei ole Suomen lainsäädännössä olemassa ajettaessa elatusasiaa erikseen. Elatusasian ollessa avioero-oikeudenkäynnissä liitännäiskysymyksenä, yleistoimivalta määräytyy avioliittolain 126 §:n 3 momentin (1226/2001) tai 31 §:n 1 momentin (411/1987) mukaan.¹⁰

⁵ Koulun 2, s. 43.

⁶ Johansson, s. 5.

⁷ Lappalainen 2, s. 239.

⁸ Työryhmän ehdotus, s. 4.

⁹ Lappalainen 1, s. 268–273.

¹⁰ Klami – Kuisma, s. 242–248.

Kysymykseen voivat tulla myös oikeudenkäymiskaaren (jäljempänä OK) 10 lukuun (362/1960) sisältyvät siviiliprosessin forumsäännökset.¹¹ OK 10 luku rakentuu ajatukselle, jonka mukaan forumit voidaan jakaa yleiseen oikeuspaikkaan (forum generale) ja erityisiin oikeuspaikkoihin (forum specialia). Yleinen oikeuspaikka on tuomioistuin, jossa siviiliasia tulee normaalisti käsitellä. Erityisiä oikeuspaikkoja koskevat säännökset antavat tietyissä asioissa toimivallan muulle kuin siviiliasioiden yleiselle tuomioistuimelle. Erityisforumit voivat olla joko yleisen oikeuspaikan kanssa valinnaisia eli kilpailevia tai yleisen oikeuspaikan syrjäyttäviä eli eksklusiivisia oikeuspaikkoja. Lisäksi voi olla erityisiä oikeuspaikkoja, jotka ovat suhteessa yleiseen tai erityiseen oikeuspaikkaan toissijaisia (subsidiäärisiä) eli tulevat kysymykseen, jos ensisijaiseksi määrättyä tuomioistuinta ei voida osoittaa.¹² Monet OK 10 luvun säännöksistä ovat sängen vanhoja ja nykyjuttuihin sovellettuna tulkinnanvaraisia. Lisäksi oikeuspaikkasäännöksiä on sijoitettu varsin runsaasti aineellisoikeudellisiin säädöksiin, kuten lakiin lapsen elatuksesta. Siviililakien forumsäännösten suhde OK 10 luvun säännöksiin on usein epäselvä.¹³

Tässä kirjoituksessa käsitellään otsikon aihetta vain elatusavun vahvistamista koskevilta osin. Vastaavanlaisia alueellista toimivaltaa koskevia kysymyksiä voi kuitenkin tulla eteen myös isyyden vahvistamisen tai lapsen huollosta sopimisen yhteydessä.

2. Elatusavun vahvistamista koskevan oikeusapupyynnön taustalla olevat kansainväliset säännökset

New Yorkissa vuonna 1956 tehdyn elatusavun perimistä ulkomailla koskevan yleissopimuksen¹⁴ johdannossa on todettu, että elatusavun saamista tarkoittavat kanteet tai elatusapua koskevien päätösten täytäntöönpano ulkomailla aiheuttavat vakavia oikeudellisia ja käytännöllisiä vaikeuksia. Yleissopimuksen tarkoituksena on luoda keinot näiden ongelmien ratkaisemiseksi ja vaikeuksien voittamiseksi. Kysymyksessä on kansainvälinen oikeusapusopimus, eikä se koske ulkomaisen elatusapupäätöksen tunnustamista tai täytäntöönpanokelpoisuutta. Haagin yleissopimukset¹⁵ vuodelta 1958 ja 1973 puolestaan säätelevät elatusapua koskevien päätösten tunnustamista ja täytäntöönpanoa. Jokainen sopimusvaltio on velvollinen nimeämään yhden tai useamman elimen elatusapujen perinnän edellyttämää kansainvälistä yhteistyötä varten. Näiden viran-

¹¹ Oikeuspaikkasäännöksiä ollaan uudistamassa ja tätä koskeva hallituksen esitys HE 70/2008 vp on annettu eduskunnalle ja lakivaliokunta on joulukuussa 2008 antanut asiassa mietintönsä LaVM 16/2008 vp.

¹² Lappalainen 1, s. 273.

¹³ Lappalainen 1, s. 273.

¹⁴ Yleissopimus on tullut Suomen osalta voimaan 13.10.1962 (SopS 37/1962).

¹⁵ Haagin vuoden 1958 sopimus on tullut voimaan Suomessa 25.8.1967 (SopS 42/1967) ja vuoden 1973 sopimus 1.7.1983 (SopS 35/1983).

omaisten keskeisiä tehtäviä ovat pyyntöjen välittäminen toiseen sopimusvaltioon (välittävä elin) ja muista sopimusvaltioista tulevien pyyntöjen täyttäminen (vastaanottava elin). New Yorkin yleissopimuksen osapuolina on 62 valtiota¹⁶, joiden keskusviranomaiset toimivat vaihtelevalla tehokkuudella. Suomessa UM toimii sekä lähettävänä että vastaanottavana viranomaisena.

Elatukseen oikeutetun tulee saadaksesen elatusapua toisesta sopimusvaltiosta asuvalta vastaajalta osoittaa hakemuksensa oman valtionsa välittävälle elimelle. Välittävä elin tarkistaa, että tarpeelliset asiakirjat ovat mukana ja toimittaa sen jälkeen hakemuksen kohdevaltion vastaanottavalle elimelle varmistuttuaan ensiksi, ettei hakemus ole ilmeisen perusteeton.

New Yorkin yleissopimuksen 6 artiklan 1 kohdan mukaan elatusavun hakijan antaman valtuuden puitteissa tulee vastaanottavan keskusviranomaisen ryhtyä hakijan puolesta kaikkiin asianmukaisiin toimenpiteisiin elatusavun perimisen varmistamiseksi, mukaan lukien tarvittaessa elatusapukanteen nostamiseen ja ajamiseen. Yleissopimuksessa ei ole tarkemmin määritelty millä edellytyksillä elatusapukanteen nostamisen vieraassa valtiossa voitaisiin katsoa olevan tarpeellista. Useimmissa tapauksissa elatusapuun oikeutetun on järkevämpää nostaa kanne omassa kotimaassaan, jonka lainsäädännön ja oikeusjärjestelmän hän paremmin tuntee. Johdanto-osassa esitetty Ruotsin esimerkki kuitenkin osoittaa, että kansainväliseen oikeusapupyyntöön voidaan turvautua myös siksi, että hakijan ei ole mahdollista omassa kotimaassaan saada oikeusapua elatusapukanteen nostamiseksi, toisin kuin yleissopimuksen nojalla oikeusapupyynnön vastaanottavassa valtiossa. New Yorkin yleissopimukseen ei sisälly tuomioistuimen toimivaltaa koskevia säännöksiä, vaan tältä osin kysymys on jätetty oikeusapuhakemuksen vastaanottavan valtion kansallisen lainsäädännön varaan.

Sovellettaessa EU-lainsäädäntöä kysymys ei ole varsinaisesti kansainvälisestä oikeusavusta. Tässä kirjoituksessa on kuitenkin käsitelty myös EU-lainsäädäntöä, koska siihen sisältyviin tuomioistuimen toimivaltasäännöksiin on mahdollista vedota rinnakkain New Yorkin yleissopimuksen kanssa. Tuomioistuinten toimivaltaa EU:ssa koskeva säännöstö määrää, minkä jäsenvaltion tuomioistuimet voivat tutkia asian. EU-lainsäädäntö mahdollistaa jäsenvaltion kansalaiselle mahdollisuuden nostaa kanne toisessa jäsenvaltiossa, mutta tämä hänen tulee tehdä suoraan tuomioistuimelle ilman keskusviranomaisen apua. Elatusavut kuuluvat muista perheoikeudellisista asioista poiketen siviili- ja kauppaoikeudellisten instrumenttien alaan.¹⁷ Neuvoston asetuksessa (EY) N:o 44/2001 koskien tuomioistuimen toimivaltaa sekä tuomioiden tunnustamista ja täytäntöönpanoa siviili- ja kauppaoikeuden alalla (Bryssel I -asetus) ovat mukana EU-maat lukuun ottamatta Tanskaa.

Bryssel I -asetuksen toimivaltasäännöksiä sovelletaan pääsääntöisesti silloin, kun vastaajalla on kotipaikka jäsenvaltion alueella. Riita-asian tulee olla myös kansainvälinen. Asetuksen yleis- ja erityistä toimivaltaa koskevien vaihtoehtoisten säännös-

¹⁶ HCCH:n internetsivut.

¹⁷ Helin, luento 29.3.2007 Lakimiesliiton koulutustilaisuudessa.

ten mukaan Suomen tuomioistuimet ovat toimivaltaisia käsittelemään elatusavun vahvistamista koskevaa kannetta, jos:

- 1) vastaajan kotipaikka riippumatta hänen kansalaisuudestaan on Suomessa (2 artikla)
- 2) elatusapuun oikeutetun koti- tai asuinpaikka on Suomessa (5 artiklan 2 kohta)
- 3) elatusapua käsitellään henkilöä koskevan asian liitännäiskysymyksenä (esimerkiksi isyys- tai avioeroasian yhteydessä) ja Suomi on siinä asiassa kansallisen lainsäädäntönsä mukaan toimivaltainen, jollei toimivalta perustu ainoastaan toisen asianosaisen kansalaisuuteen (5 artiklan 2 kohta)
- 4) osapuolet ovat sopineet Suomen tuomioistuimen toimivallasta (23 artiklan 1 kohta)
- 5) vastaaja on vastannut kyseisessä tuomioistuimessa, eikä hän ole kiistänyt tuomioistuimen toimivaltaa (24 artikla).

Bryssel I -asetuksen määräykset kertovat vain, minkä jäsenvaltion tuomioistuimet ovat asiassa toimivaltaisia. Suomen sisäisesti toimivaltainen yksittäinen tuomioistuin määräytyy kansallisen prosessioikeuden säännösten mukaisesti. Mikäli tapauksessa on vedottu 5 artiklan 2 kohdan erityiseen toimivaltasäännökseen, toimivaltaista forumia on mahdollista etsiä KPL:sta tai lapsen elatuksesta annetusta laista. Mikäli vedotaan 2 artiklan pääsääntöön, alueellisesti toimivaltainen Suomen tuomioistuin määräytyy tällöin oikeudenkäymiskaaren 10 luvun 1 §:n nojalla eli vastaajan kotipaikan mukaan.¹⁸

Bryssel I -asetuksen 71 artiklan mukaan asetus ei vaikuta tuomioistuinten toimivaltaa ja tuomioiden tunnustamista taikka täytäntöönpanoa erityisillä oikeudenaloilla säänteleviin sopimuksiin, joiden osapuolia jäsenvaltiot ovat. Näin ollen toisen EU-maan on mahdollista vedota Bryssel I -asetuksen tuomioistuimen toimivaltaa koskeviin säännöksiin, vaikka kysymyksessä on New Yorkin yleissopimuksen mukainen kansainvälinen oikeusapupyynnö elatusavun vahvistamiseksi. Etuna tällöin hakijan kannalta on se, että hakemuksen vastaanottavan valtion keskusviranomaisen on velvollinen toimimaan asiassa, eikä hakijan tarvitse itse huolehtia oikeusavun hakemisesta tai kanteen vireillepanosta. Bryssel I -asetuksella muutettiin ja korvattiin vuonna 1968 solmittu Brysselin yleissopimus¹⁹ tuomioistuinten toimivallasta sekä tuomioiden täytäntöönpanosta yksityisoikeuden alalla. Koska Tanska ei ole liittynyt Bryssel I -asetukseen, ratkaistaan Tanskan ja muiden jäsenvaltioiden väliset tuomioistuinten toimivaltaa koskevat asiat edelleen Brysselin yleissopimuksen nojalla.

Brysselin yleissopimuksen rinnakkaiskonventio on tuomioistuimen toimivallasta sekä tuomioiden täytäntöönpanosta yksityisoikeuden alalla tehty Luganon yleissopimus.²⁰ Pääsääntö on, ettei Luganon yleissopimus vaikuta Brysselin yleissopimuksen

¹⁸ Johansson, s. 109.

¹⁹ Brysselin yleissopimus tuli voimaan Suomessa 1.4.1999 (SopS 26/1999).

²⁰ Luganon yleissopimus tuli voimaan Suomessa 1.7.1993 (SopS 44/1993).

soveltamiseen tähän sopimukseen liittyneiden EU-valtioiden välillä (54b art. 1 kap.).²¹ Jos vastaajan kotipaikka on EU:n ulkopuolella Euroopan talousalueeseen (ETA) kuuluvassa valtiossa²², kansainvälinen toimivalta määräytyy Luganon yleissopimuksen mukaan. Luganon yleissopimuksen osapuolia ovat EU:n jäsenvaltioiden lisäksi ETA:an kuuluvat valtiot Sveitsi, Norja ja Islanti.

Brysselin ja Luganon yleissopimukset ovat rakenteeltaan ja sisällöltään lähes identtiset. Yleissopimusten alaan ei kuulu puhtaasti kansallinen asia, vaan niiden soveltaminen edellyttää kansainvälistä yhteyttä. Tarkoituksena on ollut erityisesti oikeussuojan vahvistaminen sopimusvaltiossa kotipaikan omaavan vastaajan kohdalla.²³ Uudistuksista huolimatta Bryssel I -asetuksen toimivaltasäntely vastaa pitkälti yleissopimusten säntelyä.²⁴

Yleissopimuksia sovelletaan yksityisoikeudellisissa asioissa, riippumatta siitä millaisissa tuomioistuimissa niitä käsitellään. Toimivaltaa koskevan yleisen määräyksen 2 artiklan mukaan kanteen vastaan, jolla on kotipaikka jossakin jäsenvaltiossa, nostetaan hänen kansalaisuudestaan riippumatta tuon valtion tuomioistuimessa, jollei yleissopimuksen määräyksistä muuta johdu. Artiklassa ei ole kansallisten tuomioistuinten asiallista tai alueellista toimivaltaa koskevia määräyksiä, joten niiden sisäinen toimivalta määräytyy kansallisten normien perusteella. Luonnollisen henkilön kotipaikkaa ratkaistessaan tuomioistuimen on noudatettava omaa kansallista oikeutta selvittääkseen, onko asianosaisella kotipaikka sen alueella (52 artikla). Kuten Bryssel I -asetuksen osalta on todettu, 2 artiklaan vetoaminen ohjaa asian OK 10 luvun 1 §:n pääsäännön mukaisesti vastaajan kotipaikkaan.²⁵ Kuten myös Bryssel I -asetuksen kohdalla, 10 luvun 1 §:n toista, kolmatta ja neljättä virkettä ei voida soveltaa toimivallan perusteena (artikla 3). Tuomioistuimen erityistä toimivaltaa koskevan 5 artiklan 2 kohdan mukaan elatusapua koskevassa asiassa sen paikkakunnan tuomioistuimessa, jossa elatusapuun oikeutetulla on kotipaikka tai asuinpaikka tai, jos asia liittyy jonkun oikeudellista asemaa koskevaan asiaan, kanteen nostaa siinä tuomioistuimessa, joka oman lakinsa mukaan on toimivaltainen tuossa asiassa, jollei toimivalta perustu ainoastaan toisen asianosaisen kansalaisuuteen.²⁶ Yleissopimuksissa ei elatusapuasioiden osalta ole poissuljettu asianosaisten mahdollisuutta tehdä tuomioistuimen toimivaltaa koskeva sopimus (17 artikla). Lisäksi yleissopimusten 18 artiklan nojalla tuomioistuin on toimivaltainen, jos vastaaja vastaa siinä tuomioistuimessa eikä kiistä sen toimivaltaa. Lapsella tai hänen edustajallaan on siis mahdollisuus valita oikeudenkäynti joko lap-

²¹ Lappalainen 2, s. 260.

²² Ratkaisussa KKO 2001:109 korkein oikeus viittasi muun muassa Luganon sopimukseen, vaikka kyseisessä tapauksessa vastaajan kotipaikka oli Venäjällä.

²³ Parikka, s. 809–810.

²⁴ Johansson, s. 7.

²⁵ Koulu 3, s. 21.

²⁶ Yleensä tuomioistuimen toimivalta määräytyy vastaajan kotipaikan perusteella. Yleissopimus sisältää kuitenkin useita tästä periaatteesta poikkeavia säännöksiä, jotka sallivat oikeudenkäynnin muussa sopimusvaltiossa, kuin missä vastaajalla on kotipaikka. Ks. Euroopan oikeudellisen verkoston internetsivut.

sen asuinvaltiossa tai elatusvelvollisen asuinvaltion tuomioistuimessa. Elatusvelvollisen on sitä vastoin nostettava elatuksen alentamista koskeva oikeudenkäynti lapsen asuinvaltiossa; hänellä ei ole valinnan mahdollisuutta.²⁷

Maat, jotka eivät ole halunneet liittyä monenvälisiin yleissopimuksiin, ovat voineet solmia kahdenvälisiä sopimuksia. Suomi on tehnyt Yhdysvaltojen kanssa elatusvelvollisuuden täytäntöönpanoa koskevan sopimuksen, joka on tullut voimaan 29.9.2007.²⁸ Sopimuksen mukaan pyynnön vastaanottava keskusviranomaisena on velvollinen ryhtymään hakijan puolesta kaikkiin asianmukaisiin toimenpiteisiin elatusavun perimiseksi, mukaan lukien elatusapua koskevan oikeudenkäynnin vireillepano ja myöhemmät oikeudenkäyntiin liittyvät toimet (5 artikla). Erityisesti velvollisuus ryhtyä kaikkiin asianmukaisiin toimenpiteisiin elatusapupäätöksen aikaansaamiseksi on tilanteessa, jossa pyynnön esittäneen valtion tekemää elatusapupäätöstä ei tunnusteta (7 artikla 3 kohta).

3. Kansainvälisen oikeusavun toteuttaminen käytännössä

UM:n vastaanotettua toisen jäsenvaltion keskusviranomaisen hakemuksen elatusavun vahvistamiseksi tulee harkittavaksi, onko asiassa tarpeen pyytää virka-apua elatusvelvollisen kotikunnan sosiaaliviranomaiselta. Lapsen edun mukaista ja prosessiekonomisesti perusteltua on pyrkiä ensisijaisesti siihen, että vanhemmat sopivat keskenään elatusavun määrästä. UM voi pyytää sosiaaliviranhenkilöä olemaan yhteydessä elatusvelvolliseen ja keskustelemaan hänen kanssaan elatusavun vahvistamisesta. Elatussopimuksen laatiminen ja vahvistaminen voi kuitenkin käytännössä olla mahdotonta. Mikäli tarkoituksena olisi käyttää suomalaista elatussopimuslomaketta, ongelmia voi aiheuttaa lähihuoltajan allekirjoituksen saaminen sopimukseen sekä sopimuksen vahvistaminen Suomessa sosiaalilautakunnan mahdollisesti puuttuvan toimivallan vuoksi.

UM toimittaa elatusavun vahvistamista koskevat oikeusapupyynnöt edelleen oikeusaputoimistoon pyynnön myöntää ulkomailla asuvalle lapselle oikeusapua ja edustaa lasta elatusavun vahvistamisasiassa. Oikeusapulain 2 §:n 1 momentin (972/2004) nojalla oikeusapua annetaan laissa säädetyin edellytyksin henkilölle, jolla on koti- tai asuinpaikka toisessa Euroopan unionin jäsenvaltiossa tai Euroopan talousalueeseen kuuluvassa valtiossa. EU-maiden osalta Helsingin oikeusaputoimisto toimii oikeusapulain 28a §:n (972/2004) mukaisena vastaanottavana oikeusaputoimistona. Helsingin oikeusaputoimisto voi tarvittaessa siirtää asian toisen oikeusaputoimiston käsiteltäväksi, esimerkiksi elatusvelvollisen kotikuntaan. Muissa kuin EU-maissa asuville hakijoille voidaan oikeusapua myöntää oikeusapulain 2 §:n 2 momentin nojalla, jos henkilön asia käsitellään Suomen tuomioistuimessa tai jos oikeusapuun on erityistä syytä. Maksuttoman oikeudenkäynnin myöntämisestä eräissä tapauksissa annetun asetuksen (833/1989) 1 §:n mukaan asiassa, joka koskee elatusavun vahvistamista, on hakijalle,

²⁷ Työryhmän ehdotus, s. 82.

²⁸ SopS 73–74/2007.

jolla ei ole kotipaikkaa Suomessa, myönnettävä vastavuoroisuuden ehdolla maksuton oikeudenkäynti sen estämättä, mitä maksuttoman oikeudenkäynnin edellytyksistä on muuten säädetty. Oikeusapulain (257/2002) 31 §:n siirtymäsäännöksen mukaan noudatetaan kyseistä lakia sen sijasta mitä muussa laissa säädetään maksuttomasta oikeudenkäynnistä annetusta laista. Edellä mainitusta seuraa, että esimerkiksi yhdysvaltalaiselle hakijalle on Suomessa myönnettävä oikeusapua ilman omavastuusuutta riippumatta hakijan taloudellisesta tilanteesta.²⁹

Myös oikeusavustaja pyrkii ensisijaisesti sovintoon asiassa. Mikäli sovintoratkaisua ei saada aikaan, nostaa oikeusavustaja elatusavun vahvistamiskanteen. Toisessa maassa asuvan hakijan edustaminen Suomessa käytävissä oikeudenkäynnissä on käytännössä osoittautunut välillä haasteelliseksi tehtäväksi oikeusavustajalle. Hakemuksissa on harvoin määritelty elatusavun määrää, jonka hakija katsoo kohtuulliseksi, lapsen tarvetta tai lähihuoltajan omaa tulotasoa. Lisäselvityksen hankkiminen ja yhteydenpito hakijaan on joissain tapauksissa tapahtunut kahden keskusviranomaisen kautta, mikä on aikaa vievää ja hankalaa.

Kuten kansainvälisissä oikeusapupyynnöissä yleensäkin, hakijalla ei ole suoranaisia oikeussuojakeinoja käytettävissään, mikäli toisen maan keskusviranomaisen kieltäytyisi oikeusavun antamisesta. New Yorkin yleissopimuksen 6 artiklan 1 kohdassa on vastaanottavalle keskusviranomaiselle asetettu velvollisuus nostaa ja ajaa elatusapukannetta, milloin sen katsotaan olevan tarpeellista. UM ei ole pääsääntöisesti ryhtynyt arvioimaan oikeusapupyynnön tarpeellisuutta, vaan harkinta on jätetty oikeusaputoimistolle. Oikeusaputoimisto voi tehdä päätöksen olla myöntämättä oikeusapua hakijalle, mikäli kysymykseen tulee esimerkiksi oikeusapulain 7 §:ssä tarkoitettu rajoitus. Huolimatta hakijalle myönnetystä oikeusavusta, voi oikeusavustaja kieltäytyä kanteen nostamisesta, jos katsoo sen ilmeisen perusteettomaksi. Tämä on myös hakijan oikeusturvan kannalta olennaista, koska silloin vältetään riskiltä joutua korvaamaan vastapuolen oikeudenkäyntikuluja, mikäli tuomioistuin toteaisi asiassa olevan siihen OK 21 luvun 2 §:n mukaisia erityisiä syitä.

Eri maiden keskusviranomaiset tekevät yhteistyötä yhdenmukaisten menettelytapojen löytämiseksi, mutta on selvää, että erilaiset kansalliset lainsäädännöt aiheuttavat ongelmia. Eri mailla on myös vaihtelevia näkemyksiä siitä kuinka tarkasti ne haluavat noudattaa niitä velvoittavia kansainvälisiä sitoumuksia. Nihkeä suhtautuminen toisen maan oikeusapupyynnön täyttämiseen, voi kuitenkin johtaa siihen, ettei ko. maan vastavuoroiseen oikeusapupyyntöön myöskään suhtauduta erityisellä innokkuudella.

²⁹ Ks. Suomen ja USA:n välinen elatusvelvollisuuden täytäntöönpanosta tehdyn sopimuksen 6 artikla.

4. Viranomaisten toimivalta Suomen lainsäädännön mukaan

Kansainvälisen oikeusapupyynnön toteuttaminen käytännössä on riippuvainen kansallisen lainsäädännön säätelemästä viranomaisten toimivallasta. Jos Suomea sitovasta kansainvälisestä sopimuksesta seuraa velvollisuus antaa oikeusapua toisen jäsenvaltion kansalaiselle, mutta kansallisten forumsäännösten nojalla toimivaltaista viranomaista ei ole, oikeusavun antaminen on käytännössä mahdotonta. Seuraavassa on tarkasteltu viranomaisten alueelliseen toimivaltaan Suomessa liittyviä kysymyksiä suhteessa kansainvälisen oikeusavun antamiseen elatusavun vahvistamiseksi. Eurooppalaisella oikeusalueella Bryssel I -asetus sekä Luganon ja Brysselin yleissopimukset saavat etusijan kotimaiseen lainsäädäntöömme nähden.³⁰ Jos asetuksen tai yleissopimusten toimivaltasäännökset eivät tule sovellettaviksi, ratkeaa Suomen tuomioistuinten toimivalta pääsääntöisesti lapsen elatusasiassa KPL:n tai Suomessa sovellettavien kansainvälisprosessioikeudellisten periaatteiden nojalla.³¹

Jos lapsi on syntynyt avioliiton ulkopuolella, Suomen tuomioistuimet ovat KPL:n 2 luvun 23 §:n mukaan toimivaltaisia lapsen elatusta koskevassa asiassa, jos:

- 1) vastaajalla on kotipaikka Suomessa
- 2) lapsi on Suomen kansalainen tai
- 3) lapsi oleskelee Suomessa.³²

KPL 2 luvun 23 §:n 2 momentin mukaan jollei lapsi oleskele Suomessa pysyvästi, Helsingin käräjäoikeus on asiassa toimivaltainen.

Ongelmana KPL 2 luvun 23 §:n soveltamisen kannalta on se, että 2 luvun otsikon perusteella se koskee vain avioliiton ulkopuolella syntyneitä lapsia. KPL:n avioliitossa syntyneitä lapsia koskevassa 1 luvussa ei ole säädetty oikeuspaikasta. Avioliitossa syntyneiden lasten osalta säännös kansainvälisestä toimivallasta puuttuu siten kokonaan. Mikäli oikeusapupyyntö ulkomailla asuvan aviolapsen elatuksen vahvistamiseksi tehdään New Yorkin yleissopimuksen nojalla EU:iin tai ETA:an kuulumattomasta maasta, tulee ongelmaksi missä aviolasta koskeva kanne voidaan käsitellä, koska vastaajan kotipaikka ei Suomen kansallisen lainsäädännön nojalla ole mahdollinen. Yksi vaihtoehto on tällöin tutkia soveltuuko lapsen elatuksesta annettu laki tapaukseen.

Lapsen elatuksesta annetun lain (704/1975) 4 luvun 8 §:n mukaan elatusavusta tehty sopimus on esitettävä vahvistettavaksi sen kunnan sosiaalilautakunnalle, missä lapsen huoltajalla on kotipaikka. Ulkomailla asuvan lapsen elatusavun vahvistamista koskevan kansainvälisen oikeusapupyynnön osalta ei näin ollen vaikuta olevan toimivaltaista sosiaalilautakuntaa, joka voisi vanhempien tekemän vapaaehtoisen sopimuksen vahvistaa.

³⁰ Johansson, s. 5.

³¹ Johansson, s. 109.

³² Ks. esimerkiksi KKO 1981 II 180.

Kyseisen lain 6 luvun 14 §:n mukaan alaikäisen lapsen elatusapua koskeva kanne on ajettava siinä tuomioistuimessa, jonka tuomiopiirissä lapsen huoltajalla on kotipaikka, tai, jollei hänellä ole kotipaikkaa Suomessa, missä hänellä viimeksi oli kotipaikka. Käytännössä kansainväliset oikeusapuhakemukset koskevat tapauksia, joissa lapsi asuu huoltajansa kanssa ulkomailla ja harvoissa tapauksissa perhe on asunut Suomessa aikaisemmin.

Nykykäsityksen mukaan ei avioliiton ulkopuolella syntyneitä lapsia saa asettaa eriarvoiseen asemaan avioliitossa syntyneiden lasten kanssa. Lakiin sisältyvä aukko koskien kansainvälistä toimivaltasäännöstä aviolasten elatusapua koskevissa asioissa on täytetty oikeuskäytännössä kansainvälisprosessioikeudellisten periaatteiden nojalla.³³ Korkein oikeus katsoi ratkaisussa *KKO 2001:109*, että suomalainen tuomioistuin oli toimivaltainen tutkimaan Suomessa koti- ja asuinpaikan omaavan venäläisen aviolapsen elatusapua koskevan kanteen, vaikka elatusvelvollinen oli Venäjän kansalainen ja asui Venäjällä.

Ratkaisun *KKO 2001:109* perustelujen mukaan kansainvälisluotoisista perheoikeudellisista suhteista annetun lain 23 §:n mukaan avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen elatusta koskeva kanne voidaan ottaa Suomessa tutkittavaksi muun muassa silloin, kun lapsi oleskelee täällä pysyvästi. Aviolapsen osalta ei ole vastaavaa toimivaltasäännöstä eikä suomalaisen tuomioistuimen toimivaltaa tässä asiassa voida siten perustaa laissa olevaan säännökseen. Suomen ja Venäjän välillä ei ole myöskään voimassa valtiosopimusta, joka sisältäisi määräyksiä tuomioistuimen toimivallasta lapsen elatusta koskevassa asiassa. Yleisesti hyväksytyjen kansainvälisen prosessioikeuden periaatteiden mukaan lapsen elatusta koskevalla asialla on valtioon, jossa lapsella on koti- ja asuinpaikka, sellainen liittyvä, että tuon valtion tuomioistuimet ovat toimivaltaisia tutkimaan lapsen elatusta koskevan kanteen. Tämä ilmenee muun muassa Haagissa 15.4.1958 ja 2.10.1973 lapsen elatusta koskevien päätösten tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta tehdyistä yleissopimuksista samoin kuin Brysselissä 27.9.1968 ja Luganossa 16.9.1988 tuomioistuimen toimivallasta sekä tuomioiden täytäntöönpanosta yksityisoikeuden alalla tehdyistä yleissopimuksista, jotka Suomi on joko ratifioinut tai joihin se on liittynyt. Yleissopimukset ja niiden ratifiointi osoittavat, ettei suomalaisen tuomioistuimen toimivalta esillä olevan kaltaisissa tilanteissa ole Suomen oikeudelle vierasta. Kun alaikäisen lapsen koti- ja asuinpaikka on Suomessa, hänen oikeusturvansa edellyttää, että elatuskanne voidaan panna vireille Suomessa. Asialla oli siten sellainen yhteys Suomeen, joka perustaa suomalaiselle tuomioistuimelle toimivallan. Alueellisesti toimivaltainen tuomioistuin ratkaistiin lapsen elatuksesta annetun lain nojalla eli huoltajan kotipaikka.

Kysymys, jota oikeuskäytännössä ei ole ratkaistu, on toimivaltaisen tuomioistuimen löytäminen kansainvälisessä oikeusapupyynnötapauksessa, jossa aviolapsi asuu ulkomailla EU:iin tai ETA:an kuulumattomassa maassa ja elatusvelvollinen Suomessa. Ratkaisusta *KKO 2001:109* on saatavissa tukea sille, että New Yorkin yleissopimukseen perustuvan kansainvälisen oikeusapupyynnön voitaisiin katsoa luovan riittävän yhteyden Suomeen, joka puolestaan perustaisi suomalaiselle tuomioistuimelle toimivallan

³³ Johansson, s. 110.

myös aviolasta koskevassa elatusapuasiassa. Tällöin toimivaltainen tuomioistuin olisi mahdollista määritellä viitaten esimerkiksi Luganon yleissopimukseen OK 10 luvun 1 §:n ensimmäisen virkkeen mukaisesti vastaajan kotipaikan tuomioistuimeksi. Samoin on yleinen oikeuspaikka määritelty myös Bryssel I -asetuksessa. Kyseisen momentin sanonta ‘koti ja asuinpaikka’ tarkoittaa paikkakuntaa, jossa vastaaja vakinaisesti ja pysyvästi asuu, johon hän on kiintynyt pysyvin asumista, perhesuhteita, toimeentuloa ja muita elinolosuhteita koskevin sitein.³⁴ Tämän vastaajaa suosivan tulkinnan ei voisi katsoa vaarantavan heikomman osapuolen eli lapsen oikeusturvaa, koska lapsen edustaja olisi tällöin tehnyt ratkaisun kanteen nostamiseksi hänelle mahdollisesti tuntemattomamman oikeusjärjestelmän piirissä.

Prosessieconomisesti voisi olla perusteltua pitää vastaajan kotipaikan tuomioistuinta toimivaltaisena myös tapauksissa, joissa on kysymys avioliiton ulkopuolella syntyneestä lapsesta. Esimerkiksi tilanteessa, jossa elatusvelvollinen asuu Rovaniemellä ja lapsi lähihuoltajansa kanssa Yhdysvalloissa, elatusapuasian käsittely KPL:n 2 luvun 23 §:n 2 momentin nojalla Helsingin kärjäoikeudessa vaikuttaa kyseenalaiselta. Ristiriitaista esimerkin osoittamassa tapauksessa on se, että jos aviolapsen osalta varsinaisen oikeuspaikkasäännöksen puuttuessa olisi mahdollista käyttää OK:n 10 luvun 1 §:n pääsäännön mukaista vastaajan kotipaikkaa, aviottoman lapsen osalta oikeuspaikaksi määräytyisi aina Helsingin kärjäoikeus. Toimivaltaista tuomioistuinta ei voi yksittäistapauksessa valita kuitenkaan sen mukaan, mikä olisi sopivin tai tarkoituksenmukaisin. Toimivaltaperusteet ovat objektiivisia ja abstrakteja.³⁵

Seuraavassa on tarkasteltu muutamia UM:n keskusviranomaisena käsittelemiä tapauksia³⁶, joissa Suomelle oli esitetty New Yorkin yleissopimukseen perustuen oikeusapupyynnö elatusavun vahvistamiseksi ulkomaille asuvalle lapselle elatusvelvollisen kotipaikan ollessa Suomessa. Tapausluettelo ei ole kattava, vaan siinä on keskitytty ainoastaan vuosina 2006–2007 UM:n käsittelemiin tapauksiin.

Tapaukset ovat kaikki Ruotsista. Försäkringskassan ja UM toimittaessaan hakemuksen eteenpäin oikeusaputoimistolle ovat tuomioistuimen toimivallan osalta viitanneet Bryssel I -asetuksen 2 artiklan pääsääntöön. Kaikissa tapauksissa elatusapukanne oli käsitelty vastaajan kotipaikan tuomioistuimessa; Lohja, Mustasaari, Lahti, Kemi-Tornio, Ahvenanmaa, Tampere ja Turku. Helsingin kärjäoikeuden käsittelemiä tapauksia ei löytynyt. Syynä tähän voi olla se, että Helsingin kärjäoikeuden perheoikeudellisia asioita käsittelevän osaston taholta on viestitetty, että elatusapuasian käsittelyssä on mahdollista, että tuomioistuin edellyttää asianosaisten läsnäoloa. Försäkringskassan ei ole pitänyt mahdollisena Ruotsissa asuvan lähihuoltajan matkustamista oikeudenkäyntiin Suomeen ja on vapaaehtoisesti peruuttanut hakemuksensa niissä tapauksissa, joissa kanne tultaisiin nostamaan Helsingin kärjäoikeudessa.

³⁴ Lappalainen 1, s. 274.

³⁵ Koulu 3, s. 22.

³⁶ Tutkittuja tapauksia on yhdeksän ja niiden diaaritiedot löytyvät oikeustapausluettelosta.

Suurimmassa osassa tapauksia käräjäoikeus oli antanut yksipuolisen tuomion, vain kahdessa tapauksessa oli kysymyksessä tuomio ja yhdessä tapauksessa yksipuolinen tuomio ja päätös. Niissä tapauksissa, joissa vastaaja oli vastannut kanteeseen, ei vastaajan taholta ollut riitautettu tuomioistuimen toimivaltaa. Yhden yksipuolisen tuomion liitteenä olleesta hakemuksesta ilmeni, että oikeuspaikan osalta hakija oli vedonnut KPL 2 luvun 23 §:ään ja siihen, että vastaaja asui Turussa. Asiakirjoista ei ilmennyt oliko kysymyksessä avioliiton ulkopuolella syntynyt lapsi. Tuomioistuinten ratkaisusta ei ilmennyt mihin pykälään toimivallan oli katsottu perustuneen.

Vastaajien oikeusturvan kannalta voidaan pitää ongelmallisena sitä, etteivät tuomioistuimet ole perustelleet toimivaltaansa kansainvälisen liittymän omaavissa asioissa. Vastaajien kannalta myönteistä on toisaalta se, että elatusavun vahvistamisasiaa on pääsääntöisesti käsitelty heidän tuntemassaan oikeusjärjestelmässä ja tutulla kielellä. Hakijan oikeusturvan kannalta ongelmallista on se, että yhteydenpito häntä edustavaan oikeusavustajaan voi olla olematonta, jolloin hakijalla ei ole mitään käsitystä asian kulusta tai hänen puolestaan esitetyistä vaatimuksista. Toisaalta on ollut hakijan oma ratkaisu oikeusapupyynnön kautta saattaa asia hänelle mahdollisesti vieraan oikeusjärjestelmän käsiteltäväksi. Tuomioistuimet ovat lähtökohtaisesti ohittaneet kysymyksen avioliitossa tai sen ulkopuolella syntyneiden lasten osalta erilaisista forumsäännöksistä, mitä voidaan pitää puutteena.

OK 12 luvun 6 §:n (690/1997) mukaan tuomioistuimella on mahdollisuus velvoittaa asianosainen saapumaan henkilökohtaisesti riita-asian käsittelyyn. Kansainväliseltä oikeusavulta putoaisi kuitenkin suurelta osin pohja, jos lähtökohtaisesti aina velvoitettaisiin lapsi tai hänen huoltajansa matkustamaan oikeudenkäyntiin. Matkakulut saattaisivat vastata usean kuukauden tai jopa vuoden elatusapua.³⁷ Tuomioistuinten tulisi kuitenkin nykyistä useammin harkita asianosaisten velvoittamista saapumaan henkilökohtaisesti asian käsittelyyn, jotta olisi mahdollista varmistua lapsen edun mukaisesta ratkaisusta.³⁸

5. De lege ferenda

Kansainvälistä yksityisoikeutta käsittelevässä Haagin konferenssissa on ryhdytty elatusavun alalla uusiin aloitteisiin voimassa olevien sopimusten nykyaikaistamiseksi. Samoin Euroopan yhteisöjen komissio on 15.12.2005 antanut ehdotuksen neuvoston asetukseksi tuomioistuinten toimivallasta, sovellettavasta lainsäädännöstä, tuomioiden tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta ja yhteistyöstä elatusapuun liittyvissä asioissa. Tarkoituksena on Haagissa käytyjen neuvotteluiden ja EU:n edellä mainitun hankkeen yh-

³⁷ HE 8/2007 vp, s. 10.

³⁸ Suomen ja Yhdysvaltojen välisen elatusvelvollisuuden täytäntöönpanosta tehdyn sopimuksen 8 artikla 2 kohdan mukaan lapsen tai hänen huoltajansa henkilökohtaista läsnäoloa sopimuksen mukaisessa oikeudenkäynnissä ei kuitenkaan saa vaatia.

teensovittaminen, sillä kysymyksessä ei ole kaksi toistensa kanssa ristiriitaista vaan johdonmukaista ja toisiaan täydentävää prosessia.³⁹ Haagin sopimusluonnoksen⁴⁰ 10 artiklan 1 kohdan mukaan elatusapuun oikeutettu voi pyytää vastaanottajavaltion lainsäädännön mukaisesti elatusavun vahvistamista tai olemassa olevan elatusapupäätöksen muuttamista. Hakemus elatusavun vahvistamiseksi ja siihen mahdollisesti liittyen isyyden vahvistamiseksi voidaan tehdä silloin, kun ei ole olemassa aikaisempaa elatuspäätöstä tai tilanteessa, jossa elatusapupäätöksen tunnustaminen ei vastaanottajavaltiossa ole mahdollista tai siitä on kieltäydytty. Lisäksi on esitetty, että mahdollisuus hakeumuksen tekemiseksi elatusavun muuttamiseksi tulisi olla myös elatusvelvollisen käytävissä.

Tässä vaiheessa on vaikea arvioida, muuttuuko käytäntö olennaisesti verrattuna New Yorkin yleissopimukseen ottaen huomioon, että Haagin sopimusluonnoksessa ei ole mitään mainintaa siitä, että elatusapukanteen nostaminen edellyttäisi sen olevan tarpeellista. Käytännössä suuri merkitys tulee olemaan eri jäsenvaltioiden oikeusavun myöntämisperusteilla. Mikäli hakijalla ei ole mahdollista saada oikeusapua omassa kotimaassaan, mutta kylläkin elatusvelvollisen kotimaassa, voi kynnys vaatia elatusavun vahvistamista kansainvälisen oikeusapupyynnön nojalla olla matala. Lisäksi on mahdollista, että syntyy niin sanottuja forum shopping -tilanteita, joissa lapsen huoltaja valitsee elatusvelvollisen kotimaan kanteen nostamispaikaksi sillä perusteella, että kyseessä olevan valtion oikeuskäytännössä elatusavun määrä on pääsääntöisesti vahvistettu korkeammaksi kuin lapsen kotimaassa. Haagin sopimusneuvottelut saataneen päätökseen loppuvuodesta 2007.⁴¹

New Yorkin yleissopimuksen elatusavun perimisestä ulkomailla tai valmisteilla olevan kansainvälistä elatusapujen perintää koskevan Haagin sopimuksen nojalla voi Suomeen tulla kansainvälinen oikeusapupyynnö koskien elatusavun vahvistamista ulkomailla asuvalle lapselle. Myös Bryssel I -asetus ja valmisteilla oleva uusi asetus mahdollistavat elatusavun vahvistamista koskevan kanteen nostamisen Suomen tuomioistuimissa lapsen asuessa Suomen ulkopuolella. Siviililakien forumsäännösten ja OK 10 luvun muodostama forumnormisto on aikojen kuluessa muodostunut varsin hajanaiseksi ja vaikeasti hallittavaksi. Kansallinen forumsäännöstömme ei ole parhaalla mahdollisella tavalla sopusoinnussa EU- ja ETA-alueella toteutettujen tuomioistuinten kansainvälistä toimivaltaa koskevien järjestelyjen kanssa.⁴² Myös Suomea sitovista kansainvälisistä sopimusta voi aiheutua velvoitteita, jotka ovat ristiriidassa kansallisten forumsäännösten kanssa.

De lege ferenda tulisi lapsen elatuksesta annetussa laissa säätää Suomen viranomaisen kansainvälisestä toimivallasta niissä tapauksissa, joissa elatusavun vahvistamista koskevalla asialla on kansainvälisiä liittymiä. Samalla tulisi kumota KPL:n jo vanhentu-

³⁹ Komission ehdotus, s. 3.

⁴⁰ Preliminary draft convention on the international recovery of child support and other forms of family maintenance, Prel. Doc No 25, tammikuu 2007.

⁴¹ Helin, luento 29.3.2007 Lakimiesliiton koulutustilaisuudessa.

⁴² Lappalainen 1, s. 273.

neet säännökset koskien avioliiton ulkopuolella syntyneitä lapsia. Suomen viranomaisten tulisi olla toimivaltaisia elatusasioissa silloin, kun vastaaja tai elatukseen oikeutettu asuu Suomessa. Toimivaltasäännöksiä tarkennettaessa tulisi kiinnittää huomiota siihen, että tuomioistuinten lisäksi myös sosiaalilautakuntien toimivaltaa vahvistaa vanhempien tekemä elatussopimus tulisi laajentaa nykyisestäään kattamaan myös kansainvälisen oikeusavun tarkoittamat tilanteet. Tällä hetkellä yli 90 %:ssa elatusavun vahvistamistapauksista vanhemmat tekevät elatusapusopimuksen, jonka sosiaalilautakunta vahvistaa.⁴³ Myös kansainvälisen liittymän omaavissa tapauksissa olisi prosessiekonomisesti järkevintä selvittää ensin sovintomahdollisuudet.

Sama Suomen viranomaisten alueelliseen toimivaltaa liittyvä ongelma esiintyy myös isyyden vahvistamista koskeissa asioissa. Kuten ratkaisussa KKO 1983 II 117 eri mieltä olevat jäsenet totesivat, tuomioistuimen toimivaltaan liittyvät ongelmat syntyivät siitä, ettei KPL:n säännöksiä muutettu isyylain tullessa voimaan vuonna 1976 sen säännöksiä vastaaviksi. Oikeusministeriö asetti 18.10.2006 työryhmän, jonka tehtäväksi annettiin laatia ehdotus isyylain muuttamiseksi siten, että lakiin lisätään kansainvälisiä isyyskysymyksiä koskevat säännökset. Työryhmä sai mietintönsä valmiiksi 31.5.2007 ja tavoitteena on, että isyyden osalta muun muassa alueellista toimivaltaa koskevat ongelmat kansainvälisen liittymän omaavissa tapauksissa saadaan näin ratkaistua.⁴⁴ Vastavaanlaisen työryhmän perustaminen pohtimaan elatusapuasioihin liittyviä kansainvälisiä kysymyksiä olisi tarpeen lähitulevaisuudessa.

Lähteet

- Euroopan oikeudellisen verkoston internetsivut: <http://ec.europa.eu/civiljustice> Tuomioistuinten toimivalta – Kansainvälinen oikeus. 1.11.2007
- HCCH:n internetsivut: Hague Conference on Private International Law http://www.hcch.net/upload/wop/ny_conv.pdf, tilanne 8.6.2007.
- Hallituksen esitys Eduskunnalle Amerikan yhdysvaltojen kanssa elatusvelvollisuuden täytäntöönpanosta tehdyn sopimuksen hyväksymisestä ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta. (HE 8/2007 vp)
- Helin, Markku*: Kansainväliset elatusavut – täytäntöönpano ja perintä. Luento Lakimiesliiton koulutustilaisuudessa ‘Lapsen elatus – suuruuden arviointi, kansainväliset elatusavut, perintä. 29.3.2007.
- Johansson, Sirpa (toim.)*: Kansainvälisen siviiliprosessioikeuden käsikirja, Helsinki 2002.
- Klami, Hannu Tapani – Kuisma, Eira*: Suomen kansainvälinen yksityisoikeus, Helsinki 2000.
- Komission ehdotus*: Euroopan yhteisöjen komission ehdotus neuvoston asetukseksi tuomioistuinten toimivallasta, sovellettavasta lainsäädännöstä, tuomioiden tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta ja yhteistyöstä elatusapuun liittyvissä asioissa, KOM(2005) 649 lopullinen
- Koulu, Risto (Koulu 1)*: Kansainvälinen siviiliprosessioikeus teoksessa Lappalainen, Juha ym: Prosessioikeus, Helsinki 2007, s. 1197–1334.
- Koulu, Risto (Koulu 2)*: Kansainvälisen prosessioikeus pääpiirteittäin, Vantaa 2003.

⁴³ Tieto saatu Helsingin sosiaaliviraston perheoikeudellista yksiköstä 3.5.2007.

⁴⁴ OM:n työryhmämietintö 2007:7; Kansainväliset isyyskysymykset.

Koulu, Risto (Koulu 3): Kansainvälisen prosessi- ja insolvenssioikeuden pääpiirteet, Helsinki 2001.

Lappalainen, Juha (Lappalainen 1): Tuomioistuinten toimivalta siviiliasioissa teoksessa Lappalainen, Juha ym: Prosessioikeus, Helsinki 2007, 267 – 286.

Lappalainen, Juha (Lappalainen 2): Siviiliprosessioikeus I, Helsinki 1995.

Parikka, Olavi: Luganon sopimus ja tuomioistuinten toimivalta, Defensor Legis 11–12/1993, s. 808–817.

Työryhmän ehdotus: Suomen kansainvälisen perhelainsäädännön uudistaminen. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 5/1994.

Oikeustapaukset

KKO 1981 II 180

KKO 1983 II 117

KKO 1986 II 2

KKO 1991:93

KKO 2001:109

Ahvenanmaan käräjäoikeus, yksipuolinen tuomio ja päätös nro 06/656, 31.8.2006 (lainvoimainen)

Lohjan käräjäoikeuden yksipuolinen tuomio nro 06/2290, 25.9.2006 (lainvoimainen)

Tampereen käräjäoikeuden yksipuolinen tuomio nro 06/13186, 11.10.2006 (lainvoimainen)

Ahvenanmaan käräjäoikeuden tuomio nro 06/854, 27.10.2006 (lainvoimainen)

Lahden käräjäoikeuden yksipuolinen tuomio nro 06/6499, 14.11.2006 (lainvoimainen)

Mustasaaren käräjäoikeuden yksipuolinen tuomio nro 06/2434, 4.12.2006 (lainvoimainen)

Mustasaaren käräjäoikeuden tuomio nro 06/2568, 22.12.2006 (lainvoimainen)

Turun käräjäoikeuden yksipuolinen tuomio nro 07/132, 3.1.2007 (lainvoimainen)

Kemi-Tornion käräjäoikeuden yksipuolinen tuomio nro 07/583, 27.2.2007 (lainvoimainen)

Anna-Mari Porkkala-Hietala

Uudet säännökset tuomion julkistamisesta ja tiedonsaantioikeudesta teollis- ja tekijänoikeudessa – kansalliselle lainsäädännöllemme vieraita menettelytapoja?

1. Johdanto

Teollis- ja tekijänoikeuksia koskevaa lainsäädäntöä on uudistettu 1.9.2006 voimaantulleilla säännöksillä, jotka koskevat muun muassa tiedonsaantioikeutta, tuomion julkistamista ja keskeyttämismääräystä. Taustaa uudistuksille on löydettävissä jo Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights -nimisestä sopimuksesta eli TRIPS-sopimuksesta.¹ TRIPSSopimus on syntynyt GATT-järjestön neuvotteluiden Uruguayn kierroksella vuoden 1993 lopulla. Kierroksen päätösasiakirja on allekirjoitettu 14.4.1994. Samalla on perustettu GATTin tilalle Maailman kauppajärjestö, World Trade Organisation (WTO), jonka perustamissopimuksen liitteeksi TRIPS-sopimus on otettu.² Sopimus on tullut voimaan 1.1.1995 ja sen on ratifioinut 149 maata. Suomessa sopimus on tullut voimaan 1.1.1996.

TRIPS-sopimuksella teollis- ja tekijänoikeudet eli immateriaalioikeudet³ on kytketty osaksi kansainvälistä kauppapolitiikkaa. TRIPS-sopimuksen johdanto-osan mukaan sopimuksen tarkoituksena on vähentää kansainvälisen kaupan häiriöitä ja esteitä, edistää teollis- ja tekijänoikeuksien tehokasta ja riittävää suojelua sekä varmistaa, että teollis- ja tekijänoikeuksien täytäntöönpanoa koskevat toimenpiteet ja menettelytavat eivät itsessään muodostu asianmukaisen kaupan esteiksi. Keskeisin velvoite koskien immateriaalioikeuksien täytäntöönpanoa sisältyy TRIPS-sopimuksen 41 artiklaan. Artiklan

¹ SopS 5/1995.

² Haarman s. 18, Oesch – Pihlajamaa s. 33.

³ Haarman s. 4; Immateriaalioikeudet jaetaan perinteisesti tekijänoikeuteen ja teollisoikeuksiin. Varsinaisten kirjallisten ja taiteellisten teosten suojan lisäksi tekijänoikeuteen kuuluvat tekijänoikeuden lisäoikeudet. Teollisoikeuksiin luetaan puolestaan yleensä patenttioikeus, hyödyllisyysmallioikeus, kasvinjalostajanoikeus, integroidun piirin piirimallin suoja, mallioikeus, tavaramerkkioikeus, toiminimioikeus, maantieteellistä alkuperää osoittavien merkintöjen ja nimitysten suoja sekä suoja sopimatonta menettelyä vastaan.

mukaan jäsenten tulee varmistaa, että täytäntöönpanoon liittyvät menettelyt ovat käytettävissä niiden kansallisen lainsäädännön mukaisesti siten, että ne mahdollistavat tehokkaat toimet sopimuksessa tarkoitettujen teollis- ja tekijänoikeuksien loukkauksia vastaan mukaan lukien joutuisat oikeussuojakeinot loukkausten torjumiseksi samoin kuin oikeuskeinot vastaisten loukkausten ehkäisemiseksi.

TRIPS-sopimus veloittaa jäsenvaltiot huolehtimaan sopimuksen määräysten täytäntöönpanosta. Jäsenvaltiot voivat, ilman että niillä on tähän velvollisuutta, säätää kansallisessa lainsäädännössään sopimuksen edellyttämää laajemmasta suojasta edellyttäen, että sellainen suoja ei ole vastoin sopimuksen määräyksiä. Jäsenvaltiot voivat vapaasti valita tarkoituksenmukaiset keinot sopimuksen määräysten sisällyttämiseksi niiden omiin oikeusjärjestyksiin ja oikeuskäytäntöön.⁴

TRIPS-sopimuksen piiriin kuulumisesta huolimatta Euroopan yhteisön jäsenvaltioissa oli edelleen merkittäviä eroja teollis- ja tekijänoikeuksien suojan tasoissa varsinkin oikeuksien täytäntöönpanon tehokkuudessa. Vääräntäminen ja tavaroiden valmistaminen aiheuttivat sisämarkkinoilla kaupan vääristymiä ja markkinahäiriöitä erityisesti silloin, kun käytettiin hyväksi teollis- ja tekijänoikeuksien kansallisten täytäntöönpanokeinojen eroja.⁵ Teollis- ja tekijänoikeuksien noudattamiseen tähtäävät järjestelmät erosivat huomattavasti toisistaan. Komission arvion mukaan jäsenvaltioiden lainsäädäntöjen erot vaikeuttivat sisämarkkinoiden moitteetonta toimintaa.

Euroopan parlamentti ja neuvosto on 29.4.2004 antanut teollis- ja tekijänoikeuksien noudattamisen varmistamisesta direktiivin 2004/48/EY. Jäsenvaltioiden on tullut voimaan saattaa direktiivi kansalliseen lainsäädäntöön 29.4.2006 mennessä. Direktiivi koskee teollis- ja tekijänoikeuksien loukkauksista seuraavia siviilioikeudellisia sanktioita ja menettelyjä. Direktiivin säätämisen tavoitteena on ollut yhdenmukaistaa teollis- ja tekijänoikeuksien noudattamista koskevat kansalliset säännökset ja oikeuksien loukkaustilanteissa kansallisesti noudatettavat menettelyt.⁶ Direktiivi sisältää TRIPS-sopimusta täydentäviä, mutta myös sopimusta tiukempia määräyksiä.

Direktiivi on vähimmäisdirektiivi, joka ei rajoita yhteisön tai jäsenvaltioiden lainsäädännössä säädettyjen tai säädettävien keinojen käyttämistä sikäli kuin mainitut keinot ovat edullisempia oikeudenhaltijoille.⁷ Direktiivin implementoinnin jälkeenkään ei näin ollen toteudu direktiivin tavoite teollis- ja tekijänoikeuksien suojan yhdenmukaisesta tasosta sisämarkkinoilla.

Direktiivi koskee teollis- ja tekijänoikeuksia.⁸ Direktiivin mukaan sen säännökset voidaan ulottaa kattamaan myös vilpillisen kilpailun.⁹ Direktiivillä ei ole vaikutusta rikosoikeudellisiin menettelyihin tai seuraamuksiin liittyviin jäsenvaltioiden kansallisiin säädöksiin, jotka koskevat teollis- tai tekijänoikeuksien loukkaamista.¹⁰

⁴ TRIPS-sopimus 1 artikla.

⁵ KOM(2000)789 lopullinen s. 3.

⁶ KOM (2000)789 lopullinen s. 6 ja direktiivi 2004/48/EY johdanto-osa (10).

⁷ Direktiivi 2004/48/EY 2 artikla 1 kohta.

⁸ Direktiivi 2004/48/EY 1 artikla.

⁹ Direktiivi 2004/48/EY johdanto (13).

¹⁰ Direktiivi 2004/48/EY 3 artikla.

Direktiivin soveltamisalaan kuuluvat kansallisella tasolla patenttilaki, tavaramerkkilaki, toiminimilaki, mallioikeuslaki, hyödyllisyysmallioikeudesta annettu laki, yksinoikeudesta integroidun piirin piirimalliin annettu laki, kasvinjalostajan oikeudesta annettu laki, tekijänoikeudesta annettu laki ja sopimattomasta menettelystä elinkeinotoiminnassa annettu laki. Oikeuksien toteuttamista koskevia säännöksiä sisältyy yleiseen prosessilainsäädäntöön, todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeudellisissa riita-asioissa annettuun lakiin sekä edellä mainittuihin teollis- ja tekijänoikeuksia koskeviin lakeihin.

Suomi on voimaan saattanut direktiivin tekemällä sen vaatimat muutokset todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeudellisissa riita-asioissa annettuun lakiin, tekijänoikeuslakiin, tavaramerkkilakiin, yksinoikeudesta integroidun piirin piirimalliin annettuun lakiin, toiminimilakiin, kasvinjalostajan oikeudesta annettuun lakiin, patenttilakiin, mallioikeuslakiin ja hyödyllisyysmallioikeudesta annettuun lakiin. Lakeja on muutettu 21.7.2006 annetuilla laeilla¹¹, jotka ovat tulleet voimaan 1.9.2006 eli noin neljä kuukautta direktiivin voimaan saattamiselle asetetun määräajan jälkeen.

Direktiivin kansallisen täytäntöönpanon edellyttämien lainmuutosten valmistelun lähtökohdana on ollut direktiivin minimi-implementointi. Lainsäädäntöön on tehty vain välttämättömät muutokset.¹² Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että voimaan saattamisessa ei ole poikettu perinteisesti kansallisessa teollis- ja tekijänoikeuslainsäädännössämme noudatetusta lainsäädäntötekniikasta sijoittaa säädökset sanktioista kuhunkin erityislakiin. Ainoastaan todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeudellisissa riita-asioissa annettu laki on ollut yleislaki, johon on ollut luontevaa sijoittaa uusi tiedonsaantioikeutta koskeva säännös.

Keskityn jäljempänä käsittelemään tiedonsaantioikeutta ja tuomion julkistamista koskevia säännöksiä. Säännökset ovat uusia oikeusjärjestyksellemme ja erityisesti säätämisvaiheessa herättivät runsaasti keskustelua. Oikeudenhaltijat pitivät säännöksiä tarpeellisina, vastustajien mielestä ne olivat vieraita oikeusjärjestyksellemme ja esimerkiksi määräys tuomion julkistamisesta nähtiin paluuna entisajan häpeärangaistuksiin.

Tarkastelen jäljempänä säännöksiä lainsoveltajan, lähinnä käytännön tuomitsemistyötä tekevän, näkökulmasta. Olen pitänyt tarpeellisena uusien säännösten yksityiskohtaisen esittelyn, mutta olen tämän lisäksi pyrkinyt tuomaan esiin niitä ongelmia, joita säännösten soveltaminen käytännössä mahdollisesti aiheuttaa. Säännökset ovat uusia, niistä ei ole vielä oikeuskäytäntöä eikä niistä vielä ole juurikaan oikeuskirjallisuutta. Keskeisenä lähdemateriaalina ovat siten lähinnä olleet kyseinen direktiivi ja hallituksen esitys.

¹¹ Laki todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeudellisissa riita-asioissa annetun lain muuttamisesta (678/2006), laki tekijänoikeuslain muuttamisesta (679/2006), laki tavaramerkkilain muuttamisesta (680/2006), laki yksinoikeudesta integroidun piirin piirimallista annetun lain muuttamisesta (681/2006), laki toiminimilain muuttamisesta (682/2006), laki kasvinjalostajan oikeudesta annetun lain muuttamisesta (683/2006), laki patenttilain muuttamisesta (684/2006), laki mallilain muuttamisesta (685/2006) ja laki hyödyllisyysmallioikeudesta annetun lain muuttamisesta (686/2006).

¹² HE 26/2006 s. 5.

2. Tiedonsaantioikeus

2.1. Direktiivin 8 artiklan implementointi

Jäsenvaltiot ovat jo TRIPS-sopimuksen perusteella voineet säätää, että oikeusviranomaisilla on oikeus määrätä oikeudenloukkaajan antamaan oikeudenhaltijalle tietoja sellaisen kolmannen osapuolen henkilöllisyydestä, joka on osallistunut oikeutta loukkaavien tavaroiden tai palveluiden valmistukseen tai jakeluun.¹³ Kansalliseen lainsäädäntöömme ei kuitenkaan ole otettu tällaista säännöstä. Direktiivin tiedonsaantioikeutta koskeva 8 artikla on jäsenvaltioita pakottava ja henkilölliseltä ulottuvuudeltaan TRIPS-sopimusta laajempi. Tiedonantovelvollisuus koskee teollis- tai tekijänoikeuksia loukkanneen lisäksi ketä tahansa muuta henkilöä, joka on pitänyt hallussaan riidanalaisia tavaroita kaupallisessa laajuudessa, käyttänyt riidanalaisia palveluja kaupallisessa laajuudessa, todettu tarjoavan loukkaavassa toiminnassa käytettäviä palveluja kaupallisessa laajuudessa tai jonka edellä mainitut henkilöt ovat osoittaneet osallistuneen kyseisten tavaroiden tuottamiseen, valmistukseen tai jakeluun tai näiden palveluiden tarjoamiseen.

Direktiivin antohetkellä Suomessa voimassa ollut lainsäädäntö ei täyttänyt direktiivin vaatimuksia. Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun nojalla asianosaista on voitu kuulla todistelutarkoituksessa. Kun asianosaisella ei kuitenkaan ole velvollisuutta vastata hänelle esitettyihin kysymyksiin, eivät oikeudenkäymiskaaren säännökset ole vastanneet artiklan vaatimuksia. Direktiivin vaatimat muutokset loukkaajan osalta on toteutettu säätämällä todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeuksia koskevissa riita-asioissa annettuun lakiin uusi 7 a § tiedonsaantioikeudesta.¹⁴ Direktiivissä tarkoitettun tiedonsaantioikeuden muilta henkilöiltä kuin vastaajilta lainsäätäjällä on katsottu toteutuvan todistajana kuulemisen kautta noudattaen oikeudenkäymiskaaren 17 luvun todistajankuulemistä koskevia säännöksiä. Todistaja on velvollinen totuudenmukaisesti vastaamaan hänelle esitettyihin kysymyksiin ja kertomaan muistakin seikoista, jotka ovat hänen mielestään merkityksellisiä.¹⁵

Lainsäätäjän näkemys tiedonsaantioikeuden toteuttamisesta muiden henkilöiden kuin vastaajan ollessa kyseessä kuulemalla heitä todistajana ei ole täysin ongelmaton. Direktiivin säännöksen tarkoituksena on selvittää loukkaavien tavaroiden ja palveluiden alkuperä ja jakeluverkko. Todistajan kuulemisen tarkoituksena on perinteisesti ollut oikeudenkäynnissä jutun kannalta relevanttien faktojen selvittäminen.¹⁶ Loukkaus-oikeudenkäynneissä todistajaa sitä vastoin kuultaisiin siitä, mikä on loukkaavien tavaroiden ja palveluiden alkuperä ja jakeluverkko. Lisäksi tuomioistuimelle on oikeudenkäymiskaaren 5 luvun 21 §:n 3 momentissa säädetty velvollisuus valvoa, ettei asiaan

¹³ TRIPS-sopimus 47 artikla

¹⁴ HE 26/2006 s. 9.

¹⁵ HE 26/2006 s. 9.

¹⁶ Lappalainen s. 206.

sekoiteta mitään siihen kuulumatonta ja ettei asiassa esitetä tarpeetonta todistelua.¹⁷ Todistaja, joka kutsutaan oikeuteen vain loukkaavien tavaroiden ja palvelujen alkuperän ja jakeluverkon selvittämiseksi, on käsiteltävän asian kannalta lainkohdassa tarkoitettua tarpeetonta todistelua. Edellä olevan perusteella kyseiset todistajan kuulemista koskevat säännökset näyttävät olevan ristiriidassa direktiivin tiedonsaantioikeutta koskevan säännöksen kanssa. Kun kansallinen lainsäädäntö on ristiriidassa direktiivin kanssa, sitä on tulkittava direktiivin mukaisesti. Säännöksiä todistajan kuulemisesta onkin jatkossa tulkittava direktiivi huomioon ottaen niin, että muita henkilöitä kuin vastaajaa voidaan kuulla loukkaavien tavaroiden ja palveluiden alkuperästä ja jakeluverkosta todistajina.¹⁸ Lainkäyttäjän kannalta selkeintä olisi ollut ulottaa todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeuksia koskevissa riita-asioissa annetun lain 7 a § koskemaan myös muita henkilöitä kuin vastaajaa.

2.2. Tiedonantomääräys vastaajaa kohtaan

2.2.1. Edellytykset

Todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeuksia koskevissa riita-asioissa annetun lain 7 a §:n mukaan tuomioistuimien voi tekijänoikeuslaissa, patenttilaissa, hyödyllisyysmallioikeudesta annetussa laissa, yksinoikeudesta integroidun piirin piirimalliin annetussa laissa, tavaramerkkilaisissa, mallioikeuslaissa, toiminimilaissa ja kasvinjalostajan oikeudesta annetussa laissa säädetyn teollis- tai tekijänoikeuden loukkaamista koskevassa riita-asian oikeudenkäynnissä kantajan vaatimuksesta määrätä vastaajan, jonka on todettu loukanneen tällaista oikeutta kaupallisessa laajuudessa, antamaan tarpeelliset tiedot oikeutta loukkaavien tavaroiden tai palvelujen alkuperästä ja jakeluverkosta. Määräystä ei kuitenkaan saa antaa, jos siitä aiheutuisi vastaajalle tiedonsaannin merkitykseen verrattuna kohtuutonta haittaa.

Pykälän 2 momentin mukaan edellä mainittuja tietoja ovat:

- 1) tavaroiden tai palvelun tuottajien, valmistajien, jakelijoiden, toimittajien, haltijoiden sekä tukku- ja vähittäiskauppioiden nimet ja osoitteet;
- 2) tiedot tuotettujen, valmistettujen, toimitettujen, vastaanotettujen tai tilattujen tavaroiden taikka palvelujen määrästä sekä niistä saaduista hinnoista.

Tuomioistuimien voi määrätä vastaajan antamaan pykälässä tarkoitettut tiedot sakon uhallla. Tuomioistuimien määrää, miten tiedot annetaan. Vastaajan velvollisuudesta tai oikeudesta kieltäytyä kertomasta seikkaa on voimassa, mitä oikeudenkäymiskaaren 17 luvussa

¹⁷ Myös OK 6 luvun 2 a §:n 2 momentissa säädetään vielä uudelleen, että tuomioistuimen tulee pääkäsittelyssäkin valvoa, ettei asiaan sekoiteta mitään siihen kuulumatonta.

¹⁸ Norrgård s. 588.

säädetään. Pykälän 4 momentin mukaan tuomioistuin voi erityisestä syystä määrätä, että määräystä on noudatettava ennen kuin se on saanut lainvoiman. Säännöstä sovelletaan riita-asioihin, jotka tulevat vireille säännöksen voimaantulon eli 1.9.2006 jälkeen.¹⁹

Todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeuksia koskevissa riita-asioissa annetun lain 7 a §:n mukainen määräys voidaan antaa ainoastaan vastaajalle. Määräyksen antamisen edellytyksenä on, että vastaaja on loukannut teollis- tai tekijänoikeutta kaupallisessa laajuudessa. Vaatimus loukkauksen kaupallisesta laajuudesta vastaa teollis- ja tekijänoikeuslakien loukkauksikäsitettä. Tiedoksiantovelvollisuuden synnyttää siten toiminta, joka teollis- ja tekijänoikeuksista annettujen lakien mukaan loukkaa oikeudenhaltijan yksinoikeutta.

Edelleen määräyksen antamisen edellytykseksi on säädetty, että teollis- tai tekijänoikeuden loukkaus on todettu. Pelkkä loukkauksen toteaminen eli loukkauksen vahvistamien lainkohdan sanamuodon mukaan riittää. Loukkauksratkaisulta ei edellytetä lainvoimaisuutta, mistä ei kuitenkaan näyttäisi aiheutuvan ongelmia. Kun määräyksen antaminen edellyttää todettua loukkausta, käytännössä määräyksen antaminen ei tule kysymykseen kuin vasta tuomion tai välituomion antamisen yhteydessä.²⁰ Tällöin määräys tietojen antamisesta tulee yleensä lainvoimaiseksi ja noudatettavaksi samalla hetkellä, kun loukkausta koskeva ratkaisu tulee lainvoimaiseksi. Tuomioistuin ei saa antaa määräystä, jos siitä aiheutuu vastaajalle tiedonsaannin merkitykseen verrattuna kohtuutonta haittaa. Direktiivissä on säädetty, että määräys tulee antaa kantajan oikeasuhteisesta (engl. proportionate) pyynnöstä. Ilmaisulla ei kuitenkaan liene tarkoitettua pyynnön oikeasuhteisuutta, vaan pyynnön johdosta määrättävän toimenpiteen oikeasuhteisuutta.²¹ Toimenpiteen oikeasuhteisuus tulee siten arvioida kuten 7 a §:stäkin on luettavissa vertaamalla tietojen saannin merkitystä kantajalle vastaajalle tietojen antamisesta aiheutuvaan haittaan (intressiharkinta).

Intressiharkinnan vaatimus ei ole vieras lainsäädännöllemme. Vastaavanlaista intressiharkintaa on tuomioistuin ollut velvollinen tekemään myöntäessään turvaamistoimia oikeudenkäymiskaaren 7 luvun 3 §:n ja todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeuksia koskevissa riita-asioissa annetun lain 2 §:n perusteella. Yllättävää kuitenkin on, että intressiharkinta liittyy lopullisen määräyksen antamiseen asiassa, jossa loukkaus on jo todettu. Intressiharkinnan vaatimusta puoltaa kuitenkin loukkausten suuri kirjo vilpittömässä mielessä tehdystä yksinoikeuden loukkauksesta tietoiseen piratismiin ja tuoteväärennöksiin.²² Intressiharkinta takaa toimenpiteiden oikeasuhteisuuden.

Intressiharkinta on aina tapauskohtaista, minkä vuoksi oikeuskäytännöstä on vaikea löytää mitään siihen sovellettavia yleisiä periaatteita. Voidaan kuitenkin perustellusti ajatella, että todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeuksia koskevissa riita-

¹⁹ Laki todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeudellisissa riita-asioissa annetun lain muuttamisesta (678/2006), voimaantulosäännös

²⁰ HE 26/2006 s. 19.

²¹ HE 26/2006 s. 9.

²² Norrgård s. 589.

asioissa annetun lain 7 a §:n edellyttämässä intressiharkinnassa voidaan tehdä selvä ero piratismiin ja tuotevääreinnösten sekä muiden oikeudenloukkausten välille. On vaikea keksiä perusteita piratismiin ja tuotevääreinnöksiin perustuvan liiketoiminnan suojaamiselle, joten oikeudenhaltijoille tulee antaa vahva suoja piratismia ja tuotevääreinnöksiä vastaan. Varsinaista merkitystä intressiharkinnalla tulee olemaan lähinnä kilpailijoiden välisissä riidoissa. Esimerkiksi jos kyse on kovin vähäisestä loukkauksesta, voi loukkaajalle aiheutua kohtuutonta haittaa siitä, että hän joutuu paljastamaan vaikkapa jakeluketjunsä kilpailijalleen. Tällöin tuomioistuimen intressiharkinnan jälkeen tulee hylätä tiedonantomääräystä koskeva vaatimus.

Säännöksen ehdottomasta sanamuodosta on pääteltävissä, että tuomioistuimen on viranpuolesta tutkittava, ettei määräyksen antamisesta aiheudu kohtuutonta haittaa. Intressiharkinta ei siten edellytä asianosaisen väitettä, mutta todistustaakan kohtuuttomasta haitasta yleisten todistustaakkaa koskevien periaatteiden perusteella on kuitenkin katsottava oleva tiedonantovaatimuksen kohteella. Sen näyttäminen, ettei haittaa aiheudu on käytännössä huomattavasti vaikeampaa – usein jopa mahdotonta – kuin aiheutuvan haitan toteennäyttäminen.

2.2.2. Vaatimuksen käsittely

Määräyksen antaminen edellyttää kantajan vaatimusta. Viran puolesta tuomioistuin ei voi antaa määräystä. Vaatimus voidaan esittää loukkaamista koskevan riita-asian oikeudenkäynnissä. Kyse on sivuvaatimuksesta, jota ei voi esittää ilman vireillä olevaa loukkausta koskevaa vaadetta. Määräyksen antamisen edellytykseksi on säädetty, että loukkauksen tulee olla todettu. Tästä on katsottava seuraavan, ettei määräystä voi antaa turvaamistoimena.

Vaikka määräys annetaan kantajan vaatimuksesta, niin tuomioistuin vaatimuksen rajoissa päättää siitä, mitä vaadittuja tavaroita tai palveluja tiedonantovelvollisuus koskee. Lainsäädännössämme on pyritty pitämään täytäntöönpano erillään päätöksen teosta. Säännöksessä on kuitenkin tuomioistuimen tehtäväksi annettu täytäntöönpanon ohjeistaminen. Tuomioistuin määrää, miten tiedot tulee antaa. Tiedot voidaan määrätä annettavaksi esimerkiksi kirjallisesti suoraan kantajalle tai suullisesti tuomioistuimessa.²³ Estettä myöskään voi olla määrätä tietoja annettavaksi ulosottomiehelle.

Tuomioistuin voi velvoittaa vastaajan antamaan tarpeellisia tietoja oikeutta loukkaavien tavaroiden ja palvelujen alkuperästä ja jakeluverkosta. Vastaaja on velvollinen kertomaan tapauskohtaisesti tietoja siitä, mikä on ollut loukkaavaksi todettujen tavaroiden tai palvelujen lähde eli tuottajat, valmistajat, jakelijat, toimittajat ja muut aikaisemmat haltijat. Vastaajaa voidaan velvoittaa kertomaan tietoja myös siitä, mikä on ollut näiden tavaroiden ja palveluiden jakeluverkosto tai -ketju hänestä eteenpäin. Tarpeellisia tietoja ovat tavaroiden tai palveluiden tuottajien, valmistajien, jakelijoiden, toimitta-

²³ HE 26/2006 s. 19.

jien, haltijoiden sekä tukkukauppioiden nimet ja osoitteet. Edelleen tarpeellisiin tietoihin luetaan kuuluvaksi, tuotettujen, valmistettujen, toimitettujen, vastaanotettujen tai tilattujen tavaroiden taikka palvelujen määrät ja hinnat.

Tuomioistuimien voi määrätä vastaajan antamaan tiedot sakon uhalla. Sakon uhan asettaminen on tarpeen, jos on aihetta olettaa, ettei vastaaja muutoin noudata annettua määräystä. Määräyksen antaminen ja sakon uhan asettaminen edellyttää, että vastaajalla on tosiasiallinen ja oikeudellinen mahdollisuus antaa vaaditut tiedot.²⁴ Ihmetystä herättää, että niskoittelevaa vastaajaa kohtaan käytettävät keinot ovat lievempiä kuin silloin, kun kyseessä ovat muut henkilöt. Viimeksi mainitun voidaan, kun heitä kuullaan todistajan asemassa, uhkasakon lisäksi pakottaa vankeudella antamaan pyydytty tiedot. On vaikea nähdä mitään tarvetta muiden niskoittelevien henkilöiden niskoittelevaa vastaajaa ankarampaan kohteluun. Ilmeisesti lainsäätäjät ei ole tätä ristiriitaa havainnut jättäessään muiden henkilöiden kuin vastaajan tiedonantovelvollisuuden todistelun kuulemista koskevien säännösten varaan.

Määräystä on pääsääntöisesti noudatettava vasta, kun se on lainvoimainen. Päinvastaisessa tilanteessa muutoksenhaku kävisi hyödyttömäksi, jos määräyksen mukainen tiedoksiantovelvollisuus olisi jo täytetty. Tuomioistuimien voi kuitenkin erityisistä syistä määrätä, että määräystä on noudatettava ennen kuin se saa lainvoiman. Erityinen syy voisi olla esimerkiksi se, että asiassa olisi kyse ilmiselvästä piratismista tai tuoteväärnöksestä.²⁵

Määräyksen saaneen vastaajan velvollisuudesta tai oikeudesta kieltäytyä kertomasta seikkaa on voimassa, mitä oikeudenkäymiskaaren 17 luvussa säädetään. Viittauksella tarkoitetaan oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 23 ja 24 §:ssä olevia todistajan vaitiolovelvollisuutta ja -oikeutta koskevia säännöksiä.²⁶ Vastaajalle ei ole laajempaa velvollisuutta antaa tietoja kuin todistajalla. Vastaaja voi kieltäytyä kertomasta seikkaa tai vastauksesta kysymykseen, jos hän ei voi sitä tehdä saattamatta syytteen varaan itseään tai henkilöä, joka on häneen sellaisessa suhteessa kuin oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 20 §:ssä on säädetty.

Vastaajalla on myös oikeus kieltäytyä antamasta lausumaa, jolla liike- tai ammattisalaisuus tulisi ilmaistuksi. Odotettavissa on, että käytännössä viimeksi mainittuun kieltäytymisperusteeseen tullaan usein vetoamaan. Liike- ja ammattisalaisuudeksi on oikeuskirjallisuudessa katsottu sellainen elinkeinonharjoittamiseen kuuluva tieto, jonka elinkeinonharjoittaja haluaa pitää salassa ja johon liittyy varallisuusarvoa siten, että tiedon ilmaiseminen on omiaan aiheuttamaan hänelle taloudellista vahinkoa.²⁷ Liike- tai ammattisalaisuuksia voi olla esimerkiksi tiedot yrityksen ja asiakkaiden välisistä liikesuhteista sekä tavaroiden ja palvelujen määrät ja niiden hinnat. Ne tiedot, joiden julkittamiseen todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeuksia koskevissa riita-asioissa annetun lain 7 a §:n säännöksellä pyritään, ovat useinkin juuri ammatti- ja liikesalai-

²⁴ HE 26/2006 s. 19.

²⁵ LaVM 6/2006 s. 4.

²⁶ HE 26/2006 s. 19.

²⁷ Lappalainen s. 234–235.

suuden piiriin kuuluvia. Kyseinen kieltäytymisperuste ei kuitenkaan ole ehdoton. Erittäin tärkeiden syiden vaatiessa vastaaja on velvollinen kertomaan myös liike- ja ammattisalaisuuden piiriin kuuluvista seikoista. Silloin, kun on kysymys piraattituotteista ja tuoteväärennöksistä, lienee olemassa erittäin tärkeät syyt liike- ja ammattisalaisuuden suojan murtamiseen. Muissa loukkaustilanteissa suojan murtaminen on vaikeampaa. Siviiliasioissa suoja ei ole perinteisesti murrettu.²⁸ Jatkossa tiukan suojan antamisen kuultaessa todistajaa direktiivin 8 artiklan tarkoituksessa johtaisi tiedonsaantioikeuden vesittymiseen. Erittäin tärkeiden syiden olemassaoloa on tämän vuoksi arvioitava huomioon ottaen tiedonsaantioikeutta koskevan säännöksen tarkoitus.

2.3. Tiedonantomääräys muita henkilöitä kuin vastaajaa kohtaan

Direktiivin 8 artiklan mukaan jäsenvaltioiden on varmistettava, että toimivaltaiset oikeusviranomaiset voivat teollis- tai tekijänoikeuden loukkausta koskevan oikeudenkäynnin yhteydessä kantajan perustellusta ja oikeasuhteisesta pyynnöstä määrätä, että sellaisten tavaroiden ja palvelujen alkuperästä ja jakeluverkosta, jotka loukkaavat teollis- ja tekijänoikeutta, annetaan tietoja.

Tiedonantovelvollinen on teollis- ja tekijänoikeuksia loukannut ja/tai kuka tahansa muu henkilö:

- a) jonka on todettu pitävän hallussaan riidanalaisia tavaroita kaupallisessa laajuudessa;
- b) joka on tavattu käyttämästä riidanalaisia palveluja kaupallisessa laajuudessa;
- c) jonka on todettu tarjoavan loukkaavassa toiminnassa käytettäviä palveluja kaupallisessa laajuudessa; tai
- d) jonka a, b tai c alakohdassa tarkoitettu henkilö on osoittanut osallistuneen kyseisten tavaroiden tuottamiseen, valmistukseen tai jakeluun tai näiden palvelujen tarjoamiseen.

Annettaviin tietoihin sisältyvät tapauksen mukaan:

- a) tuotteen tai palvelujen tuottajien, valmistajien, jakelijoiden, toimittajien ja muiden aikaisempien haltijoiden sekä aiottujen tukku- ja vähittäiskauppiaiden nimet ja osoitteet;
- b) tiedot tuotettujen, valmistettujen, toimitettujen, vastaanotettujen tai tilattujen tavaroiden taikka palveluiden määrästä sekä kyseisistä tavaroista ja palveluista saaduista hinnoista.

²⁸ Lappalainen s. 235 ja Tirkkonen s. 235.

Kaikkia direktiivissä loukkaajan lisäksi mainittuja henkilöitä voidaan kuulla loukkaavien tavaroiden jakeluverkosta ja alkuperästä oikeudenkäymiskaaren 17 luvun todistajan kuulemista koskevien säännösten mukaisesti. Todistelun turvaamisesta teollis- ja tekijänoikeuksia koskevissa riita-asioissa annetun lain 7 a §:n säännöksen mukaisen määräyksen antaminen edellyttää, että vastaajan on todettu loukanneen teollis- ja tekijänoikeutta. Direktiivin 8 artiklan 1 kohdan säännöksen sisällön huomioon ottaen vastaavan edellytyksen tulee täytyä myös annettaessa määräystä todistajalle. Tiedoksiantovelvollisuuden synnyttää siten toiminta, joka teollis- ja tekijänoikeuksista annettujen lakien mukaan loukkaa oikeudenhaltijan yksinoikeutta. Mahdollista ei näin ollen ole kuulla todistajaa vastaisen varalle loukkaajan selvittämiseksi.

Loukkauksen tulee olla myös todettu, kuten vastaajankin osalta on säädetty. Tuomioistuimien ei myöskään saa antaa määräystä, jos siitä aiheutuu vastaajalle tiedonsaannin merkitykseen verrattuna kohtuutonta haittaa. Oikeasuhteisuuden periaate käy ilmi sekä tiedonsaantioikeutta koskevasta 8 artiklasta että direktiivin 3 artiklassa jäsenvaltiolle säädetystä yleisestä velvoitteesta.

Hallituksen esityksessä ei ole käsitelty menettelyyn liittyviä kysymyksiä kuultaessa todistajaa loukkaavien tavaroiden ja palveluiden alkuperästä ja jakeluverkosta. Mitään syytä poiketa menettelystä, jota noudatetaan loukkaajan osalta, ei ole. Määräyksen antaminen todistajan kuulemisesta edellyttää kantajan vaatimusta loukkaamista koskevassa riita-asian oikeudenkäynnissä. Tuomioistuimien vaatimuksen rajoissa päättää siitä, mitä vaadittuja tavaroita ja palveluita tiedonantovelvollisuus koskee. Niskoittelevaa todistajaa kohtaan tuomioistuimella on sakon uhkaakin vahvempia keinoja käytettävissä. Tuomioistuimella on valta todistajan niskoittelun murtamiseksi oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n mukaan uhkasakolla pakottaa todistaja vastamaan hänelle esitettyihin kysymyksiin. Jos todistaja jatkaa tuomitun uhkasakonkin jälkeen niskoittelua, tuomioistuimien voi pakottaa vankeudella todistajan täyttämään velvollisuutensa. Säännökset todistajan oikeudesta kieltäytyä todistamasta sekä todistajan vaitiolovelvollisuudesta ja -oikeudesta vastaavat direktiivin 8 artiklan 3 kohdan mukaisia tiedoksiantioikeuden rajoituksia.

3. Tuomion julkistaminen

3.1. Edellytykset

Direktiivin 15 artiklan mukaan jäsenvaltioiden on varmistettava, että oikeusviranomaiset voivat teollis- tai tekijänoikeuden loukkauksen johdosta nostetun kanteen yhteydessä kantajan pyynnöstä ja loukkaajan kustannuksella määrätä toteutettavaksi soveltuvia toimenpiteitä päätöstä koskevien tietojen levittämiseksi, mukaan lukien päätöksen julkistaminen ja sen julkaiseminen kokonaan tai osittain. Jäsenvaltiot voivat erityisolosuhteiden perusteella säätää muita tarkoituksenmukaisia julkistamistoimenpiteitä, näkyvät ilmoituksen mukaan lukien.

Voimassa ollut lainsäädäntö ei ole täysin täyttänyt artiklan vaatimuksia, minkä vuoksi on pidetty tarpeellisena uusia säännöksiä direktiivin 15 artiklasta johtuvan velvoitteen täyttämiseksi lainvalmisteluvaiheessa esiintyneestä voimakkaasta vastustuksesta huolimatta.²⁹ Itse julkistamismääräys ei ole ollut vierasta oikeusjärjestyksellemme. Sopimattomasta menettelystä elinkeinotoiminnassa annetun lain 8 §:n 2 momentissa on jo aiemmin ollut vastaava säännös.³⁰

Direktiivi on implementoitu säätämällä tekijänoikeuslakiin, tavaramerkkilakiin, yksinoikeudesta integroidun piirin piirimalliin annettuun lakiin, kasvinjalostajan oikeudesta annettuun lakiin, toiminimilakiin, patenttilakiin ja mallioikeuslakiin samansisällöiset säännökset tuomion julkistamisesta.³¹

Sääntely ei ole laajentanut tuomion julkisuutta eikä kantajan oikeutta julkistaa tuomio. Aiemminkin oikeudenkäyntiaineisto on lähtökohtaisesti ollut julkisista ja kantajalla on ollut mahdollisuus saattaa tuomio tai osia siitä julkisuuteen. Julkistamista ovat rajoittaneet ja edelleen rajoittavat salassapitoa koskevat säännökset. Lisätyissä säännöksissä uutta on vain se, että julkistaminen voi nykyisin tapahtua tuomioistuimen määräyksestä loukkaajan kustannuksella.³²

Tekijän- ja teollisoikeutta koskeviin lakeihin lisätyt säännökset koskevat ainoastaan tuomioita riita-asioissa. Rikostuomion julkistamisesta ei ole mahdollista antaa määräystä. Julkistaminen voi koskea riitatuomiota, jossa vastaajan on todettu loukanneen tekijän- tai teollisoikeutta. Julkistettavan tuomion tulee olla lainvoimainen.

Tuomion julkistaminen ei ole tarkoitettu poikkeukselliseksi menettelyksi. Tuomioistuimen tulee harkitessaan luvan myöntämistä ja sisältöä ottaa huomioon julkistamisen yleinen merkitys, loukkauksen laatu ja laajuus, julkistamisesta aiheutuneet kustannukset ja muut vastaavat seikat. Lainvalmistelun aikana kaavailtuja säännösmuutoksia kritisoitiin muun muassa sillä perusteella, että tuomion julkistaminen ymmärrettiin rangaistusluontoinen seuraamukseksi. Sääntelyn tarkoituksena on kuitenkin ollut mahdollistaa esimerkiksi kuluttajalle merkityksellisen tiedon levittäminen teollis- ja tekijänoikeuden loukkauksesta ilman, että tiedottamisesta aiheutuvat kustannukset jäävät oikeudenhaltijan vastattaviksi.³³ Oikeudenhaltijalla voi olla myös merkittävä tarve julkaista tuomio suojautuakseen teollis- tai tekijänoikeuksien tulevilta loukkauksilta. Harkinnassa tulisi myös kiinnittää huomiota loukkauksen laatuun. Kynnys luvan myöntämiseen, kun kyse on piratismista ja tavaramerkkivääreännöksistä, tulisi olla huomatt-

²⁹ LaVM 6/2006 s. 3.

³⁰ Lainkohdan mukaan markkinaoikeus voi kantajan pyynnöstä määrätä, että päätös, jolla elinkeinonharjoittajaa on kielletty jatkamasta tai uudistamasta sopimattomasta menettelystä elinkeinotoiminnassa annetun lain 1–3 §:n vastaista menettelyä, on vastaajan kustannuksella julkaistava yhdessä tai useammassa sanoma- tai aikakauslehdessä.

³¹ Tekijänoikeuslaki 59 a §, tavaramerkkilaki 41 a §, laki yksinoikeudesta integroidun piirin piirimalliin 40 a §, laki kasvinjalostajan oikeudesta 33 a §, toiminimilaki 23 a §, patenttilaki 60 a § ja mallioikeuslaki 36 a §.

³² HE 26/2006 s. 20 ja LaVM 6/2006 s. 3.

³³ LaVM 6/2006 s. 3.

tavasti alempi kuin muissa teollis- ja tekijänoikeusloukkauksissa.³⁴ Huomioon on otettava myös, ettei julkistamisesta aiheudu kohtuuttomia kustannuksia suhteessa julkistamisen merkitykseen.

3.2. Julkistamisvaatimuksen käsittely

Tuomioistuimien voi kantajan vaatimuksesta tekijän- ja teollisoikeudellisella riita-asiassa antaa kantajalle luvan julkistaa tuomion. Kantajan on yksilöitävä vaatimuksensa. Vaatimuksesta on ainakin käytävä ilmi miten, missä ja missä muodossa kantaja aikoo julkistaa tuomion. Lisäksi kantajan tulee esittää arvio julkistamiskustannuksista, jotta tuomioistuimien voi vahvistaa vastaajan vastattavaksi määrättävien julkistamiskustannusten kohtuullisen määrän.³⁵ Tuomio voidaan julkistaa joko kokonaan tai osittain. Lyhennelmän laatiminen on kantajan tehtävä.³⁶ Jos kyse on laajasta tuomiosta, on perusteltua, että tuomiosta julkistetaan vain olennaiset tiedot sisältävä lyhennelmä. Näin rajoitetaan paitsi vastaajan vastattavaksi tulevien kuluja määrää, myös varmistetaan olennaisten kohtien saaminen yleisön tietoisuuteen.

Säännöksillä ei ole laajennettu tuomion julkisuutta. Edelleenkin kantaja on sidottu siihen, mitä muualla lainsäädännössä on tietojen julkisuuden osalta säädetty. Julkistaminen voi koskea tuomiota vain siltä osin kun se oikeudenkäynnin julkisuudesta annettujen säännösten mukaan on julkinen. Tuomioistuimien määrää luvassa, mitä pyydettyjä julkistamistoimenpiteitä kantaja saa vastaajan kustannuksella tehdä. Säännöksissä ei ole yksilöity julkistamistapoja. Yleisesti soveltuvien toimenpiteiden on lehti-ilmoitus. Julkistamisen tarkoituksena riippuu, onko riittävää, että tuomio julkaistaan ammattilehdessä ja paikallislehdessä vai annetaanko julkaisuun lupa myös valtakunnallisessa lehdessä. Muutkin julkistamistavat, kuten tiedottaminen sidosryhmille kirjeitse tai internetissä, on mahdollista.³⁷

Tuomioistuimien tulee myös määrätä aika, jonka kuluessa tuomio tulee julkistaa. Vastaajan oikeusturvan kannalta määräaika on tarpeen. Sopiva määräaika on esimerkiksi kolme kuukautta.³⁸ Jos kantaja ei noudata asetettu määräaika, vastaaja ei vastaa julkistamisen kustannuksista. Tuomioistuimien antama lupa luo ainoastaan oikeuden kantajalle julkistaa tuomio ja vastaajalle velvollisuuden vastata kuluista. Asianosaisten ulkopuolisiin tahoihin sillä ei ole oikeutta luovaa eikä velvollisuuksia synnyttävää vaikutusta. Tuomioistuimien antama lupa ei siten velvoita tiedotusvälineitä julkaisemaan ilmoitusta eikä poista muista säännöksistä johtuvaa vastuuta julkaisun sisällöstä.³⁹

³⁴ Norrgård s. 595.

³⁵ HE 26/2006 s. 20.

³⁶ HE 26/2006 s. 20.

³⁷ HE 26/2001 s. 20.

³⁸ HE 26/2006 s. 21.

³⁹ HE 26/2006 s. 21.

4. Lopuksi

Lainsäädäntöömme enforcement-direktiivin johdosta tehdyt, edellä selostetut muutokset ovat muotoilultaan väljiä ja jättävät tuomioistuimelle laajalti harkintavaltaa lähinnä kilpailijoiden välisissä riidoissa. Sitä vastoin harkintavalta on huomattavasti suppeampi, jos kyse on tuotevääreännöksistä ja piratismista. Säännösten soveltamisesta ei tiettävästi ole vielä merkittävää oikeuskäytäntöä. Säännösten voimaantulosäännöksen ja teollis- ja tekijänoikeusasioiden vähäisen määrän⁴⁰ huomioon ottaen vakiintuneen käytännön muodostumista saadaan vielä odottaa useampia vuosia. Tosin hyvät edellytykset yhdenmukaisen käytännön syntymiselle ovat olemassa, kun teollisoikeudelliset asiat on kokonaisuudessaan keskitetty käsiteltäväksi Helsingin käräjäoikeuteen.⁴¹

Säännösten sanamuoto antaa tuomioistuimelle mahdollisuuden toisaalta sekä heikon että vahvan oikeussuojan antamiseen oikeudenhaltijalle. Tuomioistuimen tulkin-taa tulee kuitenkin ohjata direktiivin 3 artiklassa jäsenvaltiolle asetettu vaatimus siitä, että toimenpiteet, menettelyt ja oikeussuojakeinot, joita jäsenvaltiot säätävät teollis- ja tekijänoikeuksien noudattamisen varmistamiseksi ovat sen lisäksi, että ne ovat oikeudenmukaisia ja tasapuolisia, ovat myös tehokkaita, oikeasuhteisia ja varoittavia.

Lähteet

Haarman, Pirkko-Liisa: Immateriaalioikeus 4. uudistettu painos. Jyväskylä 2006.

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi teollis- ja tekijänoikeuksia koskevan lainsäädännön muuttamisesta. (*HE 26/2006 vp*)

Komission tiedoksianto neuvostolle, Euroopan parlamentille ja talous- ja sosiaalikomitealle: Vääreentämisen ja tavaroiden laittoman valmistamisen vastaista toimintaa sisämarkkinoilla koskevan vihreän kirjan perusteella toteutettavat toimet. *KOM(2000) 589 lopullinen*. Bryssel 30.11.2000.

Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä laeiksi teollis- ja tekijänoikeuksia koskevan lainsäädännön muuttamisesta. (*LaVM 6/2006 vp*)

Lappalainen, Juha: Siviiliprosessioikeus II. Helsinki 2001.

Norrgård, Marcus: Sanktionsdirektivet och dess genomförande i Finland. NIR nordiskt immateriellt rättskydd 2006, s. 583–597.

Oesch, Rainer – Pihlajamaa, Heli: Patenttioikeus. Keksinnön suoja. Jyväskylä 2003.

Sopimus teollis- ja tekijänoikeuksien kaupan liittyvistä näkökohdista (*TRIPS*: Maailman kaup-pajärjestön perustamissopimus Liite 1C).

Tirkkonen, Tauno: Uusi todistuslainsäädäntö. Laki oikeudenkäymiskaaren 17 luvun muuttamisesta. Vammala 1949.

⁴⁰ Helsingin käräjäoikeudessa on tullut vireille vuonna 2006 kaikkiaan 10 toiminimiasiaa, 21 tavaramerkkiasiaa, 2 mallioikeusasiaa, 14 patenttiasiaa ja 3 tekijänoikeusasiaa.

⁴¹ Helsingin käräjäoikeuden työjärjestyksessä immateriaalioikeutta koskevat riita- ja rikosasiat on määrätty käsiteltäväksi osastolla 3.

Jukka Jaakkola

Rajat ylittävät omaisuuteen kohdistuvat pakkokeinot

1. Aluksi

Tässä kirjoituksessa tarkastellaan rajat ylittäviä omaisuuteen kohdistuvia pakkokeinoja. Tarkastelu rajoittuu rikosasioihin ja sellaisiin tilanteisiin, joissa varsinainen rikosasian käsittely on eri maassa kuin pakkokeinon kohteena oleva omaisuus. Oikeudellinen kanssakäyminen rajojen yli perustuu valtioiden toisilleen antamaan oikeusapuun. Kirjoituksessa käsitellään sekä Suomelle esitettävää oikeusapupyynnöä että Suomen esittämää oikeusapupyynnöä vieraalle valtiolle. Kirjoituksessa käsitellään pakkokeinojen käyttöä ennen asiassa annettavaa tuomioistuimen pääasiantarkaisua. Käsittelyn ulkopuolelle on rajattu tuomittujen menettämisseuraamusten täytäntöönpano.¹

Aloitin käsittelemällä ensin omaisuuteen kohdistuvien pakkokeinojen perustana olevia kansainvälisiä sopimuksia sekä oikeusapupyynnöihin vaikuttavia spesiaaliteettiperiaatetta ja tietojen kalastelua. Sen jälkeen tarkastelen Suomeen tulevien omaisuutta koskevien oikeusapupyynnöjen erityiskysymyksiä ja viimeiseksi Suomen lähettämiä omaisuutta koskevien oikeusapupyynnöjen erityiskysymyksiä.

2. Omaisuuspakkokeinoja koskevat kansainväliset sopimukset

Suomeen tulevat ja täältä lähtevät oikeusapupyynnöt perustuvat useimmiten kansainvälisiin sopimuksiin. Suomi on sitoutunut seuraaviin sopimuksiin, jotka mahdollistavat omaisuuteen kohdistuvia pakkotoimia:

- Keskinäistä oikeusapua rikosasioissa koskeva eurooppalainen yleissopimus.² Sopimuksen 3 artiklan 1 kohdan mukaan sopimus koskee esinetodisteiden tai asiakirjojen toimittamista.³

¹ Täytäntöönpanoa koskevat muun muassa laki yhteistoiminnasta seuraamusten täytäntöönpanossa (21/1987) ja pohjoismainen yhteistoimintalaki (362/1963).

² Sopimussarja 30/1981 ja A voimaansaattamisesta 287/1981. Lakikirja Pr 708.

³ Omaisuuden tai todistusaineiston jäädyttämistä koskevan puitepäätöksen täytäntöönpano s.12.

- Rikoksen tuottaman hyödyn rahanpesua, etsintää, takavarikkoa ja menetetyksi tuomitsemista koskeva yleissopimus vuodelta 1990.⁴ Sopimuksen 11 artiklan mukaan sopimusosapuolen on ryhdyttävä turvaamistoimiin, kuten omaisuuden hukkaamiskieltoon tai takavarikkoon, estääkseen sellaisen omaisuuden myymisen, siirtämisen tai hukkaamisen, josta voi tulla myöhemmin menetetyksi tuomitsemista koskeva pyyntö tai joka täyttää kyseisen pyynnön edellytykset.
- Yhdistyneiden kansakuntien yleissopimus huumausaineiden ja psykotrooppisten aineiden laitonta kauppaa vastaan.⁵ Sopimuksen 7 artiklan 1 kappaleen mukaan sopimuspuolten on annettava toisilleen mahdollisimman laajaa oikeusapua tutkinnassa, syytteenpanossa ja asian käsittelyssä, jotka liittyvät sopimuksessa määriteltyihin huumausainerikoksiin ja niillä rikoksilla saatuihin varoihin. Sopimuksen 7 artiklan 2 kappaleen mukaan keskinäistä oikeusapua voidaan pyytää muun ohella etsintöjen ja takavarikointien suorittamiseksi sekä todistuskappaleiden saamiseksi. Artiklan 3 kappaleen mukaan sopimuspuolet voivat antaa toisilleen muutakin keskinäistä oikeusapua, jonka pyynnön vastaanottaneen sopimuspuolen sisäinen lainsäädäntö sallii.
- Kansainvälinen järjestäytyneen rikollisuuden vastainen Yhdistyneiden kansakuntien yleissopimus.⁶ Sopimuksen 12 artiklan 2 kappaleen mukaan sopimusvaltion on ryhdyttävä tarvittaviin toimiin mahdollistaakseen sopimuksessa tarkemmin mainitun esineen tunnistamisen, jäljittämisen, jäädyttämisen tai takavarikoimisen mahdollista menetetyksi tuomitsemista varten. Artikla vastaa sisällöltään pääosin Wienin huumausainesopimuksen ja Strassbourgin konfiskaatiosopimuksen vastaavia velvoitteita.⁷
- Euroopan unionin 22.7.2003 puitepäätöksen omaisuuden tai todistusaineiston jäädyttämistä koskevien päätösten täytäntöönpanosta Euroopan unionissa.⁸ Suomi on toteuttanut puitepäätöksen lailla.⁹ Jäädyttämismenettelyä käsitellään jäljempänä erikseen sekä saapuvan että lähtevän oikeusavun osalta.

Suomi on mainittujen sopimusten lisäksi tehnyt myös lukuisia kahdenkeskisiä sopimuksia, jotka sisältävät omaisuuteen kohdistuvia pakkotoimia. Muun muassa Australian kanssa on soveltamisalaltaan laaja sopimus. Venäjän kanssa solmittu sopimus sisältää määräyksiä todisteiden luovuttamisesta.¹⁰

Myös sopimuksettomassa tilassa on mahdollista saada oikeusapua, jos pyynnön kohteena oleva valtio sitä vastavuoroisuusperiaatteen nojalla tai muutoin antaa.¹¹ Vas-

⁴ Sopimussarja 53/1994. Sopimus tunnetaan nimellä Strassbourgin konfiskaatiosopimus. A voimaansaattamisesta 583/1994. Lakikirja Ri 309.

⁵ Sopimussarja 44/1994. Sopimus tunnetaan nimellä Wienin sopimus. A voimaansaattamisesta 418/1994.

⁶ Sopimussarja 20/2004 ja L voimaansaattamisesta 1371/2003..

⁷ HE 32/2003 vp s. 20.

⁸ uitepäätös 2003/577/YOS.

⁹ Laki 540/2005. Lakikirja Pr 709a.

¹⁰ Huhtamäki: Rahan jäljittäminen s. 166–167 ja Omaisuuden tai todistusaineiston jäädyttämistä koskevan puitepäätöksen täytäntöönpano s. 15.

¹¹ Pajuja s. 15 ja Sihto s. 1170.

tavuoroisuutta tutkittaessa ja siihen vedottaessa argumentoidaan ensisijaisesti sillä, onko pyynnön esittänyt maa joskus itse myöntänyt vastaavassa tilanteessa oikeusapua pyynnön nyt vastaanottaneelle maalle. Toissijaisesti voidaan väittää pyynnön esittäjän kansallisiin säännöksiin nojautuen, että vastaavassa tilanteessa pyynnön esittänyt maa antaisi oikeusapua pyynnön tällä kertaa vastaanottaneelle valtiolle.¹²

KvRoal:n esityöt korostavat avoimuuden periaatetta. Tavoitteena on ollut säännöstö, jonka nojalla Suomen viranomaiset voivat mahdollisimman laajalti ja tarpeettomia muodollisuuksia välttäen antaa vieraan valtion viranomaisille oikeusapua. Laissa on omaksuttu periaate, jonka mukaan Suomen viranomaiset voivat antaa vieraan valtion viranomaisille oikeusapua asettamatta vastavuoroisuutta oikeusavun antamisen edellytykseksi.¹³

3. Spesialiteettiperiaate

Spesialiteettiperiaate tarkoittaa sitä, että oikeusavulla saatavia tietoja saa käyttää vain siihen tarkoitukseen, johon niitä on pyydetty. Spesialiteettiperiaatteen taustalla on ajatus, että valtion, jota pyydetään myötävaikuttamaan toisessa valtiossa vireillä olevan tietyn rikosasian käsittelyyn, on pyyntöön suostumista harkitessaan tiedettävä, mihin kaikkeen se oikeastaan myötävaikuttaa, mikäli se täyttää pyynnön. Kun valtio etukäteen tietää, mihin se pyynnön täyttäessään tulee myötävaikuttamaan ja mihin ei ja saa myös takeet siitä, että sen myötävaikutus on rajattu yksinomaan pyynnössä tarkoitettun rikosasian käsittelyyn, se suhtautuu pyyntöön suopeammin kuin ollessaan epävarma myötävaikutuksensa laajuudesta.¹⁴

Jos syyttäjän oikeudenkäynnissä todisteena esittämä aineisto on hankittu oikeusaputeitse vieraasta valtiosta, sen käyttöä saattaa rajoittaa sekä se kansainvälinen sopimus, jonka nojalla vieras valtio on antanut oikeusapua Suomen viranomaisille, että ne ehdot, jotka oikeusavun antanut vieras valtio on kyseisessä yksittäistapauksessa asettanut toimittamansa aineiston käytölle.¹⁵

Asetetut ehdot voivat estää todisteen käytön oikeudenkäynnissä. Kun Suomen viranomainen pyytää oikeusapua vieraan valtion viranomaiselta, on asiakirjojen ja muiden tallenteiden salassapidosta, vaitiolovelvollisuudesta sekä asianosaisten ja viranomaisten tiedonsaantioikeudesta voimassa, mitä Suomen laissa säädetään. Sen lisäksi on noudatettava, mitä Suomen ja vieraan valtion välillä voimassa olevassa sopimuksessa taikka oikeusapua antaneen valtion asettamissa ehdoissa on määrätty salassapidosta, vaitiolovelvollisuudesta, tietojen käytön rajoituksista taikka luovutetun aineiston palauttamisesta tai hävittämisestä (KvRoal 27 §). Todisteiden käytön sallittavuutta on jouduttu arvioimaan myös oikeuskäytännössä, josta voidaan mainita seuraavat tapaukset.

¹² Huhtamäki: Rahan jäljittäminen s. 179.

¹³ HE 61/1993 vp s. 13–14 ja Pajuoja s. 15.

¹⁴ Sihto s. 1269.

¹⁵ Kansainvälisten rikosasioiden koordinointi s. 235 ja 362.

Korkeimman oikeuden ratkaisussa (KKO 2004:68) Sveitsi oli luovuttanut Suomelle oikeusapupyynnön perusteella tietoja ja asiakirjoja. Oikeusapupyynnön perusteena oli epäilyn syyllistyminen kiskontaan, törkeään kavallukseen ja törkeään veropetokseen. Pyynnön mukaan asiassa oli siihen mennessä saatu selvitettyksi, että epäilty oli 8.4.1994 siirtänyt yhdessä miehensä kanssa tämän varallisuutta 34 miljoonaa markkaa erään sveitsiläisen pankin tilille. Oikeusapupyynnössä ei pidetty poissuljettuna, että epäilty olisi käyttänyt hyväkseen miehensä sairautta ja kykenemättömyyttä hoitaa itse taloudellisia asioitaan ja siirtänyt miehelleen kuuluvia varoja pois tämän varallisuuspiiristä edustaen itselleen oikeudetonta etua sekä syyllistyneen näin mahdollisesti törkeään kiskontaan. Pyynnössä todettiin lisäksi, että 15.10.1994 kuolleen aviomiehen jälkeen toimitetussa perunkirjoituksessa pesänilmoittajana ja -hoitajana toimi epäilty. Epäilty ei perunkirjoituksessa ilmoittanut kyseisiä varoja eikä myöskään ollut kuulusteluissa selvittänyt varojen siirron perustetta väittäessään niiden kuuluvan toiselle. Tutkinnanjohtajan mukaan tutkimusten perusteella oli syytä epäillä epäilyn tahallaan salanneen perunkirjoituksessa 14.1.1995 miehensä varallisuutta noin 34 miljoonaa markkaa ja syyllistyneen siten Suomen rikoslain mukaiseen rangaistavaan toimintaan. Samassa asiassa syyttäjä on haastehakemuksessa vaatinut epäillylle rangaistusta törkeästä kavalluksesta sillä perusteella, että epäilty oli anastanut kuolinpesän varallisuutta 32.807.345 markan arvosta jättämällä luovuttamatta omaisuuden kuolinpesään määrätylle pesän selvittäjälle ja salaamalla ne perunkirjoituksessa ja vannoessaan perukirjan oikeaksi oikeudessa. Korkein oikeus totesi, että syyttäjän haastehakemuksessa esittämä rangaistusvaatimus tarkoittaa kavallusrikosta eli sitä rikosta, joka on ollut oikeusapupyynnön yhtenä nimenomaisena perusteena ja jota varten oikeusapua on myös annettu.¹⁶ Tapaus osoittaa, että asian tai rikosoikeudellisen arvioinnin muuttuminen oikeusapupyynnön tekemisen jälkeen voi aiheuttaa ongelmia todisteiden käyttämiselle.

Turun hovioikeuden ratkaisussa (31.8.2001) Luxemburgin alioikeus oli ensin myöntänyt oikeusapua takavarikoimalla asiakirjoja. Asianomistaja ja suomalaiset poliisimiehet olivat tuossa vaiheessa saaneet ottaa valokopioita asiakirjoista. Luxemburgin muutoksenhakutuomioistuimien kumosi takavarikon. Luxemburg oli myös kieltänyt antavansa oikeusapua. Sen vuoksi hovioikeus torjui oikeusavusta peräisin olevan asiakirjaineiston käytön todisteena. Hovioikeus oli myös katsonut, ettei myöskään ollut mahdollista oikeusapuun osallistuneiden poliisimiesten kuuleminen todistajina havainnoista todisteeksi kelpaamattomasta kirjallisesta todistusaineistosta.¹⁷ Hovioikeus on perustanut kuulematta jättämisen korkeimman oikeuden ratkaisuun (KKO 1995:66), jossa on todettu periaate, ettei tuomioistuimien voi käyttää näyttönä todistajankertomusta, joka perustuu näytöksi kelpaamattomaan kirjalliseen todistusaineistoon.

¹⁶ Ks. Koulu – Turunen.

¹⁷ Ks. Huhtamäki: Oikeustieto.

4. Tietojen kalastelu

Oikeusapupyynnön yksilöinnissä on oltava huolellinen. Muutoin on vaarana, että pyynnön vastaanottanut vieraan valtion viranomaisella voi torjua pyynnön sillä perusteella, että se katsoo kyseessä olevan Suomen viranomaisen harjoittamasta ”tietojen kalastelusta”.¹⁸ Seuraavanlaiset puutteet voivat johtaa pyynnön torjumiseen.

- Pyynnön perusteena olevan historiallisen tapahtumainkulun kuvaus tai rikoksen yksilöinti on ylimalkainen. Pyynnön vastaanottaneelle vieraan valtion viranomaiselle voi tällöin jäädä epäselväksi, mitä historiallista tapahtumainkulkua Suomen viranomaisella tutkii rikoksena tai minkä rikoksen tunnusmerkistön tapahtumainkulku täyttää.¹⁹
- Todisteeksi tarkoitetuista asiakirjoista ei pyynnössä yksilöidä asianmukaisesti sitä todistusteemaa, jonka toteennäyttämiseksi asiakirjat ovat tarpeen. Pyynnön vastaanottaneelle vieraan valtion viranomaiselle jää epäselväksi, liittyvätkö takavarikoiduksi pyydetty asiakirjat rikokseen, jonka perusteella Suomen viranomaisella pyytää oikeusapua.²⁰
- Oikeusapupyynnössä on yksilöity asiakirjat teemoineen, mutta pyynnössä ei yksilöidä, kenen hallusta tai mistä paikasta vieraan valtion viranomaisen on etsittävä asiakirjoja.²¹
- Pyynnössä asiakirjat on yksilöity, mutta asiakirjoja ei ole kuitenkaan yksilöity siten, että vieraan valtion viranomaisella voisi etsintää toimittaessaan tunnistaa ne suuresta asiakirjajoukosta.²²

5. Suomeen tulevat oikeusapupyynnöt

Kansallisesti pakkokeinojen käyttö perustuu KvRoal:n 1 §:n 1 momentin 3 kohtaan, jonka mukaan lain tarkoittamaan oikeusapuun kuuluu pakkokeinojen käyttäminen todisteiden hankkimiseksi tai menettämisseuraamuksen täytäntöönpanon turvaamiseksi. Mainitun lain 15 § sisältää rajoituksia pakkokeinojen käytölle, muun muassa kaksoisrangaistavuuden vaatimuksen. Pakkokeinojen käyttö on aina harkinnanvaraista sekä todisteiden hankkimiseksi että menettämisseuraamuksen täytäntöönpanon turvaamiseksi.²³ Pakkokeinojen käytön edellytyksistä on pakkokeinolaissa takavarikon (3 luku 6a §) ja turvaamistoimen (4 luku 15a §) osalta omat säännökset.

¹⁸ Niin kutsuttu fishing expedition. Ks. Sihto s. 1267 ja Kansainvälisten rikosasioiden koordinointi s. 234.

¹⁹ Kansainvälisten rikosasioiden koordinointi s. 234.

²⁰ Kansainvälisten rikosasioiden koordinointi s. 234.

²¹ Kansainvälisten rikosasioiden koordinointi s. 234.

²² Kansainvälisten rikosasioiden koordinointi s. 234.

²³ HE 61/1993 vp s. 44.

Seuraavassa on tarkasteltu lähemmin saapuvaan oikeusapupyynnöön liittyvien pakko-keinojen erityiskysymyksiä.

5.1. Kaksoisrangaistavuustesti

Jos oikeusapupyynnö tarkoittaa tai sen täyttäminen edellyttää pakkokeinolaissa tarkoitettujen pakkokeinojen käyttämistä, ei pakkokeinoja saa käyttää, jos tämä ei Suomen lain mukaan olisi sallittua, jos pyynnön perusteena oleva teko olisi tehty Suomessa vastaavissa olosuhteissa (KvRoal 15.1 §). Pakkokeinojen käytön sallittavuus on siis kytketty niin sanotun kaksoisrangaistavuustestin osoittamaan tulokseen. Testi rakentuu hypoteettiseksi luonnehdittavan vertailutapahtumainkulun varaan. Ensin on kysyttävä, täyttääkö oikeusapupyynnön perusteena oleva tapahtumainkulku jonkin Suomen laissa säädetyn rikoksen tunnusmerkistön, kun tämä tapahtumainkulku sijoitetaan uudelleen Suomen alueelle niin, että se kuuluisi varmasti Suomen rikosoikeuden soveltamisalaan, ja kun tarvittaessa niin sanotut kansallisesti rajoittuneet tunnusmerkistökäsitteet korvataan suomalaisilla vastineillaan niin että yksinomaan mainitut rajoitukset eivät estäisi tunnusmerkistön täyttymistä. Mikäli tapahtumainkulku täyttää jonkin Suomen laissa säädetyn rikoksen tunnusmerkistön, on seuraavaksi kysyttävä, täyttääkö tapahtumainkulku nimenomaan sellaisen rikoksen tunnusmerkistön, joka on rikosnimikkeeltään sellainen rikos tai josta on säädetty vähintään sellainen enimmäisrangaistus, joka oikeuttaa sen Suomen laissa säädetyn pakkokeinon käyttämiseen, joka Suomen lain mukaan arvioituna on tarpeen oikeusapupyynnön täyttämiseksi.²⁴

5.2. Pakkokeinon käytön muita edellytyksiä

Oikeusapupyynnössä on esitettävä vieraan valtion viranomaisen selvitys rikoksen siihenastisessa tutkinnassa kertyneestä näytöstä siten, että sen nojalla voidaan argumentoida, että se Suomen laissa säädetty näyttökynnys, joka oikeuttaa sanotun pakkokeinon käyttämiseen, ylittyy.²⁵ Tätä arviointia voidaan kutsua näyttökynnystestiksi.

Myös vanhentumiseen ja pakkokeinojen käytön yleisiin edellytyksiin on kiinnitettävä huomiota.²⁶ Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että suhteellisuusperiaate on aina otettava huomioon. Pakkokeinoja saadaan käyttää vain, jos pakkokeinon käyttöä voidaan pitää puolustettavana ottaen huomioon tutkittavana olevan rikoksen törkeys, rikoksen selvittämisen tärkeys sekä rikoksesta epäillylle tai muille pakkokeinon käyttöä aiheutuva oikeuksien loukkaus ja muut asiaan vaikuttavat seikat (PKL 7:1a).²⁷ EIT

²⁴ Sihto s. 1261–1262.

²⁵ Sihto s. 1262.

²⁶ Sihto s. 1262.

²⁷ Ks. myös Helminen ym. s. 66–68.

on myös käytännössään kiinnittänyt huomiota suhteellisuusperiaatteeseen. Se on muun muassa katsonut kunnianloukkauksrikoksen selvittämiseksi asianajotoimistossa suoritetun kotietsinnän loukanneen asianajajan ammattisalaisuutta suhteellisuusperiaatteen vastaisesti. Samoin EIT on pitänyt luvattoman radiolähettimen takavarikoimista suhteellisuusperiaatteen vastaisena.²⁸

5.3. Pakkokeinolain 3 luvun 6a §

Pakkokeinolain 3 luvun 6a §:n 1 momentin mukaan jos joku on vieraan valtion tuomioistuimen päätöksellä rikoksen johdosta tuomittu menettämään rahamäärä taikka jos voidaan aiheellisesti olettaa, että joku tuomitaan vieraan valtion viranomaisen käsiteltävänä olevassa rikoksen johdosta menettämään rahamäärä, saadaan hänen omaisuuttaan panna tuon vieraan valtion viranomaisen pyynnöstä hukkaamiskieltoon tai vakuustakavarikkoon. Oikeusapua voitaisiin siten antaa siitä riippumatta, missä vaiheessa kysymyksessä olevan rikosasian käsittely oikeusapua pyydettyä on pyynnön esittäneessä vieraassa valtiossa.²⁹

Säännöksen käyttöala on rajattu siten, että hukkaamiskieltoa tai vakuustakavarikkoon ei voida määrätä asianomistajalle tulevan korvauksen maksamisen turvaamiseksi, vaan ainoastaan menettämisseuraamuksen maksamisen turvaamiseksi.³⁰

Kaksoisrangaistavuustestin perusteella oikeusapua voidaan antaa kaikkiin rikoksiin, koska Suomen lain mukaan hukkaamiskieltoa ja vakuustakavarikkoon voidaan soveltaa kaikkiin rikoksiin (PKL 3:1.1). Näyttökynnystestin perusteella vaaditaan oikeusavun kohteena olevalta henkilön osalta, että häntä on syytä epäillä rikoksesta (PKL 3:1.1). Tältä osin ongelma on vaadittavan selvityksen taso. Pitääkö hakijan nimetä todisteet vai esittää todisteet oikeudelle. Nähdäkseni voisi vaatimustasona olla sama kuin Suomessa pakkokeinoissa yleinen periaate, että hakijan on nimettävä ne todisteet jotka osoittavat epäilyä.

Vaatimuksen omaisuuden panemisesta hukkaamiskieltoon tai vakuustakavarikkoon voi tehdä tutkinnanjohtaja tai syyttäjä. Vieraan valtion viranomaisen ei voi itse suoraan esittää tuomioistuimelle vaatimusta.³¹

Hukkaamiskiellosta ja vakuustakavarikosta päättää sen paikkakunnan käräjäoikeus, missä vastaajalla on omaisuutta, joka voidaan panna hukkaamiskiellon alaiseksi tai vakuustakavarikkoon, taikka missä asian käsittely voi muutoin tarkoituksenmukaisesti tapahtua (PKL 3:4.2). Tarkoituksenmukainen paikka liittyy siihen, missä asianosaiset tai heidän edustajansa oleskelevat. Käytännössä hakija on useimmiten pääkaupunkiseudun poliisiviranomainen ja vastaajan edustajana on pääkaupunkiseudun asianajaja. Sen vuoksi usein tarkoituksenmukainen paikka on pääkaupunkiseudun käräjäoikeus.

²⁸ EIT 16.12.1992 ja 16.12.1997.

²⁹ HE 61/1993 vp s. 19.

³⁰ Kansainvälisten rikosasioiden koordinointi s. 372.

³¹ HE 61/1993 vp s. 19.

Kun tuomioistuin päättää panna omaisuutta hukkaamiskieltoon tai vakuustakavarikkoon, on sen samalla asetettava määräaika, jonka hukkaamiskielto tai vakuustakavarikko on voimassa (PKL 4:6a.2). Määräajan pituudelle ei ole säännöksessä asetettu mitään rajaa. Tilanteessa tuomioistuimella on kaksi vaihtoehtoista ratkaisumallia. Ensimmäinen on asettaa kerralla pitkä määräaika, joka on määräajan arvioitu koko kesto-aika. Näin menetellään vangitsemisessa ja sen vuoksi perusoikeuksia vähemmän loukkaavassa omaisuusasiassakin voisi soveltaa samanlaista ajattelua. Toisaalta vangitsemiseen liittyy uudelleen käsittelymekanismi (PKL 1:22), jota tähän määräaikaan ei liity.

Toinen mahdollisuus on asettaa aina kiinteä määräaika. Hallituksen esityksessä on todettu, että eräänlaisena ohjeellisena vähimmäismääräaikana voidaan pitää 60 päivän määräaika³², joka on tuolloin ollut kotimaisten turvaamistoimien pakkokeinolain 3 luvun 4 §:n 2 momentin mukainen kesto-aika. Ulkomaisen ja kotimaisen rikoksen samanlainen kohtelu on perusteltua. Sen vuoksi on suositeltavaa käyttää pakkokeinolain 3 luvun 4 §:n 2 momentin mukaista neljän kuukauden määräaika.

Pakkokeinoasioiden yleisenä periaatteena voi pitää, että asia on saatava uudelleen käsiteltäväksi, jos olosuhteet ovat muuttuneet olennaisesti. Esimerkiksi, jos rikosepäily on rauennut, määräykset on kumottava heti.

Määräaika voi pidentää. Tällöin on riittävää, että hakemus tehdään vanhan määräajan kuluessa. Pidennysasiaa ei tarvitse käsitellä eikä ratkaista vanhan määräajan kuluessa. Harkinnan kannalta on vaikea ongelma kuinka monesti määräaika voidaan pidentää, jos tutkinta ei etene vieraassa valtiossa.

5.4. Pakkokeinolain 4 luvun 15a §

Pakkokeinolain 4 luvun 15a §:n 1 momentin mukaan esine tai asiakirja voidaan vieraan valtion viranomaisen pyynnöstä takavarikoida, jos se voi olla todisteena pyynnön esittäneen vieraan valtion viranomaisen käsiteltävänä olevassa rikosasiassa, taikka se on rikoksella joltakulta viety.

Kaksoisrangaistavuustestin perusteella oikeusapua voidaan antaa kaikkiin rikoksiin, koska Suomen lain mukaan takavarikkoa voidaan soveltaa kaikkiin rikoksiin (PKL 4:1). Näyttökynnystestin perusteella vaaditaan oikeusavun kohteena olevalta esineen osalta, että on syytä olettaa sen olevan todisteena tai takavarikon kohteena (PKL 4:1). Tältä osin ongelma on vaadittavan selvityksen taso. Pitääkö hakijan nimetä todisteet vai esittää todisteet oikeudelle. Tässäkin kohtaa voisi vaatimustasona olla sama kuin Suomessa pakkokeinoissa yleinen periaate, että hakijan on nimettävä ne todisteet jotka osoittavat epäilyä.

Pakkokeinolain 4 luvun 15a §:n 4 momentin mukaan takavarikosta on soveltuvin osin voimassa mitä pakkokeinolain 4 luvun 5 §:ssä säädetään. Mainitun säännöksen mukaan takavarikoimisesta päättää pidättämiseen oikeutettu virkamies.

³² HE 61/1993 vp s. 52.

Takavarikoimisesta päättäneen viranomaisen on viikon kuluessa saatettava takavarikoimista koskeva päätös sen käräjäoikeuden vahvistettavaksi, missä takavarikointi on toimitettu. Päättäessään vahvistaa takavarikon on tuomioistuimen samalla asetettava määräaika, jonka takavarikko on voimassa. Tuomioistuin saa takavarikoimisesta päättäneen viranomaisen ennen määräajan päättymistä tekemästä pyynnöstä pidentää tätä määräaika.

Apulaisoikeuskansleri on kiinnittänyt huomiota siihen, että kyseisessä asiassa olisi päätös takavarikosta tullut saattaa tuomioistuimen vahvistettavaksi. Samassa yhteydessä on todettu, että vieraan valtion pyynnölle ei ole asetettu suuria muodollisia vaatimuksia.³³

Takavarikon kumoamisen osalta apulaisoikeuskansleri on todennut olevan tulkinnanvaraista, voiko poliisi kumota takavarikon ennen kuin takavarikko on saatettu tuomioistuimen vahvistettavaksi. Tulkinnanvaraista on myös, voiko poliisi palauttaa takavarikoidun esineen sen omistajalle ilman, että tuomioistuin on ollut takavarikon kanssa missään tekemisissä. Vielä kolmanneksi epäselvää on, voiko poliisi kumota tuomioistuimen vahvistaman takavarikon.³⁴

6. Jäädettäminen Suomessa

6.1. Edellytykset

Jäädettämissä päätöksen edellytyksenä on kaksoisrangaistavuus eli että jäädettämissä päätöksen perusteena oleva teko on tai olisi Suomessa vastaavissa olosuhteissa tehtynä rikos. Veron, maksun, tullin tai valuuttatoimen osalta jäädettämissä päätöksen täytäntöönpanosta ei voida kuitenkaan kieltäytyä sillä perusteella, että Suomen lainsäädännössä ei aseteta samantyyppisiä veroja tai maksuja taikka että Suomen lainsäädäntöön ei sisälly samantyyppisiä veroja, maksuja, tulleja tai valuuttatoimia koskevaa sääntelyä kuin jäädettämissä päätöksen tehneen valtion lainsäädäntöön sisältyy (Jäädettämissä L 3.1 §).³⁵ Kyseinen muotoilu kattaa myös niin sanotut kansallisesti rajoittuneet rikokset. Sen nojalla esimerkiksi toisessa jäsenvaltiossa tehty veropetos, joka siis kohdistuu kyseisen jäsenvaltion julkisiin varoihin eikä ole Suomen lain mukaan veropetos, voidaan katsoa Suomen lain mukaiseksi veropetokseksi, jos teko olisi Suomessa vastaavissa olosuhteissa tehtynä veropetos. Toisaalta edellytyksenä ei ole, että jäädettämissä päätöksen perusteena oleva teko on Suomessa rangaistava samalla rikosnimikkeellä kuin jäädettämissä päätöksen tehneessä jäsenvaltiossa. Riittävää on, että jäädettämissä päätöksen perusteena oleva teko on Suomessa rangaistava riippumatta siitä, mikä on teon rikosnimike.³⁶

³³ Oikeuskanslerin kertomus vuodelta 2003 s. 84–85.

³⁴ Oikeuskanslerin ratkaisu 21.10.1996.

³⁵ Laki omaisuuden ja todistusaineiston jäädettämissä koskevien päätösten täytäntöönpanosta Euroopan unionissa (540/2005).

³⁶ HE 56/2005 vp s. 16.

Lisäksi jäädyttämislain 3 §:n 3 momentissa on 32 rikoksen lista, joiden osalta kaksoisrangaistavuutta ei tutkita. Lähtökohtaisesti ei edes tutkita pyynnön esittäneen jäsenvaltion lainsäädännön sisältöä, vaan toisen jäsenvaltion ilmoitukseen luotetaan.³⁷

6.2. Menettely

Jäädyttämispäätöksen täytäntöönpanosta päättää toimivaltainen syyttäjä. Jäädyttämispäätös määrätään täytäntöönpantavaksi hukkaamiskiellosta ja vakuustakavarikosta tai takavarikosta säädettyssä järjestyksessä. Syyttäjä toimittaa kihlakunnanvoudille jäädyttämispäätöksen.

Syyttäjä voi lykätä jäädyttämispäätöksen täytäntöönpanoa, jos täytäntöönpano saattaisi haitata käynnissä olevaa rikoksen selvittämistä (Jäädyttämisl 13.1 §). Tällainen tilanne saattaisi olla käsillä, jos toisen jäsenvaltion jäädyttämispäätöksen täytäntöönpano kohdistuisi esimerkiksi sellaisen henkilön omaisuuteen, jota myös Suomen viranomaiset epäilevät jostakin rikoksesta. Täytäntöönpano saattaisi tällöin paljastaa tutkinnan kohteena olevalle henkilölle häneen kohdistuvien rikosepäilyjen olemassaolon ja näin asiallisesti haitata myös Suomen viranomaisen suorittamaa rikoksen selvittämistä. Säännöksen valittu sanamuoto rikoksen selvittäminen kattaa myös vaiheen ennen varsinaisen esitutkinnan aloittamista.³⁸

6.3. Voimassaolo

Syyttäjän on asetettava määräaika, jonka jäädyttämispäätöksen täytäntöönpanotoimet ovat voimassa. Syyttäjän on ennen määräajan asettamista varattava jäädyttämispäätöksen lähettäneelle oikeusviranomaiselle tilaisuus lausua määräajan pituudesta. Syyttäjä voi jäädyttämispäätöksen lähettäneen oikeusviranomaisen ennen määräajan päättymistä tekemästä pyynnöstä pidentää määräaika (Jäädyttämisl 12.1 §).

Jäädyttämisen keston osalta on lähtökohtana, että omaisuus pidetään jäädytettynä siihen asti, kunnes lopullista oikeusapua koskeva pyyntö on ratkaistu. Säännös jättää syyttäjälle vapaan harkintavallan. Käytännössä on suuri merkitys pyytäjän todistuksessaan ilmoitetulla tiedolla niin sanotun lopullisen oikeusavun arvioidusta esittämisaikankohdasta.³⁹

³⁷ HE 56/2005 vp s. 17.

³⁸ HE 56/2005 vp s. 27.

³⁹ HE 56/2005 vp s. 26.

7. Oikeusavun antaminen kansainvälisille rikostuomioistuimille

Entisen Jugoslavian alueen rikostuomioistuinta koskevan ICTY-lain⁴⁰ 12 §:n mukaan sotarikostuomioistuimen päätös omaisuuden ja rikoksen tuottaman hyödyn tuomitsemisesta menetetyksi ja palauttamisesta on pantava Suomessa täytäntöön noudattaen soveltuvin osin, mitä kansainvälisestä yhteistoiminnasta eräiden rikosoikeudellisten seuraamusten täytäntöönpanosta annetussa laissa säädetään. Seuraamusten täytäntöönpanoon ei sovelleta, mitä täytäntöönpanon edellytyksistä sanotun lain 3 §:ssä säädetään. ICTY-lain 12 §:n 2 momentin mukaan omaisuus ja rikoksen tuottama hyöty on oikeusministeriön määräyksestä palautettava siten kuin sotarikostuomioistuimen pyynnössä on esitetty. Säännösten perusteella ei ole estettä tuomioistuimen omaisuuteen kohdistuvien väliaikaistenkaan pakkotoimien täytäntöönpanolle. ICTY:n perussäännön 29 artiklan 2 kappaleessa on luettelo oikeusapuasioista. Hallituksen esityksen mukaan artiklan sanamuoto tarkoittaa sitä, että luettelo ei ole tyhjentävä, vaan jäsenvaltiot ovat velvolliset antamaan kansainväliselle tuomioistuimelle myös sellaista oikeusapua, jota ei luettelossa ole nimenomaisesti mainittu.⁴¹ Hallituksen esityksessä on vielä nimenomaisesti todettu, että kansainvälisen tuomioistuimen tekemän oikeusapupyynnön johdosta voitaisiin myös omaisuutta panna hukkaamiskiellon alaiseksi tai vakuustakavarikkoon sekä takavarikoida esine tai asiakirja.⁴² Suomen oikeusministeriön on määrättävä tuomioistuimen pyynnöstä omaisuuteen kohdistuva toimi täytäntöön. Tuomioistuimen pyyntö rinnastuu suomalaisen tuomioistuimen ratkaisuun, joka laitetaan myös sellaisenaan täytäntöön. Oikeusturvan kannalta sotarikostuomioistuimen pyynnöt eivät liene ongelma, sillä tuomioistuimen menettely sisältää riittävät oikeusturvatakeet.

ICTY-lain 6 §:n 1 momentti sisältää tuomioistuijia ja muita viranomaisia koskevan ehdottoman velvollisuuden antaa pyydettyä oikeusapua ICTY-tuomioistuimelle. Esitöiden mukaan oikeusavusta ei voida kieltäytyä esimerkiksi KvRoal:n 12 ja 13 §:ssä säädettyillä perusteilla.⁴³

ICTY-lain 6 §:n 2 momentin mukaan oikeusapua on annettava noudattaen soveltuvin osin kansainvälisestä oikeusavusta rikosasioissa annetussa laissa säädettyä menettelyä, jollei pyynnöstä muuta johdu. Oikeusapua annettaessa voidaan käyttää pakkokeinoja siten kuin pakkokeinolaissa säädetään. Esitöissä on vielä erikseen todettu, että vakuustakavarikosta ja takavarikosta on noudatettava soveltuvin osin PKL:n 3 luvun 6a §:n ja 4 luvun 15 §:n säännöksiä.⁴⁴

⁴⁰ Laki entisen Jugoslavian alueella tehtyjä rikoksia käsittelevän sotarikostuomioistuimen toimivallasta ja tuomioistuimelle annettavasta oikeusavusta (12/1994).

⁴¹ HE 278/1993 vp s. 4.

⁴² HE 278/1993 vp s. 9.

⁴³ HE 278/1993 vp s. 9.

⁴⁴ HE 278/1993 vp s. 9.

Kansainvälistä rikostuomioistuinta koskevan ICC-lain⁴⁵ 4 §:n 1 momentin mukaan Suomen toimivaltaiset viranomaiset ovat velvolliset antamaan tuomioistuimelle oikeusapua sen toimivaltaan kuuluvan rikosasian käsittelyä varten. Esitöissä on vielä erikseen todettu, että oikeusavusta ei voida kieltäytyä esimerkiksi KVRoaL:n 12 ja 13 §:ssä säädetyillä perusteilla.⁴⁶

Koska oikeusavulle ei ole asetettu rajoituksia, se koskee myös omaisuuteen kohdistuvia väliaikaisia pakkotoimia.

ICC-lain 4 §:n 2 momentin mukaan oikeusapua on annettava noudattaen soveltuvin osin KVRoaL:n säädettyä menettelyä, jollei pyynnöstä muuta johdu. Oikeusapua annettaessa voidaan käyttää pakkokeinoja siten kuin pakkokeinolaissa säädetään. Esitöissä on todettu, että pakkokeinojen käytön edellytykseksi ei voida asettaa KVRoaL:n 15 §:n mukaista kaksoisrangaistavuuden vaatimusta.⁴⁷ Esitöiden lausumalle ei jääne todellista sisältöä, koska ICC-tuomioistuimen tutkimat rikokset lienevät aina Suomessakin rangaistavia (ks. lainmuutosta 212/2008).

8. Suomesta lähtevä oikeusapupyynnö

Esitutkintalain 5 §:n 1 momentin 3 kohdan mukaan esitutkinnassa selvitetään mahdollisuudet rikoksella saadun omaisuuden palauttamiseksi ja rikoksen johdosta tuomittavan menettämis seuraamuksen tai asianomistajalle tulevan vahingonkorvauksen täytäntöönpanemiseksi.

Ennen kuin ryhdytään jäljittämään, on selvitettävä onko kysymys menettämis seuraamuksesta, asianomistajalle tulevasta vahingonkorvauksesta vai rikoksella viedyn omaisuuden hallinnan palauttamiseksi

Suomessa on poikkeuksellista kansainvälisessä vertailussa, että asianomistajalla on oikeus esittää korvausvaateensa rikosasian käsittelyn yhteydessä ja takavarikointi on sallittua suorittaa asianomistajan korvausvaatimuksen turvaamiseksi.⁴⁸

Oikeusapupyynnöä tehtäessä on otettava huomioon vastavuoroisuus. Sen vuoksi tehtäessä oikeusapupyynnö vieraan valtion viranomaiselle oikeusministeriö voi tarvittaessa vahvistaa, että Suomen viranomaiset tulevat vastaavassa tapauksessa antamaan oikeusapua pyynnön vastaanottaneelle vieraalle valtiolle (KvRoal 26 §).

⁴⁵ Laki kansainvälisen rikostuomioistuimen Rooman perussäännön lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta ja perussäännön soveltamisesta 1284/2000).

⁴⁶ HE 161/2000 vp s. 93.

⁴⁷ HE 161/2000 vp s. 93.

⁴⁸ Jahkola: LM 2000 s. 532.

9. Turvaamistoimet

Suomen poliisiin löytäessä epäillyn varoja ulkomailta, se voi ryhtyä turvaamistoimeen estääkseen rahojen kätkemisen ja hävittämisen. Tällöin suomalainen tuomioistuin voi päättää PKL 4:2:n nojalla turvaamistoimesta jos oikeusapupyynnön vastaanottavassa valtiossa tunnetaan vakuustakavarikko tai hukkaamiskielto laillisina pakkokeinoina ja jos Suomessa on jo päätetty sellaisesta, ulkomaan viranomaiset voivat täytäntöönpanna sellaisen oikeusapuna.⁴⁹

9.1. Takavarikko

Ulkomaan viranomainen edellyttää yleensä, että Suomen poliisin pyytämään pakkokeinoon voitaisiin samassa tilanteessa ryhtyä myös Suomessa. Kuitenkin PKL 4:1:n mukaan esine voidaan takavarikoida, jos on syytä olettaa, että se voi olla todisteena rikosasiassa tai on rikoksella joltakulta viety taikka että tuomioistuin julistaa sen menetetyksi. Ulkomailla olevia varoja ei voitane yksilöidä todisteiksi tai joltakulta viedyiksi varoiksi. Tuomioistuimen päätös konfiskaatiosta kestää rahojen säilymisen kannalta liian kauan. Takavarikko ei ole käyttökelpoinen menettely.⁵⁰

9.2. Jäädättämispäätös

Suomen ollessa jäädättämispäätöksen lähettävä valtio jäädättämispäätöksellä tarkoitetaan pakkokeinolain 3 luvussa tarkoitettua tuomioistuimen määräämää hukkaamiskieltoa tai vakuustakavarikkoa, syyttäjän määräämää väliaikaista hukkaamiskieltoa tai vakuustakavarikkoa tai syyttäjän määräämää takavarikkoa (JäädättämisL 2.2 §).

Päätöksen Suomessa tehdyn jäädättämispäätöksen lähettämisestä täytäntöönpantavaksi toiseen jäsenvaltioon tekee jäädättämispäätöksen tehnyt syyttäjä tai tuomioistuin. Tuomioistuin tekee päätöksen sen syyttäjän pyynnöstä, joka on toimivaltainen ajamaan syytettä kysymyksessä olevassa rikosasiassa. Säännös merkitsee käytännössä sitä, että tuomioistuimen päätöstä ei voi lähettää jäädättämispäätöksenä toiseen jäsenvaltioon ilman syyttäjän myötävaikutusta.⁵¹ Jäädättämispäätös lähetetään täytäntöönpantavaksi siihen jäsenvaltioon, jonka alueella omaisuus tai todiste sijaitsee (JäädättämisL 20.1 §).

Jäädättämispäätöksen tehnyt syyttäjä tai tuomioistuin pyytää jäädättämispäätöksen täytäntöönpanoa toiselta jäsenvaltiolta lähettämällä suoraan sen toimivaltaiselle oikeusviranomaiselle jäädättämispäätöksen.

⁴⁹ Huhtamäki: Rahan jäljittäminen s. 202.

⁵⁰ Huhtamäki: Rahan jäljittäminen s. 202.

⁵¹ HE 56/2005 vp s. 31.

Lähteet

- HE 61/1993 vp*: Hallituksen esitys eduskunnalle kansainvälistä rikosapua rikosasioissa koskeväksi lainsäädännöksi.
- HE 278/1993 vp*: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi entisen Jugoslavian alueella tehtyjä rikoksia käsittelevän kansainvälisen tuomioistuimen toimivallasta ja tuomioistuimelle annettavasta oikeusavusta.
- HE 161/2000 vp*: Hallituksen esitys eduskunnalle Kansainvälisen rikostuomioistuimen perussäännön hyväksymisestä sekä laeiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaan saattamisesta ja rikoslain muuttamisesta.
- HE 32/2003 vp*: Hallituksen esitys eduskunnalle kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden vastaisen Yhdistyneiden Kansakuntien yleissopimuksen hyväksymisestä ja laiksi sopimuksen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta sekä laiksi rikoslain 17 luvun 1 a §:n muuttamisesta.
- HE 56/2005 vp*: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi omaisuuden tai todistusaineiston jäädyttämistä koskevien päätösten täytäntöönpanosta Euroopan unionissa sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.
- Heikinheimo, Sanna*: Rahanpesu erityisesti kriminalisoinnin ja konfiskaation näkökulmasta. Helsinki 1999.
- Helminen, Klaus – Lehtola, Kari – Virolainen, Pertti*: Esitutkinta ja pakkokeinot. Helsinki 2005.
- Huhtamäki, Ari*: Ulkomaisesta oikeusavusta saadun todistusaineiston käyttäminen. Oikeustieto 5a/2001 s. 6–8 (Edilex-versio).
- Huhtamäki, Ari*: Rahan jäljittäminen. Pieksämäki 2000.
- Jahkola, Katariina*: Rikosasioita koskeva keskinäinen oikeusapu Euroopan unionissa. Lakimies 2000, s. 506–536.
- Kansainvälisten rikosoikeusapuasioiden koordinointi*. Työryhmän mietintö. Oikeusministeriön yleisen osaston julkaisuja 1/2000. Helsinki 2000.
- Koulu, Risto – Turunen, Santtu*: *KKO* 2004:68. Teoksessa: *KKO:n ratkaisut kommentein I/2004*. Helsinki 2004, s. 504–507.
- Omaisuuden tai todistusaineiston jäädyttämistä koskevan puitepäätöksen täytäntöönpano*. Oikeusministeriön työryhmämietintöjä 2004:18.
- Pajuoja, Jussi*: Keskitetystä järjestelmästä suoriin yhteyksiin. Poliisitoiminta ja rikosasioiden kansainvälisen oikeusavun kehitys. Helsinki 1998.
- Sihtö, Juha*: Kansainvälinen rikosprosessioikeus. Teoksessa: *Prosessioikeus* (toimittaneet Juha Lappalainen ym.). Helsinki 2003, s. 1165–1274.
- Träskman, Per Ole*: Den internationella straffrätten. Teoksessa: *Nykyajan rikosoikeus II* (toimittanut Raimo Lahti). Helsinki 1997, s. 317–343.
- Valtioneuvoiston oikeuskanslerin kertomus* oikeuskanslerin virkatoimista ja lain noudattamista koskevista havainnoista vuodelta 2003. Helsinki 2004.

Internet lähteet

Oikeusministeriön Ilona-sivut
<http://europa.eu.int>

Oikeustapaukset

KKO 1995:66.

KKO 2004:68.

Turun hovioikeus 31.8.2001 R 00/2184.

Valvontaviranomaisten ratkaisut

Oikeuskanslerin ratkaisu 21.10.1996 755/1/95

Tom Laitinen

Det nordiska rättsliga samarbetet ur Finlands synvinkel

1. Inledning

Det Nordiska ministerrådet tillsatte den 20 juni 2006 en arbetsgrupp med uppgift att lägga fram förslag för utveckling av det nordiska åklagarsamarbetet. Ett tätare åklagarsamarbete anses speciellt viktigt för att motverka organiserad kriminalitet, krigsförbrytelser m.m.

I enlighet med sitt mandat skall arbetsgruppen:

- redogöra och värdera formerna för det nuvarande samarbetet mellan de nordiska ländernas polis- och åklagarmyndigheter i straffärenden
- värdera behovet av ytterligare samarbete, inklusive överförande av åtalsärenden
- värdera hur ett eventuellt utvidgat samarbetet kan eller bör formas formellt och organisatoriskt
- redogöra för vilka lagstiftningsmässiga konsekvenser ett tätare samarbete förutsätter och eventuellt ge förslag till nödvändiga lagändringar
- beakta förhållandet till EU och Eurojust
- redogöra för de ekonomiska och administrativa konsekvenserna

Då den tillsatta arbetsgruppen inledde sitt arbete preciserades mandatet av praktiska orsaker till att omfatta enbart det nordiska rättsliga samarbetet, med andra ord det samarbete som idkas mellan de nordiska judiciella myndigheterna.¹ Det renodlade polissamarbetet avgränsades utanför utredningen.

¹ Befogenhetsarrangemangen mellan polis och åklagare är så olika i de nordiska länderna och det renodlade polissamarbetet så omfattande, att det med beaktande av arbetsgruppens sammansättning och tidtabell inte var möjligt att utreda utvecklingen av polissamarbetet.

Inom arbetsgruppen konstaterade i ett tidigt skede att det saknades en helhetsuppfattning om det regelverk som i respektive land tillämpades på samarbetet. Likaså saknades en helhetsuppfattning om de problem som existerade i det praktiska samarbetet. Därför beslöt man att varje land skriftligen skulle beskriva sina möjligheter till samarbete och de praktiska problem som samarbetet har gett upphov till. Dessa arbeten skulle sedan fungera som grund för det fortsatta utredningsarbetet.

Den följande undersökningen har gjorts i syfte att beskriva det nordiska rättsliga samarbetet ur Finlands synpunkt. Avsikten har varit att ge en överskådlig blick över de samsarbetsformer och -instrument som för Finlands del kan tillämpas i samarbetet med de övriga nordiska länderna. Avsikten har också varit att bereda de nordiska kollegerna en uppfattning om vilket kontaktförfarande som skall tillämpas för att inleda ett samarbete i praktiska situationer. Med beaktande av dessa utgångspunkter har det inte varit möjligt att alltid beskriva de materiella stadgandena i detalj. Läsaren kallas till närmare studier genom hänvisningar till lagar och förarbeten.

2. Särdrag i det Finska rättshjälpsystemet

I en internationell jämförelse präglas de finska straffprocessuella befogenhetsarrangemangen av det faktum att polisen, tullen och gränsbevakningsväsendet i vårt land i många fall har en status som judiciella myndigheter när de med stöd av förundersökningslagen är förundersökningsmyndigheter i ett brottmål.²

Polisens, tullens och gränsbevakningsväsendets judiciella status grundar sig på de förklaringar som Finland har meddelat till den europeiska konventionen om inbördes rättshjälp i brottmål³ (nedan den europeiska rättshjälpskonventionen) och på 5 § lagen om internationell rättshjälp i straffrättsliga ärenden (nedan internationella straffrätts-hjälpslagen).⁴ Enligt 3 § punkt 5 förordningen om europeisk rättshjälp är polismyndigheterna judiciella myndigheter i Finland. Enligt 5 § internationella straffrätts-hjälpslagen kan också en förundersökningsmyndighet framställa en begäran om rättshjälp till en främmande stat. Med stöd av dessa stadganden har t.ex. polisen i Finland i praktiken

² I denna framställning har begreppet "straffprocess" den bredaste tänkbara meningen. Med straffprocess avses en process som förutom rättegången också omfattar förundersökningen, åtalsprövningen och verkställigheten av påföljder. Eftersom t.ex. den europeiska konventionen om inbördes rättshjälp i brottmål förutsätter att rättshjälp lämnas enbart rörande beivrade brott, faller spanings- och motsvarande skeden utanför framställningen.

³ Se 3 § punkt 5 i förordningen angående bringande i kraft och tillämpning av den europeiska konventionen om inbördes rättshjälp i brottmål.

⁴ Polisens, tullens och gränsbevakningsväsendet är allmänna förundersökningsmyndigheter. Militär- och fängvårdsmyndigheterna kan betecknas som speciella förundersökningsmyndigheter eftersom de i vissa undantagsfall har befogenhet att utreda brott. Eftersom den roll som tillkommer dessa myndigheter då internationella förbindelser diskuteras är liten, förbigås de emellertid i denna framställning.

befogenheter på sådana områden i anknytning till rättshjälp på vilka polisen i en internationell jämförelse vanligtvis det inte har.⁵

Att klassificera förundersökningsmyndigheterna som judiciella myndigheter är i dessa fall nödvändigt eftersom befogenheterna inom den del av straffprocessen som inriktar sig på utredningen av ett brott i Finland nästan uteslutande tillkommer de nämnda myndigheternas (närmast polisens) egna organisation. Myndigheterna leder själv förundersökningen och har i huvudsak dessutom vida och mycket självständiga av åklagare och domstol oberoende undersöknings- och tvångsmedelsbefogenheter.⁶

3. Internationella straffrättshjälpslagen

3.1. Allmänt

Stadgandena om förfarandet som tillämpas och förutsättningarna som uppställs då de finska myndigheterna ger rättshjälp i ett straffrättsligt ärende som en utländsk myndighet är behörig att behandla, ingår i internationella straffrättshjälpslagen.⁷ Finska myndigheter kan redan på grundval av denna lag lämna till och begära rättslig hjälp av myndigheter i en främmande stat. Finlands internationella förpliktelser mot andra stater vid lämnandet av rättslig hjälp samt rätten och möjligheten att få rättslig hjälp av andra stater bestäms emellertid på grundval av internationella fördrag.

Internationella straffrättshjälpslagen är en baslag för den internationella rättsliga hjälpen avseende straffrätt. Kring lagen skapas det vid behov speciallagstiftning för särskilda situationer. Lagen och internationella konventioner tillämpas enligt ett

⁵ Det kan i praktiken vara svårt att särskilja på tjänstehjälp och rättshjälp. Det åtgärder som polisen företar kan beroende på synsättet ibland klassas både som tjänstehjälp och som rättshjälp.

⁶ Riksåklagare Matti Kuusimäki har aktivt förespråkat de fördelar som ett mellan polis och åklagare utövat förundersökningssamarbete har med tanke på straffprocessen som en helhet. Att öka förundersökningssamarbetet är ett av åklagarväsendets resultatmål och åklagarna samt polisen utbildas kontinuerligt om detta samarbete.

⁷ Se RP 56/2005, s. 4–5 och s. 9. Den internationella straffrättshjälpslagen kan karakteriseras som den lag med vilken den europeiska rättshjälpskonventionen har transformerats. Med rättshjälp avses i lagen bl.a. följande åtgärder: förrättandet av förundersökning, väckandet av åtal, påbörjandet av rättegång, verkställandet av privaträttsliga ersättningsyrkanden, verkställandet av påföljd, indrivandet av böter, delgivandet av handlingar, beslutandet om försättande i villkorlig frihet, återbrytandet av laga kraft vunnit dom, behandlandet av benådningens ärende. Sådant samarbete på straffrättsens område som inte hänför sig till behandlingen av ett enskilt straffrättsligt ärende är utanför den i lagen avsedda internationella rättshjälpen. Sådana samarbetsformer är bl.a. utbyte av straffregisteruppgifter och uppgifter om internationell brottslighet, lagstiftning och rättspraxis. Utanför lagens tillämpningsområde faller också vissa former av det internationella samarbetet som hänför sig till behandlingen av ett enskilt straffrättsligt ärende och som omfattas av den internationella rättshjälpen. Utlämnning för brott, internationellt samarbete vid verkställighet av straff, överföring av personer som dömts till frihetsstraff och övervakningen av personer som dömts till villkorligt straff eller frigivits villkorligt samt överföring av verkställighet av bötesstraff, förverkandepåföljder eller andra utdömda påföljder regleras av andra lagar.

uttryckligt stadgande i 30 § parallellt. I situationer då lagens stadganden står i strid med internationella fördrag, är lagen primär om det internationella fördraget är allmänt. Detta gäller även om den stat som framställer en begäran om rättshjälp har slutit sig till fördraget. Så är fallet t.ex. med den europeiska rättshjälpskonventionen. Lagen är i sin tur sekundär i jämförelse med bestämmelser som i förhållande till den utgör specialbestämmelser. Konfliktsituationerna avgörs med andra ord med hjälp av den s.k. lex specialis-principen.⁸

Den internationella rättshjälp som avses i internationella straffrättshjälpslagen omfattar:⁹

- 1) delgivning av beslut, stämningar, kallelser och andra handlingar som har samband med behandlingen av straffrättsliga ärenden, däribland kallelse att infinna sig för att höras av den utländska myndighet som framställt begäran,
- 2) hörande av vittnen och sakkunniga samt parter, inhämtande av sakkunnigutlåtanden, förrättande av syn, anskaffande av handlingar och bevisföremål samt mottagande av andra bevis och utredningar och sändande av dem för behandlingen av straffrättsliga ärenden,
- 3) användning av tvångsmedel för inhämtande av bevis eller för säkerställande av verkställigheten av en förverkandepåföljd,
- 4) vidtagande av åtgärder för väckande av åtal,
- 5) utlämnande av uppgifter ur straffregistret för behandling av straffrättsliga ärenden, och
- 6) annan rättshjälp som behövs för behandlingen av straffrättsliga ärenden, information om lagstiftningen och samarbete.

Som punkt 6 anteciperar, är förteckningen inte uttömmande. Den rättsliga hjälpen kan med andra ord omfattas av alla sådana åtgärder som uttryckligen inte har avgränsats utanför lagens tillämpningsområde. Utgångspunkten är dock, att finländsk lagstiftning efterföljs då rättshjälp ges och att hjälpen är nödvändig för behandlingen av det straffrättsliga ärendet. Ett i begäran framställt speciellt förfarande kan tillämpas förutsatt att detta inte uttryckligen kan anses stå i strid med finsk lagstiftning eller de processuella

⁸ Se RP 56/2005, s. 4–5 och s. 9. Det är på basis av lagberedningskällorna oklart om lex specialis-principen blir tillämplig också då specialbestämmelsen är mera restriktiv än den allmänna bestämmelsen. För Finlands del aktualiseras detta rätt ofta eftersom den internationella straffrättshjälpslagen speciellt i förhållande till de europeiska fördragen i många avseenden är mera liberal och uppställer färre förutsättningar.

⁹ Se 1 § 2 momentet internationella straffrättshjälpslagen.

grundprinciperna som tryggar rättsskyddet. Bruket av tvångsmedel och förutsättningar för att använda dessa bestäms emellertid alltid enligt finsk lag.¹⁰ En begäran om rättshjälp som avser eller vars uppfyllande förutsätter att tvångsmedel används, kan verkställas enbart om gärningen som är föremål för begäran är straffbar också enligt finsk lag. Detta krav om dubbel straffbarhet är ett undantag från den i internationella straffrättshjälpslagen vedertagna huvudregeln enligt vilken kravet på dubbel straffbarhet inte uppställs då rättshjälp ges.¹¹

Lagen följer inte den i den europeiska rättshjälpskonventionen vedertagna uppdelningen i judiciella- och andra myndigheter. Lagen utgår från att rättshjälp kan ges alltid då den myndighet som framställt begäran *kan vara* behörig att behandla ärendet och oberoende av om myndigheten klassas som en myndighet med karaktären av en domstol eller en förvaltningsmyndighet. Myndigheten som framställer begäran *behöver inte just då vara* behörig att behandla ärendet som begäran gäller. Trots att ärendet är anhängigt vid domstol, kan begäran om rättshjälp på domstolens vägnar med andra ord framställas t.ex. av justitieministeriet i den främmande staten.

3.2. Kontaktförfarandet

Enligt internationella straffrättshjälpslagen kan en myndighet i en främmande stat tillställa en begäran om rättshjälp till justitieministeriet som fungerar som s.k. centralmyndighet. Alternativt kan en begäran framställas direkt till den myndighet som är behörig att uppfylla begäran.¹²

Principen om att användningen av direkta kontakter är möjligt ingår också i den mellan Finland, Danmark, Island, Norge och Sverige ingångna överenskommelsen om inbördes rättshjälp genom delgivning och bevisupptagning.¹³ Både den internationella straffrättshjälpslagen och den nordiska överenskommelsen möjliggör att en delgivning

¹⁰ Se 11 § 1 momentet och 15 § internationella straffrättshjälpslagen. Enligt förarbetena till 11 § kan en vittnesed eller motsvarande försäkran t.ex. avläggas enligt en i begäran angivet formulär och ett förhör kan förrättas enligt en ordning som motsvarar rättsystemet i staten som har framställt begäran.

¹¹ Enligt internationella straffrättshjälpslagen kan tvångsmedel som hänför sig till underlåtenhet att iakttä en genom rättshjälp delgiven kallelse inte verkställas i Finland. Till skillnad från detta kan sådana tvångsmedel emellertid verkställas såframt de grundar sig på en kallelse som avses i lagen om skyldighet att i vissa fall inställa sig vid domstol i annat nordiskt land.

¹² Se 4 § 1 momentet internationella straffrättshjälpslagen. Finland hade gjort en reservation till det kontaktförfarande som hade avtalats i den europeiska konventionen om inbördes rättshjälp. Enligt reservationen skulle en begäran om rättshjälp till finska myndigheter alltid sändas via justitieministeriet. Reservationen återkallades samtidigt som internationella straffrättshjälpslagen stiftades. Stadgandet om kontaktförfarande innebär att utländska myndigheter kan förbigå de bestämmelser om bruket av centralmyndighet eller annat särskilt kontaktförfarande som ingår i bilaterala avtal och framställa en begäran om rättshjälp direkt till vederbörande finsk myndighet. Detta förutsätter naturligtvis att detta alternativ är tillåtet enligt rättsystemet i den främmande staten. Om en begäran om rättshjälp framställs till justitieministeriet, överför ministeriet begäran till den myndighet som har behörighet att uppfylla begäran. Om denna behörighet tillhör ministeriet, uppfyller ministeriet själv begäran.

¹³ Se artikel 1 överenskommelsen och nedan s. 11–12.

sker genom direkt skriftväxling mellan berörda statliga myndigheter i de nordiska staterna. Stadgandena om delgivning i konventionen om ömsesidig rättshjälp i brottmål mellan Europeiska unionens medlemsstater och tillämpningen av konventionen (nedan MLA 2000-konventionen) utgår från att rättegångshandlingar sänds genom post direkt till de berörda personerna. Eftersom Sverige, Danmark och Finland är medlemmar av den Europeiska unionen och eftersom dessa stadganden enligt ett avtal mellan medlemsstaterna i Europeiska Unionen och Island samt Norge tillämpas också i förhållande till Island och Norge, är detta delgivningssätt primärt i de nordiska förhållandena.¹⁴ Det i internationella straffrättshjälpslagen och den nordiska överenskommelsen avsedda delgivningssättet tillämpas i de fall då den MLA 2000-konventionen avsedda postdelgivningen inte är möjlig.

Med stöd av ett bemyndigande i 6 § internationella straffrättshjälpslagen har genom författning följande närmare stadganden om kontaktförfarandet vid mottagandet av begäran om rättshjälp utfärdats:¹⁵

- a) en begäran om verkställande av delgivning kan sändas till justitieministeriet eller direkt till den domstol som är behörig att ha hand om delgivningen. Ifall begäran inkluderar begäran att för den främmande statens räkning betala arvode eller förskott på utgifter skall begäran om verkställande av delgivning sändas till justitieministeriet
- b) en begäran om hörande av vittnen eller sakkunniga, företeende av handlingar förrättande av syn eller inhämtande av andra bevis eller hörande av parter kan sändas till justitieministeriet eller direkt till domstolen på den ort inom vars domkrets den som skall höras har sitt hemvist eller är bosatt eller där bevisupptagningen eller hörandet annars lämpligen kan ske.¹⁶ Inhämmandet av bevis hör i andra fall till en förundersökningsmyndighet och begäran kan då sändas till justitieministeriet eller direkt till myndigheten.
- c) en begäran om utlämnande av straffregisteruppgifter skall tillställas justitieministeriet

¹⁴ Se artikel 1 avtalet mellan Europeiska unionen och Republiken Island och Konungariket Norge om tillämpningen av vissa bestämmelser i konventionen av den 29 maj 2000 om ömsesidig rättslig hjälp i brottmål mellan Europeiska unionens medlemsstater och 2001 års protokoll till denna samt lagen om sättande i kraft av de bestämmelser som hör till området för lagstiftningen i avtalet mellan Europeiska unionen och Republiken Island och Konungariket Norge om tillämpningen av vissa bestämmelser i konventionen av den 29 maj 2000 om ömsesidig rättslig hjälp i brottmål mellan Europeiska unionens medlemsstater och i 2001 års protokoll till denna.

¹⁵ Genom förordning har stadgats, att en begäran om rättshjälp kan tillställas nedan nämnda myndigheter också på diplomatisk väg eller direkt genom den främmande statens diplomatiska representant eller konsulära myndighet i Finland, se 6 § förordningen om internationell rättshjälp.

¹⁶ En domstol är behörig att vidta den begärda åtgärden om en rättegång är anhängig vid den utländska domstol som framställt begäran eller bevisupptagningen eller hörandet av parterna enligt begäran skall ske vid domstol.

- d) en begäran om information om finsk lagstiftning skall framställas till justitieministeriet
- e) en begäran om annan rättshjälp eller samarbete kan sändas till justitieministeriet eller direkt till den myndighet som är behörig att lämna rättshjälp till eller bedriva samarbete med den utländska myndigheten

I förarbetena till lagrummet konstateras att dessa stadganden inte kan anses stå i strid med den europeiska rättshjälpkonventionen. Internationella straffrättshjälpslagen möjliggör som ovan konstaterades både direkta kontakter och bruket av en centralmyndighet. Enligt förarbetena skall dessa stadganden därför närmast anses specificera den behöriga myndigheten i berörda ärenden.¹⁷

3.3. Form, innehåll och språk

En begäran om rättshjälp skall enligt huvudprincipen vara uppgjord i sådan form och ha ett sådant innehåll, att de finska myndigheterna utgående från begäran och de handlingar som har bifogats till den, kan pröva om begäran omfattas av lagen och uppfyller de förutsättningar som reglerar givandet av rättshjälp. Begäran skall dessutom innehålla alla de uppgifter som är nödvändiga för att begäran skall kunna uppfyllas på ett sakligt sätt. Om en mottagen begäran är så bristfällig att den inte kan verkställas, skall den myndighet som har tagit emot begäran, eller justitieministeriet som centralmyndighet, meddela om bristerna till den främmande myndigheten som har utfärdat begäran. Samtidigt skall den finska myndigheten bereda den främmande myndigheten en möjlighet att komplettera begäran eller att ge ytterligare upplysningar i saken. En ofullständig begäran får inte automatiskt lämnas överkastad.

En begäran om rättshjälp kan framställas skriftligen, som en teknisk upptagning eller muntligen. En begäran kan också sändas som ett elektroniskt meddelande. Om begäran gäller delgivning av en stämning, en kallelse, ett beslut eller någon annan handling, skall den handling som delgivningen gäller, alltid fogas till begäran eller sändas i samband med begäran.

Av begäran om rättshjälp skall, till den del det är nödvändigt för att begäran skall kunna verkställas, på behörigt sätt framgå följande uppgifter:

- 1) vilken myndighet som framställt begäran samt uppgift om den domstol eller myndighet som behandlar det straffrättsliga ärende som begäran avser,

¹⁷ Se RP 31/2003, s. 27. Nationella förvaltningsmässiga anvisningar som gäller kontaktförfarandet utgör heller inte ett hinder för de direkta kontakterna och myndigheterna kan därför ge sådana också i fortsättningen. För tillfället har polisen och tullmyndigheterna sådana anvisningar. Enligt dem skall en till polisen riktad begäran om rättshjälp gå via centralkriminalpolisen och en till tullen riktad begäran via tullstyrelsen.

- 2) innehållet i och grunderna för begäran,
- 3) tillgängliga behövliga uppgifter om de personer som begäran avser,
- 4) en juridisk karakterisering av det brott som begäran avser samt de lagrum enligt vilka gärningen är straffbar,
- 5) en kort beskrivning av den brottsliga gärningen och om fakta i samband med den, om inte begäran avser delgivning av en handling,
- 6) en redogörelse för de fakta som skall utredas och uppgifter om handlingar och bevis samt
- 7) en utredning om de arvoden och kostnadsersättningar till vilka en person är berättigad då han kallas till vittne eller sakkunnig inför en myndighet i den stat som framställt begäran.

Frågan om vilka uppgifter som skall framgå av begäran avgörs utgående från den åtgärd som begäran gäller. En uppgift behöver inte framgå av begäran om den är onödig med tanke på uppfyllandet av begäran. Å andra sidan är förteckningen inte uttömmande. Begäran kan innehålla också andra sådana uppgifter som är viktiga för att begäran snabbt och sakligt skall kunna verkställas.¹⁸

Med stöd av 9 § förordningen om internationell rättshjälp i straffrättsliga ärenden kan en begäran om rättshjälp som riktas till finska myndigheter avfattas på finska, svenska, norska, danska, engelska, franska eller tyska.¹⁹

3.4. Grunder för förvägrande

Grunderna för förvägrande kan vara ovillkorliga eller beroende av prövning. Rättshjälp lämnas ovillkorligen inte om lämnandet av hjälpen kunde kränka Finlands suveränitet eller äventyra Finlands säkerhet eller andra väsentliga intressen.²⁰ Rättshjälp lämnas

¹⁸ Av en begäran som gäller bevisupptagning bör det t.ex. framgå vilka omständigheter personen skall höras om och en förteckning över de frågor som skall ställas kan dessutom bifogas till begäran.

¹⁹ Att en begäran kan avfattas på norska och danska har sin grund i den överenskommelse mellan Finland, Danmark, Island, Norge och Sverige om inbördes rättshjälp genom delgivning och bevisupptagning som ingicks år 1974. En finsk myndighet kan och har rätt att uppfylla en begäran även om den är avfattad på något annat språk än dessa. En begäran om delgivning av en handling som är avfattad på något annat språk än finska eller svenska kan med stöd av 17 § 2 momentet internationella straffrätts-hjälpslagen emellertid inte verkställas utan samtycke av den som delgivningen riktar sig till. I dessa och andra fall där en ansökan eller handling är avfattad på ett annat språk än finska eller svenska kan det bli aktuellt för de finska myndigheterna att översätta begäran eller handlingen.

²⁰ Till främmande stater kan inte lämnas sådana uppgifter eller handlingar som med anledning av landets säkerhet, internationella relationer, statens finans- eller valutapolitik eller annat offentligt intresse skall hållas hemliga. Ett beslut om förvägrande på denna grund fattas av justitieministeriet.

under inga omständigheter heller då lämnandet av hjälpen skulle stå i strid med mänskliga eller grundläggande rättigheter eller med övriga grundprinciper i Finlands rättssystem (ordre public).²¹

Finska myndigheter kan enligt prövning förvägra rättshjälp i följande situationer:²²

- 1) begäran hänför sig till en gärning som skall betraktas som ett politiskt brott eller ett brott som omfattas av den militära strafflagstiftningen,
- 2) begäran hänför sig till en gärning som inte enligt finsk lag kan åtalas på grund av preskription, benådning eller någon annan motsvarande omständighet,
- 3) begäran hänför sig till en gärning som i Finland eller en tredje stat har blivit föremål för förundersökning, saken behandlas av åklagarmyndigheterna eller rättegång har inletts i målet,
- 4) begäran hänför sig till en gärning i fråga om vilken det i Finland eller i en tredje stat har beslutats att inte verkställa förundersökning eller om åtals- eller doms- eftergift eller om att annars avstå från åtgärder,
- 5) begäran hänför sig till en gärning i fråga om vilken det vid en rättegång som anhängiggjorts i Finland eller i en tredje stat har givits ett beslut genom vilket svaranden har dömts till straff eller åtalet har förkastats,
- 6) uppfyllandet av begäran skulle vara oskäligt resurskrävande i förhållande till gärningens art²³

Om rättshjälp inte förvägras kan verkställigheten av en begäran uppskjutas, om verkställandet kunde störa eller fördröja en brottsutredning, en förundersökning eller en rättegång i Finland.²⁴

²¹ Gällande de mänskliga rättigheterna borde särskilt bestämmelserna i artikel 6 i den europeiska människorättskonventionen beaktas. Tillämpandet av Ordre public -principen kan i sin tur bli aktuellt då uppfyllandet av begäran om rättshjälp skulle förutsätta överlämnandet av sådana handlingar eller upptagningar som bör hållas hemliga i syfte att förebygga brott eller väcka åtal eller i syfte att skydda privata ekonomiska eller andra privata angelägenheter i de fall då detta inte är tillräckligt effektivt tillsett i den främmande staten. Ett beslut om förvägrande på dessa grunder fattas av den domstol eller den myndighet som är behörig att verkställa begäran.

²² Se 13 § internationella straffrättshjälpslagen. Grunderna motsvarar i sak de förbehåll som Finland gjort till artikel 2 i den europeiska rättshjälpskonventionen.

²³ Typiska gärningar som stadgandet avser är t.ex. smärre trafikförseelser.

²⁴ Dessa grunder blir, vid sidan av dem som nämns i lagen om tillfälligt överförande av frihetsberövade personer i bevissyfte i brottmål, tillämpliga också som grunder på vilka en person som är berövad friheten i Finland i bevissyfte kan tillfälligt överföras till en annan stat eller transporteras från en stat till en annan via Finland, se 4 § och 6 § nämnda lag.

Ändring i ett beslut om att förvägra rättshjälp får sökas enbart då ett sådant beslut har fattats av en domstol. Rätten att söka ändring tillkommer i dessa fall justitieministeriet. I andra fall får ändring inte sökas i beslut om förvägrande av rättshjälp. Övervakningen av vederbörligheten av myndigheternas verksamhet tillkommer i dessa fall den högre myndighet som på förvaltningsområdet i fråga ansvarar för ledningen och övervakningen av förvaltningsområdet.²⁵

4. Särskilda stadganden

4.1. Det rättsliga polissamarbetet

I Helsingfors undertecknades 1962 det s.k. Helsingfors-avtalet om de principer som tillämpas i det nordiska rättsliga polissamarbetet. I enlighet med avtalet kan utredningen av ett brott som har begåtts i ett nordiskt land verkställas i ett annat nordiskt land i en så stor utsträckning som möjligt. Direkta kontakter mellan de nordiska staternas polismyndigheter grundades år 1968 då de högsta polischeferna från de nordiska länderna nådde en överenskommelse om de principer som iakttas då samarbetet verkställs.

I praktiken är det rättsliga samarbetet som polisen idkar mycket likt givandet av tjänstehjälp.

4.2. Kontrollerade leveranser

Nationell lagstiftning i Finland innehåller inte särskilda stadganden om kontrollerade leveranser.²⁶ Att lagstridiga försändelser på begäran av en annan stat har tillåtits fortsatt leverans utan att innehållet har vidrörts, avlägsnats eller ersatts helt eller delvis, har tolkats som sådan i 1 § 2 momentet punkt 6 internationella straffrättshjälpslagen avsedd annan rättshjälp som behövs för behandlingen av straffrättsliga ärenden. Då Finland ratificerade MLA 2000-konventionen gav landet samtidigt ett samtycke till att på anmodan tillåta kontrollerade leveranser på Finlands territorium. Internationella straffrättshjälpslagen och artikel 12 i MLA 2000-konventionen tillämpas i förhållande till alla de nordiska länderna och möjliggör att kontrollerade leveranser kan utnyttjas i samarbetet med de nordiska länderna inom ramen för utredning av brott.²⁷

²⁵ Den myndighet som har framställt en begäran om rättshjälp som har förvägrats av justitieministeriet, kan med andra ord t.ex. genom klagan få ett sådant beslut prövat vid en högre myndighet.

²⁶ I samband med godkännandet av Schengen-avtalet konstaterades att kontrollerade leveranser utgör en av myndigheterna använd förundersökningsmetod.

²⁷ Stadgandena om kontrollerade leveranser i MLA 2000-konventionen tillämpas enligt avtalet mellan Europeiska unionen och Republiken Island och Konungariket Norge om tillämpningen av vissa bestämmelser i konventionen av den 29 maj 2000 om ömsesidig rättslig hjälp i brottmål mellan Europeiska unionens medlemsstater och 2001 års protokoll till denna också i förhållande till Island och Norge, se artikel 1.

Internationella straffrättshjälpslagen uppsätter emellertid inga särskilda krav gällande straffbarheten av de brott som kan beröras av denna typ av samarbete. Internationella straffrättshjälpslagen uppställer heller inget krav på dubbel straffbarhet. Med stöd av artikel 12 i MLA 2000-konventionen kan denna typ av samarbete idkas enbart gällande brott som kan leda till utlämning. Rättslig hjälp i form av kontrollerade leveranser kan i enlighet med lagen om internationell rättshjälp därför ges i en större utsträckning än i enlighet med artikel 12 i MLA 2000-konventionen. Eftersom givandet av rättshjälp är beroende av prövning både då det grundar sig på lagen om internationell rättshjälp och då det grundar sig på artikel 12 i MLA 2000-konventionen torde stora praktiska skillnader gällande lämnandet av rättshjälp dock inte uppstå.²⁸

4.3. Gemensamma utredningsgrupper

Med lagen om gemensamma utredningsgrupper har Finland nationellt genomfört det rambeslut om gemensamma utredningsgrupper som Europeiska unionens råd godkände i juni 2002. Målet med lagen var förutom att genomföra också att intensifiera och effektivisera förundersökningssamarbetet mellan olika staters behöriga myndigheter vid undersökning av internationell organiserad brottslighet eller andra gränsöverskridande brott eller brott som i övrigt har anknytning till flera stater. Lagens tillämpningsområde är inte begränsat till Europeiska unionens medlemsstater. Det praktiska behovet av ett intimt förundersökningssamarbete med olika staters myndigheter begränsar sig nämligen inte till Europeiska unionens område. En gemensam utredningsgrupp kan därför inrättas med vilket (nordiskt) land som helst.

I enlighet med lagen om gemensamma utredningsgrupper kan en behörig förundersökningsmyndighet i Finland tillsammans med en behörig myndighet i en främmande stat komma överens om att inrätta en utredningsgrupp för förundersökning av ett visst brott. Begäran om inrättande av en gemensam utredningsgrupp är till sin natur en begäran om rättslig hjälp och på den skall bestämmelserna om begäran om rättslig hjälp tillämpas. Stadgandena i lagen om internationell rättshjälp tillämpas bl.a. gällande de uppgifter som skall framgå av begäran för att den skall kunna verkställas på ett behörigt sätt.²⁹

²⁸ Se artikel 12 punkt 2 och 3 MLA 2000-konventionen. Kontrollerade leveranser t.ex. i samband med fall av människohandel och människosmuggling kan vara problematiska då man beaktar bl.a. de stadganden i förundersökningslagen som innebär att förundersökning skall göras så att ingen i onödan tillfogas skada eller olägenhet.

²⁹ Internationella straffrättshjälpslagen tillämpas dessutom på frågor som berör närmast hemlighållande av handlingar och andra upptagningar samt tystnadsplikt och parternas samt myndigheternas rätt att få ta del av uppgifter. På basis av 4 § lagen om gemensamma utredningsgrupper har de personer som hör till utredningsgruppen rätt att enligt finska lag vara närvarande då åtgärder i anslutning till utredningen vidtas. Om den finska förundersökningsmyndigheten och den stat som har avdelat tjänstemannen till utredningsgruppen det tillåter, har en främmande stats tjänsteman som hör till utredningsgruppen dessutom rätt att hålla förhör. Gruppen är på finskt territorium dock alltid verksam under finska myndigheters ledning och tillsyn.

4.4. Hemliga utredningar

I denna framställning avses med hemliga utredningar³⁰ sådana utredningar som genomförs i samband med redan skedda brott. Hemliga utredningar som genomförs i syfte att förebygga brott faller som tidigare konstaterades utanför det rättsliga samarbetets område. Hemliga utredningar som genomförs i syfte att förebygga brott utgör nämligen en del av det internationella polissamarbetet.³¹ Av denna anledning kan Finland ge rättslig hjälp i form av hemliga utredningar bara om utredningarna i enlighet med polis- och tvångsmedelslagen används i samband med utredningen av ett brott.³²

Med hemliga utredningar avses i 28 § 1 momentet punkt 4 polislagen fortlöpande eller upprepat inhämtande av information om en person eller persongrupp eller om personen eller gruppens verksamhet genom infiltration. Ofta inbegriper de hemliga utredningarna dessutom användning av vilseledande eller förtäckta uppgifter eller registeranteckningar samt framställning eller användning av förfälskade handlingar, allt i syfte att uppdraget inte skall kunna avslöjas. Eftersom den i polislagen avsedda bevisprovokationen genom köp alltid inbegriper någon slags hemlig utredning, ofta hemlighållandet av personuppgifter, kan även provokation i detta syfte anses utgöra en form av hemlig utredning.³³

Då hemliga utredningar används i samband med utredningen av ett brott är det frågan om användningen av tvångsmedel. Internationella straffrättshjälpslagen uppställer därför en förutsättning för givandet av denna rättshjälp. Enligt 15 § i den nämnda lagen får tvångsmedel på anmodan inte användas i Finland om detta inte skulle vara tillåtet enligt finska lag i ett sådant fall där den gärning till vilken begäran hänförs sig har begåtts i Finland under motsvarande omständigheter (krav på dubbel straffbarhet).³⁴

Om ovan nämnda förutsättningar uppfylls, kan finska myndigheter på finskt territorium genomföra hemliga utredningar på begäran av ett nordiskt land. Oberoende av om begäran framställs av Sverige, Danmark, Island eller Norge baserar sig befogenheterna på 23 § internationella straffrättshjälpslagen och artikel 14 i MLA 2000-konventionen. Beslut om givandet av rättshjälp i fråga om hemliga utredningar fattas av chefen för centralkriminalpolisen eller skyddspolisen. I fråga om bevisprovokation genom köp fattas beslutet av en polisman som hör till befälet.

³⁰ I lagen om internationell rättshjälp används begreppet täckoperation som synonym till begreppet hemliga utredningar.

³¹ Som tidigare konstaterades är förundersökningsmyndigheterna judiciella myndigheter enbart när de med stöd av förundersökningslagen är förundersökningsmyndigheter i ett brottmål.

³² Se 31a och 31b § polislagen, 6 kapitlet 7 § tvångsmedelslagen samt Lagutskottets betänkande 7/2000.

³³ Med bevisprovokation genom köp avses enligt 28 § 1 momentet punkt 5 polislagen ett köpebud eller ett sådant köp av ett föremål, ett ämne, eller egendom som skall betraktas som köp av ett provparti och som polisen gör i syfte att förhindra, avslöja eller utreda ett brott eller i syfte att återfå vinningen av ett brott.

³⁴ MLA 2000-konventionen innebar inte en ändring till den i den Europeiska rättshjälpskonventionen antagna principen om att krav på dubbel straffbarhet och krav på överensstämmelse med nationell lagstiftning får uppställas då det är frågan om användning tvångsmedel.

Finland kan dessutom bevilja behöriga nordiska tjänstemän ett tillstånd att fungera på finskt territorium. Finland kan också framställa en begäran till ett annat nordiskt land om att en finsk tjänsteman som utför hemliga utredningar skulle få fungera på den anmodade nordiska statens område eller att ett nordiskt land skulle sända en tjänsteman att utföra hemliga utredningar på finskt territorium.³⁵

Givandet av rättshjälp är beroende av prövning också i samband med denna samarbetsform både då det grundar sig på internationella straffrättshjälpslagen och då det grundar sig på artikel 14 i MLA 2000-konventionen. De hemliga utredningarna genomförs alltid i enlighet med lagstiftningen i det land på vars område utredningarna utförs och framställningarna uppfylls alltid i enlighet med nationell lagstiftning. Det föreligger med andra ord ingen skyldighet att iaktta ett i begäran nämnt särskilt förfarande.

En anmodan om att verkställa hemliga utredningar kan för Finlands del framställas antingen direkt till den behöriga förundersökningsmyndigheten eller justitieministeriet som centralmyndighet.³⁶

4.5. Avlyssning av telemeddelanden

Tillämpningsområdet för den i artiklarna 17–22 i MLA 2000-konventionen avsedda avlyssningen av telemeddelanden utgörs i Finland av den i 5a kapitlet tvångsmedelslagen reglerade teleavlyssningen och teleövervakningen. Den teleavlyssning och -övervakning som avses i polislagen hänför sig till förebyggandet av brott och faller därmed utanför det rättsliga samarbetet.

Finska myndigheter kan med stöd av artiklarna 17–22 i MLA 2000-konventionen och 1 § 2 momentet punkt 6 samt 23 § internationella straffrättshjälpslagen på begäran av en nordisk stat genomföra teleavlyssning och -övervakning. Avlyssningen och övervakningen förutsätter att detta är tillåtet enligt finsk lag i ett sådant fall där den gärning till vilken begäran hänför sig har begåtts i Finland under motsvarande omständigheter (krav på dubbel straffbarhet).³⁷ Åtgärderna förutsätter dessutom, att personen som avlyssnas befinner sig på finskt territorium och att de finska myndigheterna själva utför åtgärderna i enlighet med stadgandena i 5a kapitlet tvångsmedel-

³⁵ Att en tjänsteman från en främmande stat utför hemliga utredningar på Finlands territorium är en åtgärd som inbegriper i Finlands självbestämmanderätt. Därför har det ansetts befogat att bevilja dessa rättigheter enbart till tjänstemän från de andra medlemsstaterna i Europeiska unionen, se RP 31/2003, s. 54. Eftersom stadgandena om hemliga utredningar i MLA 2000-konventionen enligt avtalet mellan Europeiska unionen och Republiken Island och Konungariket Norge om tillämpningen av vissa bestämmelser i konventionen av den 29 maj 2000 om ömsesidig rättslig hjälp i brottmål mellan Europeiska unionens medlemsstater och 2001 års protokoll till denna tillämpas också i förhållande till Island och Norge kan också denna typ av hemliga utredningar utnyttjas med alla nordiska länder, se artikel 1 i avtalet.

³⁶ Se 3 § statsrådets förordning med närmare bestämmelser om sättandet i kraft och tillämpningen av MLA 2000-konventionen.

³⁷ I praktiken förutsätts ett tillstånd till avlyssning utfärdat av en domstol i det land som framställer anmodan, se t.ex. artikel 20 punkt 3.

slagen. Finland är skyldigt att verkställa en nordisk anmodan om att verkställa avlyssning av telemeddelanden, förutsatt att villkoren i MLA 2000-konventionen (den finska tvångsmedelslagstiftningen) uppfylls. Efter att dessa stadganden med stöd av avtalet mellan Europeiska unionen och Republiken Island och Konungariket Norge om tillämpningen av vissa bestämmelser i konventionen av den 29 maj 2000 om ömsesidig rättslig hjälp i brottmål mellan Europeiska unionens medlemsstater och 2001 års protokoll till denna, har blivit tillämpliga också avseende Norge och Island, är bruket av tvångsmedel i det nordiska samarbetet i detta avseende inte längre beroende av prövning.

En anmodan om att verkställa avlyssning av telemeddelanden kan för Finlands del framställas antingen direkt till den behöriga förundersökningsmyndigheten eller justitiedepartementet som centralmyndighet

4.6. Överföring av åtal

Samarbete som berör vidtagandet av åtgärder för väckande av åtal kan i Finland utövas redan med stöd av internationella straffrättsbiståndslagen. Det nordiska samarbetet på detta område regleras närmare av den mellan justitiedepartementet i Finland och riksåklagarna i Island, Norge, Sverige samt Danmark i Oslo den 6 februari 1970 uppgjorda överenskommelsen. Överenskommelsen reviderades i Helsingfors den 12 oktober 1972.³⁸ Överenskommelsen innehåller närmare stadganden om de förfaringssätt som tillämpas då åtal väcks i ett nordiskt land för ett brott som har begåtts i ett annat nordiskt land.

Åtal för ett brott som har begåtts i ett nordiskt land kan väckas i ett annat nordiskt land om den för brott misstänkte bor i det andra landet och gärningen är straffbar också enligt lagen i det andra landet. Alternativt kan åtal för ett brott som har begåtts i ett nordiskt land väckas i ett annat nordiskt land om den för brott misstänkte uppehåller sig på den andra statens område eller om detta av särskilda skäl anses lämpligt och förutsatt att myndigheterna i det andra landet har behörighet att behandla ärendet. Väckandet av åtal sker i enlighet med lagstiftningen i det land som vidtar dessa åtgärder.

Enligt överenskommelsen skall en framställning om övertagande av åtal för Finlands del sändas till centralkriminalpolisen som överför framställningen till en behörig åklagare. Med stöd av internationella straffrättsbiståndslagen kan framställan också sändas direkt till en behörig åklagare. En framställning som riktas till Finland skall uppgöras på svenska eller finska. Med stöd av 9 § förordningen om internationell rättshjälp i straffrättsliga ärenden, kan en begäran om överföring av åtal som riktas till finska myndigheter godkännas också om den är skriven på engelska, franska eller tyska.

³⁸ Överenskommelsen är inte uppgjord som ett internationellt fördrag, den föranleder inte några förpliktelser för parterna och den har inte ratificerats nationellt. Överenskommelsen är avsedd att fungera som en anvisning i det nordiska åklagararbetet. Eftersom Finland inte har undertecknat den av Europarådet 15.5.1972 antagna konventionen om överföring av åtal tillämpas överenskommelsen för Finlands del i praktiken i sin helhet.

4.7. Delgivning och bevisupptagning

Mellan Finland, Danmark, Island, Norge och Sverige har det ingåtts en överenskommelse om inbördes rättshjälp genom delgivning och bevisupptagning.³⁹ Överenskommelsen tillämpas parallellt med övrig reglering och möjliggör tillsammans med den europeiska rättshjälpskonventionen och MLA 2000-konventionen att en kallelse eller handling på begäran av en nordisk myndighet delges i Finland och att muntliga bevis på begäran av en nordisk myndighet upptas i Finland.⁴⁰ Den viktigaste principiella skillnaden mellan överenskommelsen och konventionerna är den att överenskommelsen inte förpliktar staterna att ge denna rättshjälp till varandra medan givandet av rättshjälp enligt den i konventionerna tillämpade huvudregeln är obligatoriskt.

Överenskommelsen utgår från en delgivning som sker genom direkt skriftväxling mellan berörda statliga myndigheter i de fördragsslutande staterna. I Finland utgörs de berörda statliga myndigheterna av domstolarna som i enlighet med 8 § lagen om rättegång i brottmål sköter om de stämningar som behandlingen av ett brottmål förutsätter. Det i överenskommelsen avsedda delgivningssättet tillämpas i de fall då den i MLA 2000-konventionen antagna primära postdelgivningen inte är möjlig.

Den nordiska överenskommelsen stadgar uttryckligen att en framställning om rättshjälp och handling som bifogas till framställningen skall vara avfattade på danska, norska, eller svenska eller åtföljas av bestyrkt översättning till något av dessa språk. Med stöd av 9 § förordningen om internationell rättshjälp i straffrättsliga ärenden, kan en begäran om rättshjälp som riktas till finska myndigheter godkännas också om den är skriven på engelska, franska eller tyska. En begäran om delgivning av en handling som är avfattad på något annat språk än finska eller svenska kan med stöd av 17 § 2 momentet internationella straffrättshjälpslagen emellertid inte verkställas utan samtycke av den som delgivningen riktar sig till. I dessa och andra fall där en ansökan eller handling är avfattad på ett annat språk än finska eller svenska kan det bli aktuellt för de finska myndigheterna att översätta begäran eller handlingen.

Frågor som berör skyldigheten för ett vittne eller en målsägande att inställa sig vid domstol i annat nordiskt land är i Finland reglerade med en lagstiftning som är enhetlig med motsvarande lagstiftning i Island, Norge, Sverige och Danmark.⁴¹ Det centrala

³⁹ Överenskommelsen mellan Finland, Danmark, Island, Norge och Sverige om inbördes rättshjälp genom delgivning och bevisupptagning har ingåtts 26.4.1974 i Köpenhamn. Närmare stadganden om tillämpningen av överenskommelsen ingår i förordningen om inbördes rättshjälp de nordiska länderna emellan genom delgivning och bevisupptagning.

⁴⁰ Om förhållandet mellan överenskommelsen och övrig reglering se RP 31/2003, s. 13 och RP 61/1993, s. 12. Med beaktande av avtalet mellan Europeiska unionen och Republiken Island och Konungariket Norge om tillämpningen av vissa bestämmelser i konventionen av den 29 maj 2000 om ömsesidig rättslig hjälp i brottmål mellan Europeiska unionens medlemsstater och 2001 års protokoll till denna tillämpas stadgandena om delgivning i MLA 2000-konventionen också i förhållande till Island och Norge, se artikel 1 avtalet.

⁴¹ I Finland är dessa frågor reglerade i lagen om skyldighet att i vissa fall inställa sig vid domstol i annat nordiskt land.

innehållet i denna lagstiftning är att den i straffrättsliga ärenden medför ett vittne och en målsägande en skyldighet att på begäran inställa sig vid en domstol i ett annat nordiskt land.

Med stöd av lagstiftningen är ett vittne eller en målsägande som bor i Finland och som vistas i Finland eller något annat nordiskt land skyldig att iakttä en kallelse eller order som en domstol har getts i Island, Norge, Sverige eller Danmark i enlighet med den samnordiska lagstiftningen. Samma skyldighet gäller också för ett vittne eller en målsägande som bor i ett nordiskt land men vistas i Finland. Till skillnad från den europeiska rättshjäpskonventionen kan en underlåtelse att iakttä en kallelse med stöd av den nordiska lagstiftningen sanktioneras. Möjliga sanktioner är böter, vite eller skyldighet att ersätta rättegångskostnader. Böter och vite kan dessutom verkställas i Finland i enlighet med lagen om samarbete mellan Finland och de övriga nordiska länderna vid verkställighet av domar i brottmål.⁴²

Som ovan har konstaterats gäller bestämmelserna i MLA 2000-konventionen som lag sådana Finland har förbundit sig till dem. Artikel 10 i MLA 2000-konventionen möjliggör parallellt med 30 § internationella straffrätshjäpplagen, att ett vittne eller en sakkunnig som befinner sig i ett nordiskt land, utan samtycke kan förhöras genom videokonferens i ett annat nordiskt land i de fall då det är omöjligt eller olämpligt för personen att inställa sig personligen i en annan (medlems)stat.⁴³ Med stöd av artikel 10 i MLA-konventionen kan mellan den Europeiska unionens medlemsstater också åtalade personer höras genom videokonferens. Detta förutsätter emellertid att staterna godkänner förfarandet och att personen som skall höras ger sitt samtycke. Med beaktandet av att Finland inte har lämnat en i konventionen avsedd underrättelse till artikel 10 och med beaktande av avtalet mellan Europeiska unionen samt Island och Norge, kan Finland kan på begäran därför lämna rättshjälp till alla nordiska länder om dessa vill höra en svarande eller en för brott misstänkt person.

Rättshjälp i form av videokonferens mellan medlemsstaterna i Europeiska unionen skall ges i enlighet med stadgandena i artikel 10. Med beaktande av avtalet mellan Europeiska unionen samt Island och Norge begränsas rättshjälp som ges till judiciella myndigheter från ett nordiskt land därför inte av stadgandena i rättegångsbalken och förundersökningslagen. Finland kan därmed inte förvägra att verkställa en av ett nordiskt land framställd begäran om videokonferens på den grunden att förutsättningarna i rättegångsbalken eller förundersökningslagen inte uppfylls. Isländska och norska

⁴² Se närmare nedan 4.14.

⁴³ I syfte att underlätta särskilt bruket av videokonferens intogs det i samband med sättandet i kraft av MLA 2000-konventionen i 9 § internationella straffrätshjäpplagen ett stadgande som möjliggör att en begäran om rättshjälp kan verkställas på ett främmande språk om detta anses befogat. Beslut om detta fattas av behörig myndighet. Artikel 10 i MLA 2000-konventionen kan tillämpas också på hörandet av en person som enligt finsk lagstiftning anses som målsägande, se RP 31/2003, s. 34. Artikeln täcker både hörande vid förundersökning och vid rättegång, se ibid. Punkt 4 i artikel 10 innebär att ett vittne, en sakkunnig eller en målsägande kallas på samma sätt som till sedvanlig förundersökning eller rättegång. I Finland kan en kallelse därmed sanktioneras med vite eller hämtning.

judiciella myndigheter kan numera också närvara vid ett förhör i annan ställning än en ställning som jämföras med partsställning.⁴⁴

Parallellt med regleringen i internationella straffrättshjälpslagen möjliggör artikel 11 i MLA 2000-konventionen i sin tur att ett vittne eller en sakkunnig som befinner sig i ett nordiskt land hörs genom telefonkonferens. En telefonkonferens förutsätter alltid samtycke och att bevisning som upptas på detta sätt godkänns av rättsystemet i det land som framställer begäran om rättsligt bistånd.⁴⁵ Också rättshjälp som avser telefonkonferens skall ges i enlighet med stadgandena i artikeln. De förutsättningar som uppställs för givandet av rättshjälp i detta sammanhang i förhållande till de nordiska staterna är de samma som presenterades ovan i samband med videokonferenserna.⁴⁶

4.8. Utlämning för brott

Särskilda avtal eller stadganden om kallelse av en svarande att ställa sig inför en domstol i ett nordiskt land finns inte i finsk lagstiftning efter att lagen om kallelse av en svarande till en domstol i ett annat nordiskt land upphävdes år 1993. Det regelverk som tryggar straffprocessen i de fall då en svarande uppehåller sig i ett annat nordiskt land utgörs av utlämningsförfarandet.

Lagen om utlämning för brott Finland och de övriga nordiska länderna emellan, som härstammade från år 1960, har för Finlands del upphävts 1.1.2008. Samtidigt sattes den i Köpenhamn den 15 december 2005 ingångna konventionen om överlämnande mellan de nordiska staterna i kraft. Konventionen sattes i kraft med en särskild lag om utlämning för brott mellan Finland och de övriga nordiska länderna (nedan nordiska utlämningslagen).⁴⁷ Den nya lagen är som en speciallag primär i förhållande till lagen om utlämning för brott mellan Finland och de övriga medlemsstaterna i Europeiska unionen (nedan europeiska utlämningslagen).⁴⁸ Finland, Sverige och Danmark skall i

⁴⁴ Frågan om myndigheter från ett annat land på ett i artikel 10 avsett sätt självständigt kan förrätta ett förhör med stöd av stadgandena i internationella straffrättshjälpslagen medger rum för olika tolkningsalternativ, se RP 31/2003, s. 36.

⁴⁵ Precis som i samband med videokonferens kan artikel 11 i MLA 2000-konventionen tillämpas också på hörandet av en person som enligt finsk lagstiftning anses som målsägande, se RP 31/2003, s. 45. Också artikel 11 täcker både hörande vid förundersökning och vid rättegång, se *ibid*.

⁴⁶ Se RP 31/2003, s. 45.

⁴⁷ I den nya lagen har man inte iakttagit samma terminologi som i konventionen. Man har valt att använda samma terminologi som i lagen om utlämning för brott mellan Finland och de övriga medlemsstaterna i Europeiska unionen.

⁴⁸ Med lagen om utlämning för brott mellan Finland och de övriga medlemsstaterna i Europeiska Unionen har man i Finland verkställt Europarådets rambeslut om en europeisk arresteringsorder och överlämnande mellan medlemsstaterna. Eftersom det nordiska förfarandet huvudsakligen är effektivare än det förfarande som avses i rambeslutet, har Finland, Danmark och Sverige tillsammans emellertid fattat ett beslut om att fortsätta tillämpningen av den nordiska lagen i sina inbördes förhållanden. I enlighet med artikel 31 punkt 2 i rambeslutet har Finland 6.11.2002 lämnat Rådets generalsekretariat ett meddelande i vilket det anges att Danmark, Sverige och Finland i sina inbördes förhållande kommer att fortsätta tillämpandet av den ikraftvarande enhetliga lagstiftningen till den del den fördjupar eller utvidgar innehållet i rambeslutet eller i fortsatt grad förenklar eller annars underlättar de förfaranden som berör utlämning av efterlysta personer.

utlämningsärenden sinsemellan som utgångspunkt därför tillämpa den nya lagen. Eftersom förutsättningarna för utlämning enligt den nordiska utlämningslagen är lägre än förutsättningarna enligt den europeiska utlämningslagen, torde den europeiska utlämningslagen i praktiken inte i något fall bli tillämplig på utlämning mellan Danmark, Sverige och Finland. Undantag utgörs av situationer då en uttrycklig begäran av någon orsak framställs. Eftersom Norge och Island inte är medlemmar i Europeiska unionen tillämpas på utlämning mellan Norge, Island och Finland däremot enbart stadgandena i den nordiska utlämningslagen.⁴⁹

Precis som den europeiska utlämningslagen är också den nordiska utlämningslagen förpliktande. Om en begäran om utlämning uppfyller de i lagen uppställda kraven och förutsatt att de i lagen nämnda grunderna för förvägran inte blir tillämpliga, föreligger det därmed en skyldighet att samtycka till utlämningen (obligatorisk verkställighet).⁵⁰ Själva tröskeln för utlämning är däremot lägre i den nordiska utlämningslagen, eftersom utlämning enligt lagens huvudregel kan ske för gärningar som enligt den utfärdande statens lagstiftning kan medföra fängelsestraff eller annan frihetsberövande åtgärd eller som har lett till att det har dömts ut ett fängelsestraff eller annan frihetsberövande påföljd.⁵¹ Utlämning enligt den europeiska utlämningslagen kan ske enbart för ett sådant brott för vilket det strängaste straffet, enligt den ansökande medlemsstatens lagstiftning för den gärning som ligger till grund för framställningen, är ett frihetsberövande på minst ett år. Den nordiska utlämningslagen uppställer heller inget krav på dubbel straffbarhet, vilket den europeiska utlämningslagen gör i fråga om andra brott än de som avses i 3 § 2 momentet nämnda lag och för vilka det strängaste straffet för gärningen enligt lagstiftningen i medlemsstaten i fråga är ett frihetsstraff på minst tre år.⁵² Med undantag för utlämning till och från Island uppställer den nordiska utlämningslagen heller inga särskilda begränsningar för utlämning av egna medborgare eller för utlämning med anledning av politiska brott. Tidsfristen för verkställighet av laga kraft vunnet utlämningsbeslut är enligt den nordiska utlämningslagen fem dagar. Detta är kortare än vad den europeiska utlämningslagen föreskriver. I övrigt motsvarar de tidsfrister som skall beaktas i ett utlämningsförfarande som sker i enlighet med den nordiska utlämningslagen de tidsfrister som skall beaktas i ett utlämningsförfarande som sker i enlighet med den europeiska utlämningslagen.

⁴⁹ I slutet av november 2008 har Sverige, Norge, Island och Danmark ännu inte verkställt den nordiska konventionen om utlämning för brott. Förfaranden som beaktar den nordiska konventionen å ena sidan och det europeiska utlämningsförfarandet samt det gamla nordiska utlämningsförfarandet å andra sidan har därför utvecklats för övergångsperioden. Övergångsperioden kan räcka ända till slutet av år 2009, då konventionen borde vara i kraft i alla de nordiska länderna.

⁵⁰ Det numera upphävda nordiska utlämningsförfarandet var inte förpliktande, myndigheterna i Finland hade fri prövningsrätt om begäran om utlämning skulle verkställas eller inte.

⁵¹ En i lagen avsedd arresteringsorder kan med andra ord utfärdas för lagföringsändamål eller ändamål som hänför sig till verkställighet av påföljd. Med annan frihetsberövande påföljd avses bl.a. en vårdpåföljd som har bestämts av en domstol och som är möjlig i vissa nordiska länder. En proposition till ett lagförslag som möjliggör verkställigheten av sådana vårdpåföljder har för Finlands del getts till riksdagen 26.6.2008; se närmare RP 95/2008.

⁵² Se 4 § nordiska utlämningslagen och 2 § samt 3 § europeiska utlämningslagen.

De myndigheter som i Finland är behöriga att behandla utlämningsfrågor kan enligt den nordiska och den europeiska utlämningslagen kontaktas både genom internationella kontaktkanaler och genom direkta kontakter.⁵³ De direkta kontakterna kan i praktiken användas om orten där den som begärs utlämnad vistas är känd. Då får framställningen om utlämning sändas direkt till den häradsåklagare som är behörig att sköta åklagaruppgifterna i målet.⁵⁴

4.9. Överföring av frihetsberövade personer i bevissyfte

Med stöd av 4 § lagen om tillfälligt överförande av frihetsberövade personer i bevissyfte i brottmål kan en person som är berövad friheten i Finland på framställning av en myndighet i en främmande stat tillfälligt överföras till denna stat. En förutsättning är, att den frihetsberövade personens personliga närvaro i ett brottmål i den främmande staten är nödvändigt och att denna närvaro gäller annan egenskap än svarande vid rättegång. På motsvarande sätt kan justitieministeriet, som är behörig myndighet att lämna eller begära denna typ av internationell rättshjälp⁵⁵, begära att en person som är berövad friheten i en annan stat tillfälligt skall överföras till Finland om det är nödvändigt att den frihetsberövade är personligen närvarande i Finland i ett brottmål i annan egenskap än som svarande vid rättegången.⁵⁶

Överföring kan med andra ord ske om personen behövs som vittne vid förundersökning eller rättegång. En frihetsberövad person kan överföras också för identifiering. Överföring av personer misstänkta för brott skall alltid ske i enlighet med regleringen om utlämning för brott. Sådan överföring av personer misstänkta för brott som sker med stöd av lagen om tillfälligt överförande av frihetsberövade personer i bevissyfte, kan därför ske enbart i syften som berör förundersökning.

En finsk medborgare får inte överföras utan samtycke. Det samma gäller överföring av någon annan än en finsk medborgare till en annan stat än en medlemsstat i Europeiska unionen. Överföring av en frihetsberövad person i bevissyfte från Finland till Island

⁵³ Med internationella kontaktkanaler avses kanaler som t.ex. SIS (Schengen Information System) och Interpol (The International Criminal Police Organization).

⁵⁴ Behöriga åklagare är de lokalåklagare som är behöriga att sköta utlämningsärenden inom Helsingfors, Kuopio, Tammerfors och Uleåborgs tingsrätter. Av särskilda skäl kan också någon annan åklagare, t.ex. en dejourerande åklagare, vara behörig. De åklagare som är behöriga att behandla utlämningsärenden förordnas med beaktande av dessa förutsättningar av riksåklagaren. I och med den nordiska konventionen om utlämning för brott fattas alla beslut om utlämning i fortsättningen av judiciella myndigheter. Beslut om utlämning fattades enligt det numera upphävda nordiska utlämningsförfarandet av inrikesministeriet.

⁵⁵ Med stöd av 10 § lagen om tillfälligt överförande av frihetsberövade personer i bevissyfte kan en person som är berövad friheten i Finland hos tingsrätten på den ort där personen hålls i förvar överklaga ett beslut om att lämna eller begära rättshjälp som justitieministeriet har fattat.

⁵⁶ Mellan Finland och de övriga nordiska länderna har det inte ingåtts fördrag som skulle innehålla stadganden om tillfällig överföring. Stadgandena i lagen om tillfälligt överförande av frihetsberövade personer i bevissyfte möjliggör det samarbete som avses i artikel 11 i den europeiska rättshjälpskonventionen och i artikel 9 i MLA 2000-konventionen.

eller Norge förutsätter oberoende av den överförda personens medborgarskap därmed alltid samtycke.

4.10. Frysning

Med ett frysningsbeslut avses ett beslut i ett brottmål som har fattats av en behörig rättslig myndighet i en annan stat i syfte att tillfälligt hindra förstöring, omvandling, flyttning, överföring eller överlåtelse av sådan egendom som kan omfattas av förverkande, har förverkats eller kan utgöra bevismaterial. Inom det rättsliga samarbetet skall verkställigheten av ett sådant beslut kunna säkerställas i en annan stat. För Finlands del regleras detta samarbete i förhållande till Island och Norge i internationella straffrättshjälpslagen. I förhållande till Sverige och Danmark regleras samarbetet av internationella straffrättshjälpslagen och av lagen om verkställighet i Europeiska unionen av frysningsbeslut av egendom eller bevismaterial (nedan EU-frysningslagen).⁵⁷

EU-frysningslagen baserar sig på ett rambeslut antaget av Europeiska unionens råd den 22 juli 2003. Enligt rambeslutet skall en medlemsstat på sitt territorium erkänna och verkställa ett frysningsbeslut som har utfärdats av en rättslig myndighet i en annan medlemsstat i samband med ett straffrättsligt ärende. Beroende på situationen motsvarar frysning i nationell finsk lagstiftning antingen ett sådant skingringsförbud eller en sådan kvarstad som avses i 3 kapitlet i tvångsmedelslagen. Också ett sådant beslag som avses i 4 kapitlet tvångsmedelslagen kan motsvaras av frysning.⁵⁸ Eftersom detta samarbete förutsätter att tvångsmedel används, får en begäran om rättshjälp enligt 15 § 1 momentet i den internationella straffrättshjälpslagen enligt huvudregeln inte verkställas om användningen av tvångsmedel inte skulle vara tillåtet enligt finsk lag i ett sådant fall där den gärning, till vilken begäran hänför sig, har begåtts i Finland under motsvarande omständigheter (krav på dubbel straffbarhet). Enligt 3 § 2 momentet EU-frysningslagen kan kravet på dubbel straffbarhet inte uppställas om gärningen enligt lagen i en annan medlemsstat utgör ett brott enligt förteckningen i 3 § EU-frysningslagen

⁵⁷ Tillämpningsområdet för lagen om frysningsbeslut omfattar enbart frysningsbeslut som utfärdats för att säkerställa bevismaterial, för ett senare förverkande eller för verkställighet av senare förverkande. Tillämpningsområdet omfattar inte säkerställande av senare utdömda böter eller ersättningar, inte heller säkringsåtgärder i syfte att återställa ett föremål till dess rätta ägare.

⁵⁸ I 3 kap. 1 § tvångsmedelslagen föreskrivs att om det finns skäl att befara att den som på sannolika skäl misstänks för brott eller den som med anledning av brott kan dömas till att ersätta skada eller till att förverka penningbelopp till staten, genom att gömma eller förstöra sin egendom eller fly eller på annat jämförbart sätt försöker undandra sig att betala böter, ersättning eller belopp som kan dömas förbrutet, får hans egendom ställas under skingringsförbud, dock högst till ett belopp som sannolikt motsvarar de böter eller den ersättning eller förverkandepåföljd som döms ut (kvarstad). Enligt 4 kap. 1 § tvångsmedelslagen kan ett föremål tas i beslag, om det finns skäl att anta att det kan ha betydelse som bevis i brottmål eller om det har avhånts någon genom brott eller en domstol förklarar det förverkat. Tvångsmedelslagens 4 kap. innehåller också bestämmelser om beslag av handling (2 §) samt om beslag av postförsändelse och telegram (3 §). Information i elektronisk form jämställs med handling.

för vilket det i sagda stat kan följa ett upp till tre år långt frihetsstraff.⁵⁹ Detta innebär att kravet på dubbel straffbarhet alltid uppställs då ett av Island eller Norge anmodat frysningsbeslut skall verkställas. Kravet uppställs inte då det är frågan om ett av Sverige eller Danmark framställt beslut som hänför sig till ett i EU-frysningslagen uppräknat brott.

Den centrala skillnaden i fråga om förfarandet är att det enligt EU-frysningslagen uteslutande är en åklagare som både mottar en begäran om verkställighet och beslutar om verkställigheten av denna begäran.⁶⁰ Åklagaren sänder sitt beslut för verkställighet till utskökningsmyndigheten eller förundersökningsmyndigheten. Dessa verkställer ett frysningsbeslut på samma sätt som motsvarande nationella beslut om säkringsåtgärder. En begäran om verkställighet enligt internationella straffrättsjälpplagen kan sändas direkt till förundersökningsmyndigheten. I detta fall är det alltid en domstol som beslutar om verkställigheten av begäran efter att polisen eller åklagaren fört ärendet till domstolens prövning.⁶¹

Det i rambeslutet avsedda intyget översänds tillsammans med frysningsbeslutet eller en kopia av detsamma i form av ett elektroniskt meddelande eller på något annat sätt som gör det möjligt att lägga fram ett skriftligt bevis om begäran. Ett intyg som översänds till Finland skall vara skrivet på finska, svenska eller engelska eller åtföljas av en översättning till något av dessa språk.⁶² Med stöd av 9 § förordningen om internationell rättshjälp i straffrättsliga ärenden, kan ett intyg som riktas till finska myndigheter godkännas också om det är skrivet på engelska, franska eller tyska.

⁵⁹ De gärningar som avses i 2 mom. är 1) deltagande i en kriminell organisation, 2) terrorism, 3) människohandel, 4) sexuellt utnyttjande av barn samt barnpornografi, 5) olaglig handel med narkotika och psykotropaämnen, 6) olaglig handel med vapen, ammunition och sprängämnen, 7) korruption, 8) bedrägeri, inbegripet bedrägeri som riktar sig mot Europeiska gemenskapernas ekonomiska intressen enligt konventionen om skydd av Europeiska gemenskapernas finansiella intressen (FördrS 85/2002), 9) penningtvätt, 10) penningförfalskning, inklusive förfalskning av euron, 11) IT-brottslighet, 12) miljöbrott, inbegripet olaglig handel med hotade djurarter och hotade växtarter och växtsorter, 13) hjälp till olovlig inresa och olovlig vistelse, 14) mord, grov misshandel, orsakande av svår kroppsskada, 15) olaglig handel med mänskliga organ och vävnader, 16) människorov, olaga frihetsberövande och tagande av gisslan, 17) rasism och främlingsfientlighet, 18) organiserad stöld och väpnat rån, 19) olaglig handel med kulturföremål, inbegripet antikviteter och konstverk, 20) svindleri, 21) beskyddarverksamhet och utpressning, 22) förfalskning av varor och piratkopiering, 23) förfalskning av administrativa dokument och handel med sådana förfalskningar, 24) förfalskning av betalningsmedel, 25) olaglig handel med hormonsubstanser och andra tillväxsubstanser, 26) olaglig handel med nukleära eller radioaktiva ämnen, 27) handel med stulna fordon, 28) våldtäkt, 29) mordbrand, 30) brott som omfattas av Internationella brottmålsdomstolens behörighet, 31) kapning av flygplan eller fartyg, 32) sabotage. Det förutsätts inte att den gärning som utgör grund för frysningsbeslutet är straffbar under samma brottsrubricering som i den medlemsstat som utfärdat frysningsbeslutet.

⁶⁰ Ett av åklagaren fattat beslut kan i enlighet med 16 § EU-frysningslagen överklagas till tingsrätten. Den behöriga tingsrätten bestäms med stöd av 16 § 3 momentet EU-frysningslagen.

⁶¹ Ett beslut om översändande av ett frysningsbeslut för verkställighet till ett annat nordiskt land fattas av den åklagare eller domstol som utfärdat frysningsbeslutet. Enbart ett beslag som har meddelats av åklagare eller domstol anses som ett frysningsbeslut då Finland är den översändande staten.

⁶² Den behöriga åklagaren kan godkänna ett intyg som är översatt till något annat språk om det inte finns något annat hinder för godkännandet. En skyldighet till detta föreligger emellertid inte.

4.11. Verkställighet av frihetsstraff

Finland har godkänt den konvention om överförande av dömda personer (nedan överförandekonventionen) som Europarådet antog den 21 mars 1983 genom att tillträda konventionen 1987. Konventionen infördes med lagen om internationellt samarbete vid verkställighet av vissa straffrättsliga påföljder (nedan internationella samarbetslagen). Överförandekonventionen innehåller bestämmelser om överförandet av en dömd person till hemstaten för att avtjäna ett frihetsstraff som utdömts i en främmande stat. Tilläggsprotokollet till konventionen undertecknades av Finland den 22 januari 1998. Tilläggsprotokollet kompletterar överförandekonventionen. I samband med att Finland tillträdde tilläggsprotokollet harmoniserades både den internationella samarbetslagen och lagen om samarbete mellan Finland och de övriga nordiska länderna vid verkställighet av domar i brottmål till behövliga delar (nedan nordiska samarbetslagen) med tilläggsprotokollet.⁶³

Med stöd av överförandekonventionen, tilläggsprotokollet, den internationella samarbetslagen och den nordiska samarbetslagen kan en person som har dömts till ett frihetsstraff i ett annat nordiskt land överföras från detta land till Finland och från Finland till ett annat nordiskt land, om frihetsstraffet har utdömts här. Den nordiska samarbetslagen förutsätter inte att den dömd samtycker till att verkställigheten av ett frihetsstraff överförs. Den i den internationella samarbetslagen antagna huvudregeln utgår igen från att överföring får ske enbart om samtycke ges. Undantag utgörs av de situationer där den dömd genom att fly till sin hemstat helt eller delvis drar sig undan verkställigheten. Undantag utgörs dessutom av de situationer där den dömd riskerar en utvisning eller någon annan åtgärd som innebär att personen efter avtjänat straff inte får stanna kvar inom den stat som fastställt påföljden. Undantagen motsvarar bestämmelserna i tilläggsprotokollet. I syfte att säkerställa en utlämning kan den dömd på begäran tas i förvar eller meddelas reseförbud. Dessa åtgärder kan användas både enligt den internationella och enligt den nordiska samarbetslagen. Även möjligheten att tillgripa tvångsmedel motsvarar de krav som tilläggsprotokollet uppställer.⁶⁴

⁶³ Artikel 22 i överförandekonventionen tillåter att bilaterala överenskommelser gällande överförande av dömda personer tillämpas i stället för konventionen. I fråga om förhållandena mellan Finland och de övriga nordiska länderna tillämpas nordiska samarbetslagen som ett enhetligt regelverk utan att bestämmelserna i överförandekonventionen, tilläggsprotokollet eller avdelning II kapitel 5 i Schengenkonventionen hindrar detta, se RP 1/2001, s. 8. Tilläggsprotokollet förutsatte därmed inga ändringar i den nordiska samarbetslagen, men bestämmelser om användningen av tvångsmedel mot den dömd i de fall då den dömd försöker undandra sig straffverkställighet genom att fly till ett annat nordiskt land infördes med anledning av en gemensam överenskommelse.

⁶⁴ I lagens förarbeten (RP 1/2001) tas inte ställning till det i 15 § internationella straffrättshjälpslagen uppställda kravet på dubbel straffbarhet som förutsättning för användning av tvångsmedel. Med beaktande av de motiveringar som har framförts i andra lagberedningskällor, torde ett krav på dubbel straffbarhet uppställas också i detta fall. Detta skulle innebära, att givandet av rättslig hjälp i form av tagande i förvar eller meddelande av reseförbud skulle vara tillåtet enligt finsk lag enbart i ett sådant fall där detta skulle vara möjligt om den gärning till vilken begäran hänför sig hade begåtts i Finland under motsvarande omständigheter.

En framställan om överföring som grundar sig på den nordiska samarbetslagen kan göras direkt till brottspåföljdverket eller till justitieministeriet i egenskap av centralmyndighet. En framställan om överföring som grundar sig på den internationella samarbetslagen skall göras till justitieministeriet.

4.12. Verkställighet av övervakning av villkorligt dömda

Enligt 10 § nordiska samarbetslagen kan övervakning av den som i samband med i Danmark, Island, Norge eller Sverige given villkorlig dom ställts under övervakning, på begäran anordnas i Finland. Anordnandet av övervakning, varom förordnats på grund av i Finland given villkorlig dom, kan med stöd av 15 § nordiska samarbetslagen på motsvarande sätt överlåtas att äga rum i Danmark, Island, Norge eller Sverige.

En framställan om övervakning i Finland kan göras direkt till brottspåföljdverket eller till justitieministeriet.

4.13. Verkställighet av övervakning av villkorligt frigivna

Enligt 17 § nordiska samarbetslagen kan övervakningen av den, som försatts i villkorlig frihet efter avtjänande av frihetsstraff i Danmark, Island, Norge eller i Sverige på begäran anordnas i Finland. Anordnandet av övervakning av person som försatts i villkorlig frihet i Finland kan med stöd av 22 § nordiska samarbetslagen på motsvarande sätt överlåtas att äga rum i Danmark, Island, Norge eller Sverige.

En framställan om övervakning i Finland kan göras direkt till brottspåföljdverket eller till justitieministeriet.

4.14. Verkställighet av böter och vissa andra förmögenhetspåföljder

I enlighet med 1 § nordiska samarbetslagen kan dom eller beslut, varigenom någon av dansk, isländsk, norsk eller svensk domstol dömts till böter eller vite eller förverkande av visst föremål eller annan egendom eller belopp i penningar eller att utgiva ersättning för kostnader, som föranletts av rättegång i brottmål, kan på begäran verkställas i Finland. Dom eller beslut, som avses i 1 § och getts i Finland, kan med stöd av 4 § nordiska samarbetslagen på motsvarande sätt överlåtas att verkställas i Danmark, Island, Norge eller Sverige.

En framställan om verkställighet i Finland kan göras direkt till rättsregistercentralen eller till justitieministeriet.

4.15. Lagupplysningar

Finland har undertecknat den Europeiska konventionen angående upplysningar om innehållet i utländsk rätt och tilläggsprotokollet till konventionen. Finland har därmed åtagit sig en skyldighet att förse medlemsstaterna i Europarådet med upplysningar om sin materiella och processuella lagstiftning och om sitt rättssystem på straffrättens område, inbegripet åklagarmyndigheter, samt om lagstiftningen om verkställighet av straffrättsliga påföljder.

De begärda upplysningarna ges förutsatt att den anmodande statens judiciella myndigheter har befogenhet att väcka åtal för det brott som förfrågan gäller. Den i tilläggsprotokollet avsedda mottagande och förmedlande myndigheten i Finland är justitieministeriet.⁶⁵

4.16. Informationsutbyte på eget initiativ

Utbyte av information som sker utan särskild framställning regleras och möjliggörs specifikt i artikel 7 i MLA 2000-konventionen. Eftersom internationella straffrätts-hjälpslagen utgår från att sådant samarbete på straffrättens område som inte hänför sig till behandlingen av ett enskilt straffrättsligt ärende faller utanför lagens tillämpningsområde, är ett informationsutbyte som inte uppfyller detta krav i teorin möjlig enbart med stöd av MLA 2000-konventionen. I det nordiska samarbetet har denna teoretiska avgränsning ur Finlands synvinkel ingen betydelse, eftersom stadgandena om informationsutbyte i MLA 2000-konventionen tillämpas som bestämmelser som berör Schengenregelverket också i förhållande till Island och Norge, se artiklarna 23 och 2.1.

Information kan utbytas om brott och sådan överträdelse av rättsregler som avses i artikel 3.1, om bestraffningen av brottet eller handläggningen av överträdelsen omfattas av den mottagande myndighetens behörighet vid den tidpunkt då informationen lämnas. Utbytet sker alltid inom ramen för den nationella lagstiftningen.

4.17. Återställande av olagligt förvärvade föremål

På begäran av en stat som anslutit sig till MLA 2000-konventionen kan Finland ställa olagligt förvärvade föremål till den anmodande statens förfogande i syfte att de skall återställas till den rätta ägaren. Artikel 8, i vilken stadgande om detta förfarande finns, är inte förpliktande.⁶⁶ Efter att artikel 8 med stöd av avtalet mellan Europeiska unionen

⁶⁵ Se 2 § förordningen om ikraftträdande av den europeiska konventionen angående upplysningar om innehållet i utländsk rätt och dess tilläggsprotokoll.

⁶⁶ Återställandet kan t.ex. förvägras om föremålet är taget i beslag för att användas som bevis i den anmodade staten.

och Republiken Island och Konungariket Norge om tillämpningen av vissa bestämmelser i konventionen av den 29 maj 2000 om ömsesidig rättslig hjälp i brottmål mellan Europeiska unionens medlemsstater och 2001 års protokoll till denna, har blivit tillämplig också avseende Norge och Island, kan återställande ske från Finland till alla de nordiska länderna.

5. Problem i det nordiska rättsliga samarbetet

Utgångspunkten i internationella straffrättshjälpslagen är att rättslig hjälp kan ges möjligast omfattande och utan onödiga formaliteter eller krav på ömsesidighet. Trots att givandet av rättslig hjälp enligt internationella straffrättshjälpslagen är beroende av prövning är det uppenbart, att möjligheterna för Finland att få rättslig hjälp av främmande stater är större om givandet av rättshjälp för Finlands egen del sker omfattande och flexibelt. Internationella straffrättshjälpslagen skall tolkas i förhållande till detta syfte vilket innebär att praxisen i alla fall borde vara mångsidig och samarbetsvänlig. Eftersom internationella straffrättshjälpslagen dessutom kompletteras av ett antal nationella lagar och internationella avtal samt överenskommelser som reglerar särskilda samarbetsformer, är Finlands juridiska förutsättningar för ett nordiskt samarbete goda.

På basis av åklagarnas och centralkriminalpolisens (nedan CKP) uppfattningar är Finlands rättsliga samarbete för tillfället tätast med Sverige. Därefter följer Norge och Danmark, medan rättsligt samarbete med Island är mycket ovanligt. Orsakerna är geografiska och språkliga.

På grund av de orsaker som nämndes i kapitel 2 är en stor del av det finska rättsliga samarbetet koncentrerat till förundersökningsmyndigheterna. Åklagarna har kontakt närmast med frågor som berör överföring av åtal och utlämning för brott. Tack vare ett ökat förundersökningssamarbete kommer åklagarna i framtiden att involveras i rätts-hjälpsfrågor i en mycket större omfattning.

Den kvalitetskontroll som berör rättshjälpsfrågor har inom polisens organisation koncentrerats till kriminalunderrättelsetjänsten vid CKP. Enligt polisens interna anvisning skall alla begäran om rättshjälp översändas till brottsinformationstjänsten till kännedom innan åtgärder vidtas. Alla begäran som lämnar landet skall likaså översändas via tjänsten. Eftersom detta enbart är en intern anvisning och inte utesluter direkta kontakter mellan polismyndigheterna, sker en stor del av polisens rättsliga samarbete t.ex. i gränsregionerna mellan Sverige och Norge genom vedertagna informella kontaktförfaranden. Alla problem kommer därför inte till CKP:s kännedom. De problem som CKP och åklagarna har kännedom om är närmast praktiska och berör samarbetsätt och -vilja, språkkunskap, kompetens samt kvalitet.

Samarbetsättet och -viljan är oftast utmärkliga. Ibland förekommer emellertid en viss oflexibilitet som utmynnar i oskäliga krav gällande samarbetspartens verksamhet. Detta kan få sitt uttryck t.ex. i att orealistiska och ogrundade tidtabeller uppställs. Vidare kan det vara frågan om att grunden och syftet för en begäran om rättshjälp inte

är tillräckligt genomtänkt. Man lämnar med andra ord alltför mycket beroende av den anmodade myndighetens genomtanke.

I det nordiska samarbetet är språket ett särskilt problem för Finlands del. Det praktiska nordiska samarbetet förutsätter goda språkkunskaper i svenska och/eller engelska. Om en myndighet inte besitter språkkunskapen föreligger ett behov av översättningstjänster som ofta verkställs av en utomstående (central)myndighet eller annan instans. Översättningarna förlänger och fördyrar processen och leder till att möjligheten att utnyttja de direkta kontakterna ofta blir en outnyttjad fördel.

Det har visat sig att kompetensen om det rättsliga samarbetets rättsliga grund i många avseenden kan förbättras. Detta gäller de flesta myndigheter som utövar det rättsliga samarbetet. Stadgandena som reglerar samarbetet är obekanta för många myndigheter och upplevs som svårtolkade och komplexa. Tröskeln att idka rättsligt samarbete blir hög om formerna för samarbetet är obekanta och om samarbetet förutsätter mycket extra arbete i form av inläring. Den första frågan som avskräcker många parter är t.ex. frågan om vilken främmande myndighet en begäran om rättshjälp i ett specifikt fall skall framställas till.

Kompetensbrister kan också beröra nationella tolkningar. Det kan t.ex. uppstå missförstånd om de åtgärder som en främmande myndighet har en benägenhet att förvägra på någon av prövning beroende nationell förvägringsgrund. Ofta är det frågan om nationella processekonomiska gränsdragningar.

Problemen som gäller samarbetets kvalitet sammanhänger med de ovan uppräknade problemen. Otillräckliga kunskaper om de krav som uppställs på innehållet i en begäran om rättshjälp leder ofta till att begäran blir bristfällig och förutsätter komplettering eller måste avvisas.⁶⁷ En begäran med dålig kvalitetsnivå kan dessutom leda till att myndigheten som skall verkställa den orsakas oskäligt mycket arbete. Särskilt tydligt förekommer detta t.ex. i fall då begäran gäller upptagning av muntlig bevisning men inga konkreta frågor till den som skall höras har bifogats till begäran. Ett annat exempel utgörs av begäran om att ett särskilt förfarande skall efterföljas då begäran verkställs utan att detta förfarande beskrivs i detalj.⁶⁸ Verkställandet av begäran förutsätter då sådant tilläggsarbete som i värsta fall kan påverka samarbetsviljan och benägenheten att ge rättshjälp i fortsättningen. Utgångspunkten borde alltid vara att den anmodade myndigheten utan problem skulle förstå vad som begärs och hur denna begäran enligt önskan skall verkställas.

⁶⁷ Förutom att kvalitetsnivån i stor grad är beroende av sakkunskap, är den i viss mån dessutom en avigsida av de direkta kontakterna. De praktiska erfarenheterna har visat att brister i kvaliteten förekommer oftare i samband med sådan begäran om rättshjälp som inte har genomgått den till centralkriminalpolisen koncentrerade kvalitetskontrollen.

⁶⁸ Ett förfarande som önskas kan t.ex. vara att en person som skall höras "skall delges misstanke". Om begäran inte beskriver vad som avses med denna delgivning av misstanke och hur delgivningen skall gå till, kan verkställandet inte ske utan problem. Denna typ av problem kan också karakteriseras som "terminologiska".

6. Åtgärdsförslag

De juridiska möjligheterna för ett finskt nordiskt samarbete är omfattande. De begränsningar som existerar (närmast i samband med bruket av tvångsmedel) baserar sig på centrala nationella rättsskyddsprinciper och är därför godtagbara. Genom att välja alternativa samarbetsformer kan det straffrättsliga ansvaret trots allt verkställas i de flesta fall.

De praktiska problemen förutsätter praktiska åtgärder. Initiativet att tillsätta den nordiska arbetsgruppen är en utmärkt och efterlängtd början på ett fördjupat och framförallt smidigare samarbete. Den information som arbetsgruppen sammanställer är en värdefull tillgång. Det viktigaste är emellertid att den insamlade informationen görs tillgänglig för alla myndigheter som i sitt praktiska arbete har ett behov av ett rättsligt samarbete. Därefter borde en kontinuerlig uppföljning och vidareutbildning säkerställas. Det är skäl att fördjupa och hålla informationen uppdaterad genom sammanträden, seminarier och annan skolning på lokal åklagar- och polisnivå. Det finns inga genvägar att uppnå den förutsatta kompetensen och skolningens betydelse för ett fördjupat samarbete kan inte underskattas.

Trots att de nordiska länderna i många avseenden är väldigt lika, kan myndighetsorganisationerna och deras uppgifter vara mycket olika. För att detta inte skall vara en omständighet som försvårar det rättsliga samarbetet kunde möjligheten för ett nordiskt rättsligt nätverk utredas. Med beaktande av de funktioner som det av Europarådet grundade Europeiska rättsliga nätverket (European Judicial Network, EJM) har och för att undvika överlappning, kunde det nordiska nätverket t.ex. ha formen av ständigt uppdaterade nätsidor som beaktar enbart det nordiska samarbetet. På nätsidorna kunde det förutom korta beskrivningar också finnas instrumentspecifika kontaktuppgifter över behöriga myndigheter och modellblanketter på alla nordiska språk samt engelska. Färdiga översättningar skulle bl.a. minimera de problem som sammanhänger med nationella terminologiska skillnader. De instrumentspecifika översättningarna skulle innehålla de exakta termerna som det anmodade landet förutsätter för att kunna verkställa begäran i fråga. Också de övriga språkliga problemen kunde lindras och behovet av översättningar minskas om det vore möjligt att t.ex. sida vid sida läsa och fylla i en engelsk och en svensk blankett som oberoende av språket är identiska till sin uppbyggnad. Om ett för ändamålet grundat "sekretariat" är för resurskrävande, kunde ansvaret för upprätthållandet och de kostnader som uppstår med anledning av detta "nordiska nätverk" fördelas till den nationella nivån, t.ex. Riksåklagarämbetena i vart land.

De nordiska länderna har som medlemmar eller genom anslutningsavtal en möjlighet att utnyttja de hjälpmedel som EU:s enhet för rättsligt samarbete (Eurojust) och det redan nämnda EJM erbjuder. Det finns inga hinder för att de nationella nordiska Eurojust-medlemmarna t.ex. ger råd och anvisningar som gäller koordinering av förundersöknings- och åtalsåtgärder. Hur dessa organ kunde utnyttjas i största möjliga utsträckning i det nordiska samarbetet, är värt att utreda närmare.

7. Avslutande kommentar

Den nordiska arbetsgruppen lämnade sin rapport till det Nordiska ministerrådet i augusti 2008.

Arbetsgruppen konstaterar att det nordiska straffrättsliga samarbetet är omfattande och viktigt. Erfarenheterna visar att samarbetet i det stora hela fungerar mycket bra. Enligt arbetsgruppen finns det av allt att döma goda förutsättningar att utveckla och förbättra det nordiska straffrättsliga samarbetet ytterligare.

I detta syfte föreslår arbetsgruppen följande åtgärder:

- att det upprättas ett nordiskt nätverk av kontaktpunkter som har som uppgift att underlätta det rättsliga samarbetet,
- att det utvecklas en nordisk kvitteringsskrivelse (ett omedelbart svar på en begäran om rättshjälp), enligt arbetsgruppen kunde det nordiska nätverk aktivt bidra till utvecklandet av kvitteringsskrivelsen,
- att det ordnas gemensamma skolningstillfällen och seminarier för att försäkra en bättre kunskap om behandlingen av frågor som berör rättsligt samarbete,
- att den nordiska vittnesplikten och möjligheterna att förenkla förhör av personer som bor eller befinner sig i ett annat nordiskt land granskas närmare, enligt arbetsgruppen borde detta uppdrag ges till en särskilt tillsatt arbetsgrupp,
- att det samarbete som gäller överföring av straffsaker inom Norden utvecklas och
- att det samarbete som gäller gränsöverskridande avlyssning av telekommunikation utreds närmare.

Taina Neira

Rikoshyödyn takaisinsaamisen ongelmista ja asianomistajan asemasta kansainvälisissä tapauksissa – Erityisesti talousrikostapausten näkökulmasta tarkasteltuna

1. Lähtökohtia ja tutkimusongelma

Tämän kirjoituksen tarkoituksena on antaa lyhyt kuvaus rikoshyödyn takaisin saamisen mahdollisista ongelmista kansainvälisissä tapauksissa sekä antaa yleiskuva aiheeseen liittyvistä kansainvälisistä instrumenteista. Sopimuksista esitellään erityisesti rikoshyötyyn liittyviä artikloja ja instrumenttien esittelyssä on yritetty painottaa uusia ja tulevia sopimuksia. Kirjoituksen lopussa on käsitelty asianomistajan korvausvaatimukseen kansainvälisesti liittyvää problematiikkaa.

Näkökulmana on suomalaisen esitutkintaviranomaisen (lähinnä poliisin) *ulkomailta pyytämä* oikeusapu – miten esitutkintavaiheessa voidaan turvata myöhemmin tuomitava menettämisseuraamus ja miten hyvin poliisin ulkomailla turvaama rikoshyöty käytännössä palautuu sitä pyytävään valtioon. Toimiiko rikosprosessiketju (poliisi – syyttäjä – tuomioistuin – täytäntöönpano) meillä aukottomasti myös tapauksissa, joissa on kansainvälinen liityntä? Paljon puhutaan isoissa rikosjutuissa ulkomaillakin tapahtuvista ”jäädymisistä”, mutta paljonko näistä varoista oikeasti palautuu Suomeen, saati mahdollisille asianomistajille?

Kirjoituksessa ei siis käsitellä enemmälti *oikeusavun antamista* vieraille valtiolle. Myös rikoshyödyn *jäljittäminen* ulkomailta jätetään vain muutaman maininnan varaan.

Voidaan siis erottaa kolme vaihetta ja mahdollista ongelmakohtaa: 1) ulkomailla olevan rikollisen omaisuuden turvaaminen yleensä esitutkintavaiheessa, 2) aiemmin turvatus omaisuuden konfiskointi ja palauttaminen Suomeen yleensä lainvoimaisen tuomion jälkeen ja 3) miten asianomistajan yksityisoikeudellinen korvausvaatimus vaikuttaa näihin tilanteisiin. Toimiiko siis rikosprosessi automaattisesti loppuun asti kuten kotimaisissakin tapauksissa vai onko jossain vaiheessa selkeästi parantamisen varaa? Tähtäävätkö kaikki viranomaiset tehokkaasti samaan ”maaliin” eli rikoshyödyn poisottamiseen rikoksentehtäjältä? Tämähän on kaiken tämän toiminnan tarkoitus loppujen lopuksi.

2. Kansainvälisestä oikeusavusta ja yhteistoiminnasta

Kansainvälisellä oikeusavulla tarkoitetaan tässä valtioiden oikeusviranomaisten välisiä yhteistyötä rikosprosessuaalisissa asioissa. Täsmällisen määritelmän esittäminen on hankalaa, koska oikeusavun sisältö vaihtelee maittain ja uudet yhteistyömuodot lisääntyvät jatkuvasti. Yleensä kuitenkin rikoksen johdosta tapahtuvan luovuttamisen valtiosta toiseen ei ole katsottu kuuluvan oikeusavun käsitteen piiriin.¹ Myöskään rikos-oikeusapulain (4/1994, KVROAL) soveltamisalaan ei kuulu kansainvälinen yhteistoiminta menettämisseuraamuksen täytäntöönpanossa (KVROAL 2 §), mutta mielestäni kansainvälisissä rikoshyötytapauksissa tulee pitää mielessä myös tämä ”rikosprosessiketjun loppupää”. *Oikeusavulla* tarkoitetaan yleensä jo tapahtuneen rikoksen selvittämiseen liittyviä pyyntöjä, kun taas esitutkintaa edeltävissä vaiheissa tapahtuvaa muuta tiedonvaihtoa pidetään (poliisin kansainvälisenä) virka-apuna.²

Poliisiyhteistyölle ja -tiedonvaihdolle on käytössä hyvät ja nopeat kanavat (kuten Interpolin viestiverkko), joiden puitteissa voidaan vaihtaa esimerkiksi poliisin hallussa olevia rekisteritietoja. Varsinainen todisteiden hankkiminen kuten asiakirjojen tai pankkitietojen saaminen on kuitenkin yleensä hoidettava oikeusapupyynnön avulla. Kiireellisissä tapauksissa on tällöinkin mahdollista lähettää alustava pyyntö Interpolkanavaa käyttäen. Tiedonsaanti on yleensä vaivatonta, mutta toisaalta poliisikanavien kautta saatujen tietojen mahdolliselle käytölle todisteina rikosasian myöhemmissä käsittelyvaiheissa on yleensä pyydettävä erikseen lupa. Myös yhteistyö rahanpesun selvittelykeskuksen kanssa täydentää merkittävästi rikoshyödyn jäljityksessä käytettävää keinovalikoimaa.³

Kansainvälistä oikeusapua pyydetään ja annetaan yleensä johonkin kansainväliseen sopimukseen perustuen. Näitä sopimuksia on paljon ja ne ovat usein päällekkäisiä. Tulee muistaa muiden maiden suvereniteetin kunnioittaminen ja sopimusten mukaisen menettelyn noudattaminen. Sopimus ei kuitenkaan ole kansainvälisen oikeusavun edellytys Suomessa – Suomi voi antaa oikeusapua kaikille valtioille sopimustilanteesta riippumatta. Näin ei tosin ole kaikissa maissa, vaan jossain valtioissa lainsäädäntö saattaa asettaa oikeusavun antamisen ehdoksi oikeusapusopimuksen olemassaolon tai vastavuoroisuuden. Toinen osapuoli esittää vastaanottavalle osapuolelle oikeusapupyynnön (*request/rogatory letter*), joka ikään kuin luo vieraan valtion viranomaisille valtuutuksen toimia pyytäjän puolesta tietyssä toimenpiteessä.⁴

Oikeusapupyynnöissä menetellään perinteisesti ”maassa maan tavalla” (*locus regit actum*). *Lex fori* -periaate on voimassa myös kansainvälisessä oikeusavussa eli sekä oikeusapua pyytävä että sitä antava valtio soveltavat lähtökohtaisesti omaa kansallista prosessilakiaan. Ulkomailla tehty prosessitoimi on siis pätevä, kunhan se täyttää ky-

¹ Lardot s. 23 ja Sihto 2006 s. 1–11.

² SM:n määräys s. 1, Norros s. 34, Jahkola s. 515–516 ja s. 531–532, Helminen – Lehtola – Virolainen. s. 138 ss., OM s. 36 ss ja Pajuoja s. 27.

³ Korkiatupa ja Palo 2003.

⁴ Norros s. 34.

seisen vieraan valtion lain vaatimukset. Valtio voi tosin pyytää toista valtiota sovelta-
maan vierasta prosessilakia ja tähän usein suostutaankin, jollei pyyntö ole vastaanotta-
van valtion oikeusjärjestyksen perusteiden vastainen.⁵ Suuren muutoksen tuovat uu-
det sopimukset, kuten EU:n rikosoikeusapusopimus ja EN:n oikeusapusopimuksen
toinen lisäpöytäkirja, jotka kuvastavat oikeusavun kehityssuuntausta eli siirtymistä
locus regit actum -periaatteesta forum regit actum -periaatteeseen. Vastaanottavan val-
tion on tällöin noudatettava pyytävän valtion mukaista menettelyä, kunhan se ei ole
vastaanottajavaltion lainsäädännön peruseriaatteiden vastaista.⁶

Kansainväliseen oikeusapuun liittyviä rajoituksia saattaa aiheutua kyseessä olevas-
ta rikoksesta.⁷ Esimerkiksi verorikoksissa asianomaisilla valtioilla on suuri vapaus
kieltäytyä kansainvälisen oikeusavun antamisesta (jollei sitä ole sopimuksella rajoitet-
tu). Kaksoisrangaistavuutta vaaditaan yleensä vain pakkokeinojen käyttöön. Myös oi-
keudenkäyntiin liittyvillä tai prosessiekonomisilla syillä voidaan rajoittaa oikeusapua.
Jos oikeusapupyyntö vaatisi kohtuuttomia resursseja siitä saatavaan hyötyyn ja rikok-
sen laatuun ja vakavuuteen nähden, kannattaa ensin harkita, onko sen laatiminen suh-
teellisesti ottaen järkevää.⁸

2.1. Kotimaiset säädökset

Tärkeimmät rikosoikeusapua koskevat säännökset ovat laissa kansainvälisestä oikeus-
avusta rikosasioissa, joka tuli voimaan vuonna 1994. Rikosoikeusapulaki säätelee ensi-
sijaisesti sitä, kuinka ja millä edellytyksillä Suomen viranomaiset voivat antaa oikeus-
apua vieraalle valtiolle. Rikosoikeusapusetus (13/1994) tarkentaa näitä määräyksiä
mm. tiedoksiannon osalta. Tämän lisäksi konkreettista ohjeistusta poliisille oikeus-
avun pyytämiseen vieraalta valtiolta antaa sisäasiainministeriön määräys syksyltä 2004.
Muuten noudatetaan esimerkiksi pakkokeinolain (450/1987, PKL) säännöksiä. Menet-
telyä konfiskaatiovaiheessa koskevat niin kutsutut yhteistoimintalait, jotka ovat olleet
voimassa jo pidempään, vuosista 1963 ja 1987 alkaen.

2.1.1. Laki kansainvälisestä oikeusavusta rikosasioissa ja muut turvaamisvaiheeseen liittyvät säädökset

Rikosoikeusapulain (4/1994) 1 §:n mukaan kansainväliseen oikeusapuun kuuluu mm.
pakkokeinojen käyttäminen todisteiden hankkimiseksi tai menettämisseuraamuksen
täytäntöönpanon turvaamiseksi. Keskusviranomaisena Suomessa toimii lain 3 §:n no-
jalla oikeusministeriö, käytännössä sen kansainvälinen yksikkö. Rikosoikeusapulain

⁵ Koulun s. 27. Ks. myös rikosoikeusapulaki 5.2, 9.1, 11 ja 12.2 §.

⁶ Norros s. 66.

⁷ Näistä tarkemmin ks. esimerkiksi Träskman s. 331 ss.

⁸ Ks. tästä myös SM:n määräys s. 2 ss.

5 §:n mukaan toimivaltaisia viranomaisia Suomessa oikeusapupyynnön tekemiseen vieraalle valtiolle ovat oikeusministeriö, tuomioistuin, syyttäjäviranomainen ja esitutkintaviranomainen. Oikeusapupyyntö lähetetään vieraalle valtiolle noudattaen vieraan valtion edellyttämää järjestystä sekä ottaen huomioon mahdollisen kansainvälisen sopimuksen määräykset.

Mikäli oikeusapuna pyydetään pakkokeinoja suoritettavaksi, tulee myös pakkokeinolain säännöksiä noudattaa. PKL ei kuitenkaan sisällä erillisiä säännöksiä siitä, minkälaisia pakkokeinoja voidaan oikeusapuna pyytää ja millä edellytyksillä. Yleensä vieras valtio edellyttää pakkokeinon sisältävän pyynnön perusteena olevalta rikokselta kaksoisrangaistavuutta sekä sitä, että teko heillä vastaavissa olosuhteissa tehtynä olisi sellainen rikos, jonka perusteella kyseiseen pakkokeinon voitaisiin heidän kansallisen lainsäädäntönsä perusteella ryhtyä.⁹ Lisäksi pakkokeinolain 3 luvun 6a §:ssä säädetään menettelystä hukkaamiskiellosta ja vakuustakavarikosta sekä PKL 4:15a takavarikosta päättämisestä vieraan valtion oikeusapupyynnön johdosta.¹⁰ Tarkempia kansallisia säännöksiä näiden turvaamistoimien *pyytämisestä* ulkomailta ei sen sijaan ole.

Tutkinnanjohtajan toimivalta tehdä oikeusapupyynnöksiä on siten sidoksissa myös siihen, mistä pakkokeinoista hän voi itse päättää tai mitä hän voi hakea tuomioistuimelta. Liittämällä pyyntöön tuomioistuimen pakkokeinopäätös voidaan torjua ennalta mahdollista Suomen poliisin toimivaltaan liittyvää tunnustamisongelmaa, joka viivästyttäisi tarpeettomasti oikeusavun saamista.¹¹

Rikosoikeusapulain 27 §:n nojalla on oikeusapuna vieraan valtion viranomaiselta saatujen asiakirjojen ja muiden tallenteiden salassapidosta, vaitiolovelvollisuudesta sekä asianosaisten ja viranomaisten tiedonsaantioikeudesta voimassa, mitä Suomen laissa säädetään. Lisäksi on noudatettava mahdollisia kansainvälisen sopimuksen määräyksiä ja oikeusapua antaneen valtion vastauksessaan asettamia ehtoja salassapidosta, vaitiolovelvollisuudesta, tietojen käytön rajoituksista tai luovutetun aineiston palauttamisesta tai hävittämisestä. Tämänkin johdosta on tärkeää, että oikeusapupyynnössä tarkasti mainitaan kaikki mahdolliset tarkoitukset, mihin oikeusapua halutaan. On tarpeen erotella se, onko pyynnön tarkoituksena todisteiden hankkiminen rikosprosessiin ja/vai omaisuuden palauttaminen asianomistajalle. Vieras valtio voi oikeusapua antaessaan asettaa erilaisia ehtoja, jotka liittyvät esimerkiksi juuri siihen tarkoitukseen, mihin toimitettua aineistoa saadaan Suomessa käyttää. Asiaa valaisee hyvin korkeimman oikeuden ennakkopäätös *KKO 2006:11*. Asiassa verovalvonnasta vastaavat verohallinnon virkamiehet olivat käyttäneet Luxemburgin viranomaisen rikosasiassa oikeusapuna antamia pankkitilitietoja verotarkastuskertomuksessa. Tapauksessa oli kyse siitä, oliko tietoja käytetty vastoin oikeusapua annettaessa asetettua ehtoa. Korkein oikeus on myös ratkaisussaan *KKO 2004:68* käsitellyt hukkaamiskiellon ja vakuustakavarikon voimassaolon jatkamisen edellytyksiä ja sitä, saatiinko vieraasta valtiosta oikeusapuna saatuja tietoja käyttää asiassa.

⁹ Pakkokeinojen pyytämisestä oikeusapuna ks. enemmän Lardot s. 26 ss.

¹⁰ Menettelystä tarkemmin tällöin ks. esimerkiksi HE 61/1993.

¹¹ OM s. 224. Ks. myös Lardot s. 24.

Niin sanotulla *erityisehdolla* kielletään käyttämästä oikeusapuna saatua aineistoa muiden kuin pyynnön perusteena olleiden tekojen käsittelyssä.¹² Myös niin sanotun fiskaaliehton asettaminen on mahdollista – tällöin kielletään käyttämästä aineistoa nimenomaan vero-, valuutta- tai tullirikoksia Suomessa käsiteltäessä.¹³ Rajoituksia, jotka ilmenevät ainoastaan oikeusapua antaneen valtion kansallisesta lainsäädännöstä, mutta joita ei nimenomaisesti ole asetettu oikeusapupyynnön vastaukseen, ei tarvitse viran puolesta selvittää.¹⁴

Käyttörajoitusten käytännöllisenä seurauksena on, että jo ennen oikeusapupyynnön tekemistä on suunniteltava tarkoin, mihin kaikkiin erilaisiin tarkoituksiin tietoja todennäköisesti tullaan käyttämään, jotta ylimääräiset jälkikäteiset oikeusapupyynnöt voidaan välttää. On tarvittaessa selvittävä, mille tahoille tietoja on tarve prosessin eri vaiheissa luovuttaa (esimerkiksi ulosotto, verottaja, asianomistaja). Samoin on otettava huomioon, missä vaiheissa tietoja tullaan käyttämään (esitutkintaa edeltävät vaiheet, esitutkinta, syytetoimenpiteet, todisteluvaihe tuomioistuimessa, täytäntöönpanovaihe).¹⁵

SM:n määräyksen ”Rikosten torjuntaan ja tutkintaan liittyvän poliisin virka- ja oikeusavun pyytäminen ulkomailta ja ulkomailta saapuneiden pyyntöjen täytäntöönpaneminen Suomessa (SM-2004-02145/Ri-0)” nojalla poliisin osalta oikeusapupyynnöt kulkevat pääsäännön mukaan keskitetysti keskusrikospoliisin rikostietopalvelun kautta.

2.1.2. Laki kansainvälisestä yhteistoiminnasta eräiden rikosoikeudellisten seuraamusten täytäntöönpanossa

Tämän niin kutsutun yhteistoimintalain (21/1987) mukaan toimitaan sitten, kun rikoshyöty on ensin jo yleensä esitutkintavaiheessa turvattu ulkomailla (yleensä poliisin ja joskus myös syyttäjän toimesta) ja prosessi Suomessa on edennyt siihen vaiheeseen, että menettämisseuraamuksesta on olemassa *lainvoimainen* tuomio. Siitä hetkestä kun poliisin oikeusapupyynnöllä on pyydetty turvaamaan ulkomailla varoja tai muuta omaisuutta, saattaa kulua jopa useita vuosia ennen kuin tämän omaisuuden palauttamista voidaan pyytää konfiskaatiopyynnöllä. Tämä pitkä aikajana aiheuttaa tiettyjä vaikeuksia, kuten mm. sen, että toimivalta pyytää menettämisseuraamuksen täytäntöönpanoa ulkomailla on eri viranomaisella, kuin sillä, joka aiemmin on pyytänyt omaisuuden turvaamista. Yhteistoimintalain 19 §:n mukaan pyynnön tekeminen edellyttää lainvoimaista tuomiota menettämisseuraamuksesta, ja toimivaltainen viranomaisella ulkomailta täytäntöönpanoa pyytämään on 20 §:n mukaan *oikeusministeriö*.

¹² Ks. esim. konfiskaatiosopimuksen 32 artikla, huumausainesopimuksen 7 (13) artikla ja Palermon sopimuksen 18 (19) artikla. Vrt. MLA 23 artikla. Spesialiteettiperiaatteesta enemmän ks. OM s. 235 ss. ja 362 ss.

¹³ Sihto s. 1268–1270.

¹⁴ HE 61/1993 s. 46.

¹⁵ Korkiatupa ja Palo 2003.

Käytännössä ongelmana on mielestäni tiedonkulku. Miten oikeusministeriö saa tiedon poliisin aikanaan tekemästä ja ulkomailla edelleen voimassa olevasta omaisuuden turvaamisesta, jotta se osaisi tehdä pyynnön tämän omaisuuden palauttamisesta Suomeen? Miten oikeusministeriö saa tiedon, että asiassa on nyt olemassa lainvoimainen konfiskaatiotuomio? Kuka tai ketkä viranomaiset voivat tehdä tai keiden tulisi tehdä tällainen pyyntö oikeusministeriölle? Yhteistoimintalaissa ei tähän oteta kantaa, eikä ketään siihen ole velvoitettu. Mikään ei nähdäkseni estä poliisia seuraamasta ”omia” ulkomaisia jäädytyksiään ”loppuun asti” ja tekemästä aikanaan OM:lle pyyntöä hakea näiden varojen palautusta ulkomailta. Kuitenkaan käytännössä, kun poliisilla ei ehkä vuosiin ole ollut asiassa enää toimivaltaa jutun siirryttyä syyttäjälle, sillä tuskin on resursseja pelkämästä mielenkiinnosta seurata, miten jutulle lopulta käy.

Kansalliset täytäntöönpanotoimet menettämisseuraamuksen johdosta käynnistää oikeusrekisterikeskus tuomiolauselma saatavan tiedon pohjalta. Tuomiolauselmaan ei yleensä kirjata lausumaa ulkomailla voimassaolevasta turvaamistoimesta, vaan tämä näkyy yleensä vain itse tuomiosta, ja siihenkin kirjataan usein vain lausuma siitä, kauanko kotimaassa annettu turvaamistoihimääräys on enää voimassa jutun tultua nyt lainvoimaisesti ratkaistuksi. Tämän PKL:n 3 luvun 6 §:n mukaisen (yleensä kolmen kuukauden?) määräajan sisällä tulisi nähdäkseni käynnistää täytäntöönpano myös ulkomailta. Näin ollen myöskään *oikeusrekisterikeskus* ei saa automaattisesti tietoa ulkomailla voimassa olevasta turvaamistoimesta.

Ongelman ratkaisijana on mielestäni avainasemassa *syyttäjä*. Kunhan poliisi välittää syyttäjälle tiedon siitä, että ulkomailla on voimassa turvaamistoimi (ja samalla ilmoittaa ulkomaiselle viranomaiselle, kuka viranomainen Suomessa on jatkossa toimivaltainen asiassa), tulee syyttäjän huolehtia tarvittaessa tämän omaisuuden turvaamisen voimassa pitämisestä tai kumoamisesta (jos jutussa tulee vapauttava päätös tai tuomio). Syyttäjä myös vaatii kansallisessa prosessissa menettämisseuraamuksen tuomitsemista ja seuraa jutun loppuun, tarvittaessa korkeimpaan oikeuteen asti. Näin ollen syyttäjä myös tietää, milloin asia on lainvoimaisesti ratkaistu ja voi silloin pyytää oikeusministeriötä käynnistämään täytäntöönpanotoimet ulkomailla. Mielestäni tämä on myös syyttäjän velvollisuus, jottei ulkomaille jää vahingossa voimaan turvaamistoimia, vaan nämäkin asiat saavat päätöksensä itse pääasian tultua ratkaistuksi.

Vaihtoehtoisesti, mikäli tieto saadaan esimerkiksi tuomiolauselman kautta automaattisesti välittymään oikeusrekisterikeskukselle, voisi se huolehtia jatkotoimista. Tämä voisi olla perusteltua siinä mielessä, että oikeusrekisterikeskukselle kuuluvat jatkossa täytäntöönpanoasiat EU:ssa konfiskaatiopuitemääräyksen nojalla ja sillä on jo nyt toimivalta pohjoismaisissa asioissa. Tämä edellyttää kuitenkin tiedonkulun aukottomuutta koko rikosprosessiketjussa.

Niin sanotun pohjoismaisen yhteistoimintalain (326/1963) mukaan, menettely vastaa muuten pääpiirteissään edellä selostettua menettämisseuraamusten osalta, mutta toimivaltaisena viranomaisena on lain 4 ja 27 §:n mukaan oikeusrekisterikeskus. Molempien yhteistoimintalakien pääpaino on kuitenkin vapausrangaistusten täytäntöönpanossa ja menettelyyn kansainvälisissä menettämisseuraamustapauksissa näyttää jääneen lainsäädännöllisiä aukkoja.

3. Tärkeimpiä perinteisiä kansainvälisiä oikeusapusopimuksia

Kansainvälisten oikeusapusopimusten kenttä on koko ajan laajeneva. Karkeasti jaotellen sopimukset voivat olla *monenvälisiä tai kahdenvälisiä* sekä *yleissopimuksia tai erityisopimuksia* eli esimerkiksi vain jotain tiettyä rikoslajia koskevia. Seuraavassa esitellään tärkeimpiä oikeusapusopimuksia rikosshyödyn näkökulmasta. Oikeusavun pyytämiseen saattaa soveltua useampikin sopimus yhtä aikaa, ja tällöin tulisi valita tehokain velvoite, joka saattaa vaihdella maittain tai toimenpiteittäin. Myös oikeusavun vaihtoehdot, kuten rikoksenteikijän luovuttaminen tai syytteen siirto toiseen maahan, kannattaa yleisesti pitää mielessä.

Tärkeimmät *monenväliset* rikosoikeusapusopimukset Suomen kannalta ovat joko Euroopan neuvoston (EN), Yhdistyneitten Kansakuntien tai Euroopan unionin piirissä tehtyjä instrumentteja. Suomenkieliset sopimustekstit löytyvät helpoiten Finlexistä. Lähes kaikkien sopimusten ratifiointitilanne sekä varaumat ja selitykset löytyvät myös internetistä. Internetistä on helppo tarkistaa ajantasaisesti, soveltaako jokin valtio kyseistä sopimusta ja onko se tehnyt siihen jotain varaumia tai antanut selityksiä joihinkin sopimuksen artikloihin. Esimerkiksi kielivaraumat kertovat sen, millä kielillä pyyntö voidaan lähettää. Sopimukset löytyvät helpoiten järjestöjen sopimusarkistoista, EN:n osoitteesta <http://conventions.coe.int/> ja YK:n sopimukset osoitteesta <http://untreaty.un.org/English/access.asp> sekä EU:n neuvoston internet-sivuilla http://www.consilium.europa.eu/cms3_applications/Applications/accords/search.asp?lang=FI&cmsid=297.¹⁶

Valittu sopimus määrää muun muassa oikeusapupyynnön tekemiseen toimivaltaiset viranomaiset sekä sen, mitä reittiä pyyntö kulkee. Aiemmin, ja vieläkin mikäli valtioiden välillä ei ole sopimusta, pyynnöt kulkevat diplomaattista tietä. Tästä on pikkuhiljaa siirrytty keskusviranomaisjärjestelmään, jossa pyynnöt lähetetään kansallisen keskusviranomaisen kautta. Uusimpana trendinä erityisesti EU:ssa on niin sanotut suorat yhteydet eli pyynnöt kulkevat suoraan EU-valtioiden paikallisviranomaisten välillä. Näin pyritään tehostamaan ja nopeuttamaan oikeusavun saamista.

Kahdenvälisistä sopimuksista tärkeimpiä ovat lähialueiden kanssa tehdyt rikostentorjuntasopimukset sekä Australian kanssa tehty sopimus. Niiden merkitys rikosshyödyn takaisinsaannissa on rajallinen, vaikka siihenkin liittyviä artikloja niissä on jokunen, ja sen takia niihin ei tässä paneuduta tarkemmin. Rikostentorjuntasopimusten avulla voidaan tosin pyytää rikosshyödyn jäljittämistä auttavia tietoja (esimerkiksi kiinteistö- ja yritysrekisteritiedustelut) jo virka-apuna ennen esitutkinnan käynnistymistä.¹⁷

¹⁶ YK:n sivuilla tarvitsee tosin käyttäjätunnuksen ja salasanan, joka on ainakin viranomaiskäytössä. Hakemista EN:n sivuilla helpottaa myös sopimuksen ETS-numeron tietäminen ja EU:n sivustolta oikeiden hakusanojen käyttö.

¹⁷ Venäjän rikostentorjuntasopimuksesta enemmän ks. Norros s. 169 ss ja Viron rikostentorjuntasopimuksesta OM s. 89 ss. Sopimus Suomen tasavallan hallituksen ja Venäjän federaation hallituksen välillä yhteistyöstä rikosten torjunnassa (SopS 12/1994 pöytäkirjamuutoksineen) 1 ja 2 artiklat, Sopi-

Valtioilla, joiden kanssa Suomella *ei ole sopimusta*, ei ole velvollisuutta antaa oikeusapua, vaan se on täysin kyseisen valtion harkinnassa. Käytännössä tällöin Suomen ja kyseisen valtion välisillä suhteilla sekä vastavuoroisuusperiaatteella on merkitystä oikeusavun saantiin. Oikeusavun saaminen on todennäköisempää, jos Suomi on aiemmin vastaavassa tapauksessa antanut oikeusapua tai sitoutuu vastavuoroisesti sitä antamaan.¹⁸

Rikoksentehtäjän ulkomailla olevien varojen takavarikointia pyydetään turvaamistoimenpiteen täytäntöönpanona. Edellytyksenä pyynnölle on yleensä tuomioistuimen tekemä päätös turvaamistoinnista. Suomessa turvaamistoimenpide on mahdollinen mm. menetettäväksi tuomitun rahamäärän turvaamiseksi. Asianomistajan korvausvaatimuksen turvaaminen ulkomailla saattaa aiheuttaa ongelmia, koska kyse saattaa siellä olla siviilioikeudellisesta saatavasta, jota joissain maissa ei voida käsitellä rikosasian yhteydessä eikä asia edes kuulu näiden viranomaisten toimivaltaan. Toinen turvaamistoimen täytäntöönpanoon oikeusapuna liittyvä ongelma on se, että usein omaisuus on ennätetty siirtää jonkun välikäden (bulvaanin) haltuun. Jollei pyyntöön sisältyvä turvaamistoimenpide koske myös kyseistä bulvaania, oikeusapupyynnössä tulee selostaa tarkasti, millä perusteella varojen haltijaa epäillään pelkäksi välikädeksi.¹⁹

Seuraavaksi selitettävät sopimukset sisältävät useimmiten sekä omaisuuden turvaamisvaiheeseen että myöhemmin tehtävään konfiskaatiopyyntöön liittyviä säännöksiä. Joissain sopimuksissa on otettu myös kantaa varojen jakamiseen maitten välillä taikka niiden palauttamiseen asianomistajalle.

3.1. Euroopan neuvoston konfiskaatiosopimukset

Euroopan neuvoston vuoden 1990 konfiskaatioyleissopimusta oli tarkoitus muuttaa ja täydentää erityisesti rahanpesun ennaltaehkäisemiseen ja terrorismin rahoittamiseen liittyvillä artikloilla. Työn edistyessä tuloksena oli kuitenkin uusi, aiemman sopimuksen korvaava yleissopimus, joka avautui allekirjoituksille Varsovassa 16.5.2005 pidetyssä kokouksessa. Näitä kahta sopimusta selostetaan seuraavaksi.

3.1.1 Rikoksen tuottaman hyödyn rahanpesua, etsintää, takavarikkoa ja menetetyksi tuomitsemista koskeva yleissopimus

Tähän niin sanottuun Strasbourgin rahanpesusopimukseen vuodelta 1990 (SopS 53/1994) ovat liittyneet kaikki EU:n jäsenvaltiot, ja sen on ratifioinut yhteensä 47 valtiota

mus Suomen tasavallan hallituksen ja Viron tasavallan hallituksen välillä yhteistyöstä rikosten torjunnassa (SopS 58/1995) 1 ja 2 artiklat sekä Australian sopimuksen (SopS 36/1994) 17 artikla ja OM s. 40 ss.

¹⁸ Lardot s. 36 ja Pajuoja s. 21. Oikeusministeriö antaa tällaisen vastavuoroisuuslausekkeen rikosoikeusapulaain 26 §:n nojalla.

¹⁹ Lardot s. 48. Asianomistajan korvausvaatimuksesta ks. enemmän jäljempänä kappaleessa 7.

(myös muun muassa Sveitsi ja Venäjä²⁰). Keskusviranomaisena Suomessa on *oikeusministeriö*. Kiireellisissä tapauksissa pyyntö voidaan toimittaa myös Interpolin kautta (24 artikla).

Lähtökohtaisesti alkurikoksena voi olla mikä tahansa rikos, jollei jäsenvaltio ole 2 (2) artiklan mukaisella selityksellä rajannut jotain rikoksia soveltamisalan ulkopuolelle. Oikeusavun antamisesta voidaan 18 (1) artiklan mukaan kieltäytyä muun muassa verorikosten johdosta. Jos pyyntö perustuu vastaajan poissa ollessa annettuun päätökseen, voidaan oikeusavusta niin ikään kieltäytyä.²¹

Sopimuksen 1 artiklan mukaan rikoksen tuottama hyöty tarkoittaa rikoksista koituvaa taloudellista etuutta. Se voi olla mitä tahansa omaisuutta. Omaisuus puolestaan tarkoittaa kaikkea aineellista tai aineetonta, irtainta tai kiinteätä omaisuutta sekä asiakirjoja tai muita todistuksia omistuksesta tai oikeudesta omaisuuteen. Koska rikoksen tuottama hyöty on keskeinen käsite, soveltuu sopimus Norroksen mukaan parhaiten uhrittomiin rikoksiin, joista tyypillisin tapaus lienee huumeiden myynnistä saatu tuotto.²²

Menetetyksi tuomitseminen määritellään tuomioistuimen oikeudenkäynnissä rikoksen tai rikosten perusteella määräämäksi rangaistukseksi tai toimenpiteeksi, jolla omaisuus määrätään lopullisesti menetetyksi.

Sopimuksen 12 artiklan mukaan turvaamistoimiin ryhdytään pyynnön vastaanottaneen sopimuspuolen oman lainsäädännön mukaisesti sekä pyynnössä esitettyä menettelytapaa noudattaen, sikäli kuin tämä ei ole mainitun lainsäädännön vastaista. Pynnön vastaanottanut sopimuspuoli menettelee menetetyksi tuomitun omaisuuden suhteen *sisäisen* lainsäädäntönsä mukaisesti, ellei sopimuspuolien välillä ole muuta sovittua (15 artikla). Ongelmaksi voi siten muodostua se, että rahojen palauttaminen pyytäjävaltiolle riippuu vastaanottajavaltiosta.²³

3.1.2. Varsovan sopimus 2005

Erotukseksi aiemmasta sopimuksesta kutsun Varsovan sopimukseksi rikoksen tuottaman hyödyn rahanpesua, etsintää, takavarikkoa ja menetetyksi tuomitsemista sekä terrorismin rahoittamista koskevaa yleissopimusta (ETS 198) vuodelta 2005. Suomi on allekirjoittanut sopimuksen 16.12.2005. Sopimus on tullut kansainvälisesti voimaan 1.5.2008 ja sitä soveltaa tällä hetkellä seitsemän jäsenmaata. Suomessa sopimuksen voimaan saattamista koskevan hallituksen esityksen aikataulusta ei ole tietoa.

²⁰ Venäjän osalta enemmän mm. varojen jäädyttämisestä ja omaisuuden konfiskaatiosta vieraan valtion pyynnöstä ks. Norros s. 153 ss. Venäjän uusikaan rikosprosessilaki ei tunne esimerkiksi rikoshyödyn etsintää, pankkitilitietojen hankintaa tai yhteistyötä ulkomaan viranomaisten kanssa näissä asioissa. Myös takavarikoitujen varojen palauttaminen on hankalaa, ja Venäjän rahanpesulainsäädännön mukaan niitä on mahdollista luovuttaa oikeusapua pyytäneelle valtiolle vain kansainvälisen sopimuksen perusteella. Konfiskoitujen varojen jakamista vieraan valtion kanssa ei ole säännelty. Mielenkiintoinen rahanpesusopimuksen mukainen oikeusaputapaus Suomen ja Venäjän välillä on selostettu Norros s. 186 ss.

²¹ Ks. Lardot s. 35 sekä 18 (4) ja 27 (3) artiklat.

²² Norros s. 37.

²³ Norros s. 38.

Sopimuksessa kansainvälistä yhteistyötä ja oikeusapua kehitetään erityisesti kansallisten rahanpesun vastaisten toimintayksikköjen (*FIU eli Financial Intelligence Unit*) asemaa painottamalla ja maksuliikennetapahtumien valvontaa tehostamalla. Sopimuksella tehostetaan rahanpesu- ja terrorisminrahoittamisrikosten torjuntaa ja rikoshyödyn takaisinsaamista.

Sopimuksen 3 (4) artiklan mukaan rikoksentehtäjä voidaan vaatia todistamaan väitetyn rikoksen tuottaman hyödyn tai muun menetetyksi tuomitavan omaisuuden alkuperä, siltä osin kuin tämä on kyseisen valtion kansallisen lainsäädännön periaatteiden mukainen. Suomessa käännetyn todistustaakan voimaan saattaminen edellyttää kansallisen lain muuttamista (vrt. kuitenkin RL 9:3.1).

Sopimuksen 25 artiklassa käsitellään menetetyksi tuomitun omaisuuden jakamista. Sopimuksen sanamuodon mukaan näyttäisi olevan mahdollista, että palautettava omaisuus voidaan käyttää vahingonkorvausten sijaan tai ohella omaisuuden palauttamiseen oikeille omistajille, eli esimerkiksi petosrikoksissa asianomistajille. Tämä on erittäin hyvä selkeytys nykytilanteeseen, jossa ei ole asiasta täyttä varmuutta.

3.2. Yhdistyneiden Kansakuntien erityissopimuksia

YK:n sopimukset perustuvat vahvan keskusviranomaismallin varaan. Näiden sopimusten etuna on se, että niihin on yleensä liittynyt useita Euroopan ulkopuolisia valtioita, joiden kanssa Suomella ei välttämättä ole muuta oikeusapusopimusta. Heikkoutena on puolestaan se, että niiden soveltamisala on erityissopimuksina rajattu vain tiettyihin rikostyyppeihin ja usein määräykset eivät ole täysin velvoittavia, vaan enemmänkin suosituksen luonteisia. Selostan seuraavaksi lyhyesti vain kahta erityissopimusta (niitä on lukuisia muitakin), joissa on kansainvälistä yhteistyötä koskevia määräyksiä.

3.2.1. Järjestäytyneen rikollisuuden vastainen YK:n yleissopimus

Tässä niin sanotussa Palermon sopimuksessa vuodelta 2000 (SopS 20/2004) on mukana 116 valtiota (muun muassa USA, Venäjä ja Viro). Sopimuksen keskusviranomaisena Suomessa toimii oikeusministeriö. Sopimuksen soveltamisala on rajattu järjestäytyneeseen ja vakavaan kansainväliseen rikollisuuteen. Sopimuksessa on ehdotettu jäsenmaille myös muun muassa käännetyn todistustaakan käyttöönottoa.²⁴

Rikoksen tuottama hyöty, jäädyttäminen tai takavarikko ja menetetyksi tuomitseminen määritellään sopimuksen 2 artiklassa. Sopimuksen 13 artiklassa säädetään kansainvälisestä yhteistyöstä menetetyksi tuomitsemisessa. Sopimuksen 14 artiklassa määrätään menetetyksi tuomitun rikoksen tuottaman hyödyn tai omaisuuden käytöstä. Sopimusvaltio, joka on tuominut menetetyksi rikoksen tuottaman hyödyn, määrää sen käytöstä kansallisen lainsäädäntönsä ja hallintomenettelynsä mukaisesti. Toimiessaan

²⁴ Ks. tarkemmin 3 ja 12 (7) artiklat.

toisen sopimusvaltion pyynnöstä, sopimusvaltiot voivat kansallisen lainsäädäntönsä sallimissa rajoissa ja eri pyynnöstä harkita ensisijaisesti menetetyksi tuomitun rikoksen tuottaman hyödyn tai omaisuuden palauttamista pyynnön esittäneelle sopimusvaltiolle, jotta viimeksi mainittu voi maksaa vahingonkorvausta rikoksen uhreille tai palauttaa kyseisen rikoksen tuottaman hyödyn tai omaisuuden sen laillisille omistajille.

Sopimuksen 18 artikla koskee keskinäistä oikeusapua. Sen mukaan oikeusavusta ei saa kieltäytyä pankkisalaisuuden tai yksinomaan sillä perusteella, että rikokseen katsotaan myös liittyvän julkista taloutta koskevia kysymyksiä. Oikeusavusta voi kuitenkin kieltäytyä kaksoisrangaistavuuden puuttumisen perusteella.

3.2.2. YK:n korruption vastainen yleissopimus

Yhdistyneiden Kansakuntien korruption vastainen yleissopimus (SopS 56/2006) liittyy lahjusrikoksiin ja eräisiin muihin korruptiota koskeviin rikoksiin kuten rahanpesuun, ja se on tullut kansainvälisesti voimaan 14.12.2005. Siihen sisältyy määräyksiä muun muassa kansainvälisestä yhteistyöstä ja varallisuuden takaisin hankinnasta.²⁵ Sopimus tuli Suomessa voimaan 21.7.2006.

Keskinäisestä oikeusavusta säädetään 46 artiklassa muun muassa, että oikeusapua voidaan pyytää rikoshyödyn identifioimiseksi, jäädyttämiseksi tai jäljittämiseksi taikka varojen löytämiseksi.²⁶ Varallisuuden takaisin hankkimisesta säädetään sopimuksen V luvun 51–57 artikloissa. Sopimuksen 52 artiklassa käsitellään valvontakäytäntöjä rikoshyödyn monitoroimiseksi ja ilmoitusvelvollisten ohjeistamiseksi, ja artiklat tilinhaltijoiden valvontaan ja rahoituslaitosten velvollisuuksiin sekä viranomaisten toimenpiteisiin. Sopimuksen 55 artikla koskee kansainvälistä yhteistyötä menetetyksi tuomitsemisessa. Määräykset menetetyksi tuomitun omaisuuden palauttamisesta sopimusvaltiolle tai sen aiemmille laillisille omistajilleen ovat 57 artiklassa.

3.3. Keskinäistä oikeusapua rikosasioissa koskevia yleissopimuksia

Tärkein monenvälinen yleissopimus rikosoikeuden alalla on Euroopan neuvoston yleissopimus vuodelta 1959. Tämän sopimuksen perustalle rakentuvat muun muassa Schengenin sopimuksen oikeusapua koskevat määräykset sekä EU:n vuoden 2000 rikos-oikeusapusopimus. Schengenin säännöstö jätetään tässä vain tämän maininnan varaan, koska MLA pääosin syrjäyttää sen oikeusapusäännökset.²⁷

²⁵ HE 197/2005 s. 1.

²⁶ Tarkemmin 30 alakohtaa sisältävästä artiklasta ks. HE 197/2005 s. 42 ss.

²⁷ Schengenin säännöstön soveltamisesta (SopS 23/2001) 49 (e), 51 ja 53 artiklat ja OM s. 114 ss.

3.3.1. Eurooppalainen yleissopimus keskinäisestä oikeusavusta rikosasioissa lisäpöytäkirjoineen

Strasbourg'n vuoden 1959 sopimuksen (SopS 30/1981) on ratifioinut 47 valtiota (muun muassa Venäjä, Andorra, Liechtenstein, Luxemburg ja Sveitsi). Jäsenvaltiot sitoutuvat antamaan toisilleen oikeusapua mahdollisimman laajasti. Keskusviranomaisena Suomessa on oikeusministeriö. Sopimuksen 5 artiklan mukaan sopimuspuoli voi selityksessä varata oikeuden määrätä pyydetyn etsinnän tai takavarikon suorittamisen edellytyksiksi yhden tai useamman seuraavista ehdoista: a) pyynnössä tarkoitettu teko on rangaistava sekä pyynnön esittäneen että sen vastaanottaneen osapuolen lainsäädännön mukaan; b) pyynnön vastaanottaneessa maassa saadaan rikoksentehtyjä pyynnössä tarkoitettua teosta luovuttaa; c) pyynnön täyttäminen on pyynnön vastaanottaneen osapuolen lainsäädännön mukaista.

Sopimuksen lisäpöytäkirjan vuodelta 1978 (SopS 14/1985) on ratifioinut 40 valtiota (muun muassa Venäjä ja Luxemburg). Lisäpöytäkirjan 1 artiklan mukaan sopimuspuolet eivät käytä oikeuttaan evätä oikeusapu yksinomaan sillä perusteella, että pyyntö koskee rikosta, jota pyynnön vastaanottanut osapuoli pitää vero-, tulli- tai valuuttarikoksena. Lisäpöytäkirjan 2 artiklan mukaan, jos sopimuspuoli on määrännyt etsinnän tai takavarikon suorittamisen edellytykseksi kaksoisrangaistavuuden, katsotaan tämän täyttyneen vero-, tulli- ja valuuttarikosten osalta, jos teko on rangaistava pyytäjän lainsäädännön mukaan ja vastaa samanlaatuista tekoa vastaanottajan lainsäädännössä. Pyyntöä ei myöskään saa evätä sillä perusteella, ettei pyynnön vastaanottaneen osapuolen laissa säädetä samanlaista veroa tai maksua.

Sopimuksen toisen lisäpöytäkirjan vuodelta 2001 Suomi on allekirjoittanut 9.10.2003. Lisäpöytäkirja on tullut kansainvälisesti voimaan 1.2.2004 (ETS 182) ja vastaa sisällöltään pitkälti seuraavaksi selostettavaa EU:n rikosoikeusapuasopimusta vuodelta 2000. Suomessa lisäpöytäkirjan voimaan saattamista koskevan hallituksen esityksen aikataulusta ei ole tietoa.

3.3.2. EU:n vuoden 2000 rikosoikeusapuasopimus lisäpöytäkirjoineen

MLA (Mutual Legal Assistance) 2000-sopimus (SopS 88/2005) on yleissopimus keskinäisestä oikeusavusta rikosasioissa ja täydentää vuoden 1959 EN:n Strasbourg'n sopimusta EU-valtioiden välillä. Se on tullut kansainvälisesti voimaan 23.8.2005. MLA:ta soveltavat nyt kaikki muut EU-valtiot Kreikkaa, Italiaa, Irlantia ja Luxemburgia lukuun ottamatta.²⁸ Sopimus perustuu suoriin yhteyksiin jäsenvaltioiden paikallisviranomaisten kesken. Nämä viranomaiset voi jäljittää tätä varten kehitetyltä internet-sivustolta ns. EJN-Atlaksesta²⁹. Lisäksi sopimuksessa on säännelty uuden teknologian

²⁸ Islannin ja Norjan osalta sovelletaan ns. Schengenin säännöstön edelleen kehittämiseen liittyviä artikloja. Muiden sopimusmääräysten voimaansaattaminen on valmisteilla. Lyhyt yleisesitys MLA:sta ks. Jätkölä s. 508 ss.

²⁹ Atlaksen internet-osoite on http://www.ejn-crimjust.europa.eu/atlas_advanced.aspx.

(esimerkiksi videokuulustelut ja telekuuntelu) sekä uusien tutkintamenetelmien (kuten peitetoiminta ja yhteiset tutkintaryhmät) käyttö kansainvälisesti.

Sopimuksen 8 artiklan mukaan pyynnön vastaanottanut jäsenvaltio voi toisen jäsenvaltion pyynnöstä ja rajoittamatta vilpittömässä mielessä toimineiden kolmansien osapuolten oikeuksia antaa rikoksen avulla hankittuja esineitä pyynnön esittäneen jäsenvaltion haltuun niiden palauttamiseksi oikealle omistajalleen. Sopimuksen selitysmuistion mukaan artiklassa otetaan käyttöön uusi menettely, jolloin pyyntö voidaan tehdä esimerkiksi varastetun esineen palauttamiseksi sen oikealle omistajalle. Artiklan mukaisesti pyynnön vastaanottanut jäsenvaltio voi ryhtyä toimenpiteisiin, mutta se ei kuitenkaan ole velvollinen tekemään sitä. Pyyntöön suostuminen on siis vastaanottajan harkinnan varassa. Pynnön täyttämistä voidaan kieltäytyä esimerkiksi, jos omaisuus on takavarikoitu käytettäväksi todistusaineistona kyseisessä jäsenvaltiossa. Ehdoton edellytys on, ettei sivullisia loukata ja esineen oikea omistaja on varmasti selvillä.³⁰ Artikla tuskin soveltuu kuitenkaan varojen palauttamiseen, koska englanninkielisenä terminä on *restitution* ja kaikki viittaukset ovat konkreettiseen esineeseen.³¹

MLA 2000-sopimuksen lisäpöytäkirja (SopS 44/2005) helpottaa muun muassa pankkitilitietojen saamista. Lisäpöytäkirja on tullut kansainvälisesti voimaan 5.10.2005, ja sitä soveltavat nyt kaikki muut EU-valtiot Kreikkaa, Italiaa, Irlantia, Luxemburgia ja Viroa lukuun ottamatta. Lisäpöytäkirja lisää Suomen viranomaisten mahdollisuuksia jäljittää rikoshyötyä ja saada se konfiskoitua.³² Lisäpöytäkirjaan perustuvat pyynnöt voidaan evätä, mikäli kaksoisrangaistavuus ei täyty. Lisäpöytäkirja muodostaa muuten erottamattoman osan MLA-sopimusta, paitsi sen 1 artiklaa pankkitilitietojen saamisesta sovelletaan vain tiettyihin rikoksiin. Pöytäkirjan määräykset voidaan jakaa kolmeen osaan: pankkitileihin liittyviin oikeusapupyyntöihin (1–4 artikla), täydentäviin oikeusapupyyntöihin (5 ja 6 artikla) sekä kieltäytymisperusteisiin (7–10 artikla).³³

4. Vastavuoroisen tunnustamisen lainsäädäntöinstrumentteja

Vastavuoroisen tunnustamisen periaatteen³⁴ mukaan toisessa EU-jäsenvaltiossa tehdyn päätöksen täytäntöönpano tapahtuu yksinkertaistetussa menettelyssä, jolloin päätös pannaan täytäntöön kuten kotimainen päätös. Puitepäätökset eivät ole suoraan jäsenvaltioissa voimassa olevaa oikeutta, vaan ne täytyy saattaa voimaan eli implementoida kansallisesti. Puitepäätöksissä kieltäytymisperusteita on rajattu, päätöksissä tarkoitettuilla

³⁰ Selitysmuistio C 379 s. 14 ja HE 31/2003 s. 33.

³¹ Vrt. Jahkola s. 510 alaviite 24.

³² HE 178/2004 s. 8.

³³ Selitysmuistio C 257 s. 1.

³⁴ Vastavuoroisesta tunnustamisesta ja Tampereen Eurooppa-neuvoston päätelmistä enemmän ks. Jahkola s. 523 ss.

toimenpiteillä on lyhyet määräajat ja oikeusapu tapahtuu paikallisviranomaisten kesken. Kaikilla näillä asioilla pyritään oikeusapua entisestään tehostamaan ja nopeuttamaan EU-valtioiden välillä.³⁵

4.1. Puitepäätös omaisuuden ja todistusaineiston jäädyttämisestä

Laki omaisuuden ja todistusaineiston jäädyttämistä koskevien päätösten täytäntöönpanosta Euroopan unionissa (540/2005, EU-jäädyttämislaki) tuli voimaan 2.8.2005. Laki perustuu EU:n neuvoston puitepäätökseen (2003/577/YOS)³⁶, jonka ovat tällä hetkellä implementoineet Alankomaat, Belgia, Bulgaria, Espanja, Itävalta, Liettua, Malta, Puola, Ranska, Ruotsi, Slovakia, Slovenia, Tanska, Tsekki, Unkari ja Viro (lisäksi Iso-Britannia todistusaineiston ja terrorismirikosten osalta sekä Kypros omaisuuden jäädyttämisen osalta).

Jäädyttämisellä turvataan väliaikaisesti omaisuus, joka voidaan tuomita menetetyksi tai jota voidaan käyttää todisteena rikosoikeudenkäynnissä. Instrumentti ei lähtökohteisesti sovellu asianomistajan yksityisoikeudellisen vaatimuksen turvaamiseen. Kaksoisrangaistavuus (jäädyttämislaki 3 §) on jäädyttämisen edellytys, mutta siitä on luovuttu osittain laissa lueteltujen 32 rikoksen osalta, joita koskeva jäädyttämiss päätös on aina pantava täytäntöön.

Keskeinen muutos Suomessa on se, että päätösvalta EU-jäädyttämislain mukaisissa asioissa on syyttäjällä. Kieltäytymisperusteita on vähän, ja ne on lueteltu jäädyttämislain 4 §:ssä. Jäädyttämisspyynnot kirjoitetaan mallitodistukselle. Monialainen viranomaisyryhmä on laatinut instrumentin kansallisesta soveltamisesta käsikirjan syyttäjille. Käytännössä instrumentin soveltaminen kansainvälisestikin on ainakin toistaiseksi ollut vähäistä. Instrumentin etuna on kuitenkin sen tehokkuus. Vastaus ulkomailta siihen, miten jäädyttämissasiassa tullaan menettelemään, tulisi saada vuorokauden sisällä. Samoin esimerkiksi jos Suomessa on katsottu omaisuuden, joka on epäillyn puolison nimissä, kuuluvan kuitenkin tosiasiaa epäillylle ja on päätetty jäädyttää kyseinen omaisuus, ei tehtyä samaistamispäätöstä voida täytäntöönpanovaltiossa kyseenalaistaa.

4.2. Konfiskaatiopuitepäätös

Laki vastavuoroisen tunnustamisen periaatteen soveltamisesta menetetyksi tuomitsemista koskeviin päätöksiin tehdyn puitepäätöksen lainsäädännön alaan kuuluvien säännösten kansallisesta täytäntöönpanosta ja puitepäätöksen soveltamisesta (222/2008) eli niin sanottu konfiskaatiopuitepäätös (2006/783/YOS)³⁷ tulee Suomessa voimaan 28.11.2008. Toimivaltaisena viranomaisena meillä on oikeusrekisterikeskus.

³⁵ EU:n perinteisestä rikosoikeusavusta eriytyvästä kehityksestä ks. Jahkola s. 533 ss.

³⁶ EUVL 2.8.2003, L196.

³⁷ EUVL 24.11.2006, L328.

Konfiskaatiopuitepäätös koskee tuomioistuinten tekemien lopullisten menetetyksi tuomitsemista koskevien päätösten täytäntöönpanoa toisessa EU:n jäsenvaltiossa. Puitepäätöksen myötä paranevat mahdollisuudet saada esimerkiksi rikoshyöty takaisin Suomeen. Konfiskaatiopuitepäätöksen 16 artiklan mukainen pääsääntö on, että omaisuudesta puolet jää täytäntöönpanovaltioon ja puolet siirretään tuomitsemisvaltioon. Kuitenkin kun omaisuuden arvo on 10.000 euroa tai alle, se jää kokonaisuudessaan täytäntöönpanovaltioon. Puitepäätös ei koske omaisuuden palauttamista sen lailliselle omistajalle.³⁸ Käytännössä ideana on ollut, että ensin EU-jäädymislakilla jäädytetään omaisuus ulkomailla ja sitten myöhemmässä vaiheessa pyydetään tämän omaisuuden palauttamista konfiskaatiopuitepäätöksen nojalla.

Itävallan, Belgian ja Suomen ehdotus neuvoston päätökseksi rikoshyödyn jäljittämisen tehostamiseksi 2007/845/YOS³⁹ hyväksyttiin lopullisesti oikeus- ja sisäasioiden neuvostossa joulukuussa 2007. Ehdotus tulee tehostamaan nimenomaan esitutkinnan aikana tehtävää rikoshyödyn jäljittämistä sellaisen omaisuuden osalta, joka on viety ulkomaille.⁴⁰

4.3. Puitepäätösrikoksen uhrin asemasta rikosoikeudenkäyntimenettelyissä

Puitepäätösrikoksen uhrin asemasta rikosoikeudenkäyntimenettelyissä (2001/220/YOS)⁴¹ määrittelee uhrin, rikosoikeudenkäynnin ja oikeudenkäynnin 1 artiklassa. Uhrin tiedonsaantioikeutta on selostettu 4 artiklassa. Puitepäätöksen 9 artiklan mukaan uhrilla on oikeus saada kohtuullisessa ajassa rikosoikeudenkäynnin yhteydessä päätös rikosentekijän velvoittamisesta maksamaan korvauksia ja uhrille kuuluvien takavarikoitujen esineiden palauttamisesta viipymättä. Johdannon 7. kohdan mukaan puitepäätös ei koske siviilioikeudellisia korvauksia.

On annettu myös neuvoston direktiivi rikoksen uhreille maksettavista korvauksista (2004/80/EY),⁴² mutta se koskee vain EU:n alueella tahallisella väkivaltarikoksella aiheutetun vahingon korvaamista tekovaltion varoista.

Näiden kahden instrumentin eroja käsittelee esim. Yhteisöjen tuomioistuimen tuomio 28.6.2007: tapaus *C-467/05 Giovanni Dell'Orto*. Tapaus koskee takavarikoitujen tavaroiden palauttamista lainvoimaisen langettavan rikostuomion täytäntöönpanomenettelyssä. Dell'Orto kavalsi itselleen yli miljoona euroa Saipem -yhtiölle kuuluneita

³⁸ Tosin johdannon kohdassa 16) jatketaan, että ”tämä puitepäätös ei vaikuta siihen, mihin tarkoitukseen jäsenvaltio käyttää päätöksen soveltamisen seurauksena saatuja varoja”.

³⁹ Neuvoston päätös varallisuuden takaisin hankinnasta vastaavien jäsenvaltioiden toimistojen yhteistyöstä rikoksen tuottaman hyödyn tai muun rikokseen liittyvän omaisuuden jäljittämiseksi ja tunnistamisessa, EUVL 18.12.2007, L332.

⁴⁰ Poliisin kansainvälinen toiminta s. 9.

⁴¹ EYVL 22.3.2001, L82.

⁴² EUVL 6.8.2004, L261.

rahoja. Italian oikeusviranomaiset määräisivät tämän summan takavarikoitavaksi rikosoikeudenkäynnin kuluessa. Tämän turvaamistoimen pääasiallinen ja nimenomainen tarkoitus oli taata rikoksesta johtuvien yksityisoikeudellisten vaateiden täyttäminen.

Mainituilla puitepäätöksellä ja direktiivillä säännellään eri asioita. Direktiivillä otetaan käyttöön yhteistyöjärjestelmä, jolla helpotetaan rikosten uhrien mahdollisuutta saada korvaus rajat ylittävissä tilanteissa. Sillä pyritään varmistamaan, että henkilö, joka on joutunut tahallisen väkivaltarikoksen uhriksi muussa jäsenvaltiossa kuin asuinvaltiossaan, saa korvauksen ensiksi mainitulta valtiolta. Puitepäätöksellä puolestaan pyritään lähentämään jäsenvaltioiden lainsäädäntöä uhrin etujen turvaamiseksi rikosoikeudenkäynnissä. Sillä pyritään varmistamaan se, että rikosentekijä korvaa uhrin kärsimän vahingon. Kuitenkin ratkaisun mukaan uhrin käsitettä on tulkittava siten, ettei sen alaan kuulu oikeushenkilö.

Näin ollen kumpikaan mainituista EU-instrumenteista ei lähtökohtaisesti helpota suomalaisen asianomistajan asemaa tai ainakaan yksityisoikeudellisen korvauksen saamista.

5. Asianomistajan korvausvaatimuksen turvaamisesta

Rikoshyödyn jäljittämistoimien ulottuessa ulkomaille on syytä pitää mielessä, että Suomen esitutkintaviranomaisille esitutkintalain 5 §:n mukaan kuuluvat tehtävät poikkeavat olennaisesti siitä, mitä esitutkintaviranomaisten tehtäviin muissa maissa tyypillisesti kuuluu. Useissa maissa rikosperusteiset vahingonkorvausvaatimukset tulee ajaa siviilikanteena eikä niitä voi käsitellä osana rikosprosessia, mikä poikkeaa Suomessa noudatettavasta adheesioperiaatteesta.⁴³ Myöskään perinteisissä kansainvälisissä rikosoikeusapusopimuksissa ei yleensä ole huomioitu rikoshyödyn saati asianomistajan korvausvaatimusten jäljittämistä ja takaisinsaantia, vaan yleensä niiden soveltamisala rajoittuu omaisuuden jäljittämiseen rikoksen selvittämiseksi ja todisteiden hankkimiseksi. Uudemmat kansainväliset sopimukset soveltuvat usein myös menettämisseurauksen turvaamiseen esitutkinnan yhteydessä ja seuraamuksen täytäntöönpanoon lainvoimaisen tuomion perusteella. Lisäksi on olemassa siviilioikeudellisia sopimuksia, jotka edistävät asianomistajalle jo tuomitun korvauksen täytäntöönpanomahdollisuuksia.⁴⁴

5.1. Rikoksella viedyn omaisuuden pyytäminen palautettavaksi

Oikeusapusopimusten määräykset esineiden luovuttamisesta koskevat yleensä vain luovuttamista todistelutarkoitusta varten. Vieraalle valtiolle luovutetut esineet tulee

⁴³ Ks. myös Jahkola s. 532 ja rikoshyödyn ja vahingonkorvauksen suhteesta Uskali s. 39 ss. mainittuine lähteineen sekä menettelystä Virossa ja Luxemburgissa.

⁴⁴ Korkiatupa ja Palo 2003 sekä Koulu s. 22.

pääsääntöisesti aina palauttaa takaisin, ja omistusoikeudelliset kysymykset tulee ratkaista kunkin valtion kansallisen siviililainsäädännön mukaisesti. Vaikka sopimukset eivät lähtökohtaisesti (uusia instrumentteja lukuun ottamatta) omaisuuden palauttamiseen sovellukaan, voidaan tätä kuitenkin oikeusapuna aina pyytää.⁴⁵ Ongelmallista on, etteivät kansainväliset rikosoikeusapusopimukset myöskään kata asianomistajalle tulevien korvausten selvittämiseen ja tässä tarkoituksessa tapahtuvaan omaisuuden jäljittämiseen ja palauttamiseen tähtääviä toimenpiteitä. Rikoshyödyn poisottamista koskevien sopimusten soveltamisen perusajatuksena on ottaa rikoshyöty pois rikosentekijältä, muttei palauttaa varallisuutta oikeusapupyynnön tehneeseen valtioon ja vahinkoa kärsineelle asianomistajalle. Valtio, jossa omaisuus sijaitsee, ottaa rikoshyödyn pois pitäen sen lähtökohtaisesti itsellään.⁴⁶

5.2. Siviilioikeudellisista sopimuksista

Asianomistajalle tulevan vahingonkorvauksen selvittämiseksi on siten etsittävä ratkaisuja siviilioikeudellisista sopimuksista, jotka mahdollistavat EU- ja ETA-alueilla siviiliperusteisen tuomion täytäntöönpanon sekä turvaamistoimet toisessa jäsenvaltiossa. Siviiliperusteisella tuomiolla ymmärretään sopimuksissa myös rikosasian yhteydessä adheesioperiaatteen nojalla annettuja vahingonkorvaustuomioita. Suomalainen velkoja voi pyrkiä myös turvautumaan kaikkiin kyseisen valtion kansallisen lain mahdollistamiin perintä- ja ulosottomenettelyihin sekä pakkokeinoihin. Sopimuksissa ei ole annettu poliisille eikä muillekaan viranomaisille toimivaltaa ryhtyä toimenpiteisiin, vaan asianomistajan täytyy itse toimia sopimusten edellyttämällä tavalla. Ottaen huomioon poliisin laajentuneet esitutkintavelvollisuudet voitaisiin ajatella, että poliisi informoisi asianomistajaa näiden siviilioikeudellistenkin sopimusten sisällöstä ja mahdollisuuksista. Joka tapauksessa asiassa noudatettavasta menettelystä on syytä sopia esitutkintaviranomaisen ja asianomistajan kesken etukäteen, jotta päällekkäisiltä ja keskenään kilpailevilta pyynnöiltä voidaan välttyä (esimerkiksi esittämällä pyyntö rikoshyödyn jäädyttämiseksi ja asianomistajan korvausvaatimuksen turvaamiseksi).⁴⁷

Keskeinen sääntö siviilituomioiden täytäntöönpanossa Suomessa on, että päätöksiä ei voida panna täytäntöön ilman kansainvälistä sopimusta tai kansallista säännöstä, johon täytäntöönpano voidaan perustaa. Siviilituomioiden täytäntöönpano voi perustua esimerkiksi niin sanottuun Luganon yleissopimukseen tai Bryssel I-asetukseen.

Luganon sopimuksen 26 (1) ja Bryssel I-asetuksen 33 (1) artiklan mukaan sopimusvaltiossa annettu tuomio tunnustetaan kaikissa sopimusvaltioissa. Luganon sopimuksen 31 (1) ja Bryssel I-asetuksen 38 artiklan nojalla ulkomaisen tuomion täytäntöönpano toisessa sopimusvaltiossa edellyttää kuitenkin eksekvatuuria eli sitä, että täytäntöönpanomaan tuomioistuin ensin julistaa tuomion täytäntöönpanokelpoiseksi kyseisessä

⁴⁵ Lardot s. 47.

⁴⁶ Korkiatupa ja Palo 2003.

⁴⁷ Ibid.

maassa. Koska eksekvatuuri on maakohtainen, voi velkoja (tai asianomistaja) joutua tekemään useita hakemuksia, jos velallisella (tuomitulla) on omaisuutta useassa valtiossa.⁴⁸ Eksekvatuuria haetaan vastaajan kotipaikassa tai siellä, missä hänellä on ulosmittauskelpoista varallisuutta (Lugano 32 (2) ja Bryssel 39 (2)).

5.3. Bryssel I-asetus

Neuvoston asetus (EY) N:o 44/2001⁴⁹ tuomioistuimen toimivallasta sekä tuomioiden tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta siviili- ja kauppaoikeuden alalla eli niin sanottu Bryssel I-asetus tuli voimaan 1.3.2002.

Asetuksen 5 (4) artiklan mukaan, jos henkilön kotipaikka on jäsenvaltiossa, voidaan häntä vastaan nostaa kanne toisessa jäsenvaltiossa rikokseen perustuvaa yksityisoikeudellista korvaus- tai hyvitysvaatimusta koskevassa asiassa siinä tuomioistuimessa, jossa rikosasia on vireillä, jos tuomioistuin oman lakinsa mukaan on toimivaltainen tutkimaan yksityisoikeudellisia vaatimuksia. Asetuksen 31 artiklan mukaan jäsenvaltion lain mukaisia väliaikais- ja turvaamistoimia voidaan pyytää sanotun valtion tuomioistuimilta myös silloin, kun toisen jäsenvaltion tuomioistuin on tämän asetuksen mukaan toimivaltainen tutkimaan pääasian. Käsittelyssä vastaajalle on annettava tilaisuus tulla kuulluksi. Asetuksen 40 artiklan mukaan täytäntöönpanoa koskeva hakemus jätetään sen jäsenvaltion lain mukaisesti, missä täytäntöönpanoa pyydetään. Hakijan on lisäksi ilmoitettava osoite tiedoksiantoja varten sen tuomioistuimen tuomiopiirin alueella, jolta täytäntöönpanoa pyydetään. Hakemukseen on liitettävä 53 artiklassa tarkoitetut asiakirjat.

Hakijalta edellytetään ulkomaisen valtion siviiliprosessilainsäädännön ja tuomioistuinmenettelyn tuntemusta, kielitaitoa ja paikallista prosessiosoitettakin, joten käytännössä tämä tarkoittaa paikallisen asiamiehen hankkimista. Tämä taas aiheuttaa lisäkustannuksia, jolloin täytäntöönpano tulee kannattavaksi vasta, kun on kysymys tarpeeksi suurista summista.

5.4. Luganon yleissopimus

Yleissopimus tuomioistuimen toimivallasta sekä tuomioiden täytäntöönpanosta yksityisoikeuden alalla on tehty Luganossa 16.9.1988 (SopS 44/1993). Sopimuspuolina Euroopan unioniin kuulumattomista maista ovat Islanti, Norja ja Sveitsi.

Yleissopimuksen 24 artiklan mukaan sopimusvaltion lain tuntemia turvaamistimenpiteitä ja muita väliaikaisia toimenpiteitä voidaan pyytää sanotun valtion tuomioistuimilta myös silloin, kun toisen sopimusvaltion tuomioistuin on tämän yleisso-

⁴⁸ Koulu s. 42.

⁴⁹ EYVL 16.1.2001, L12.

pimuksen mukaan toimivaltainen tutkimaan pääasian. EY-tuomioistuimen mukaan turvaamistoimimennettely on oltava kaksiasianosaista eli vastaajaa on kuultava.⁵⁰

5.5. EU-valtioiden siviilioikeudellisesta lainsäädännöstä

Lisätietoa muiden EU-valtioiden siviilioikeudellisesta lainsäädännöstä ja menettelyistä on saatavissa suomeksi esimerkiksi eurooppalaisen siviilioikeudellisen verkoston internet-sivuilta osoitteesta: http://ec.europa.eu/civiljustice/index_fi.htm.

Kansallisten säännösten vertailusta käy ilmi, että siviilioikeudellisia väliaikais- ja turvaamistoimia ei ole määritelty juuri missään ja että eri maissa sovellettavissa säännöksissä on huomattavia eroja. Näiden erojen vuoksi pääasian käsittely saattaa menettää merkityksensä tai tavanomaisesti noudatettavia toimivaltasääntöjä kierretään. Väliaikais- ja turvaamistoimista määrävän tuomioistuimen toimivaltuuksissa on suuria eroja, sillä joissakin jäsenvaltioissa tällainen tuomioistuin ei saa millään tavalla ennakoita pääasiassa annettavaa lopullista tuomiota. Myös toimien määräämisedellytyksissä on varsin merkittäviä eroja. Esimerkiksi kiireellisyysehtoa tulkitaan usein varsin väljästi. Tuntuvia eroja on myös siinä, minkä tyyppiseen omaisuuteen toimia voidaan kohdistaa, millaisia toimia voidaan määrätä ja millaiset ovat väliaikaistoimenpiteistä päättävän tuomioistuimen ja pääasiaa käsittelevän tuomioistuimen väliset suhteet. Myös muotovaatimukset ovat varsin erilaisia. Useissa jäsenvaltioissa väliaikaistoimenpiteisiin vaaditaan tuomioistuimen ennakkolupa. Joissakin jäsenvaltioissa noudatettava menettely on pääsääntöisesti yksipuolinen, kun taas toisissa on kuultava menettelyn alusta lähtien kaikkia asianosaisia, mikä estää yllätysvaikutuksen, johon näillä toimilla yleensä pyritään.⁵¹

Esimerkiksi Britanniassa asianomistajan yksityisoikeudellisella vaatimuksella ei ole sijaa rikosprosessissa, Espanjassa syyttäjä ajaa uhrin vahingonkorvausvaadetta, mutta käytännössä korvauksen saaminen on harvinaista täytäntöönpanon vaikeuksien takia. Ruotsissa noudatetaan adheesioperiaatetta, ja täytäntöönpano on uhrille ilmaista.⁵² Lisätietoa korvauksista rikoksen uhreille on saatavissa maittain myös EJN:n sivulta: http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/comp_crime_victim_gen_fi.htm.

⁵⁰ Ks. enemmän Koulu s. 48 ja siinä alaviitteissä mainitut tapausesimerkit.

⁵¹ Ks. enemmän http://ec.europa.eu/civiljustice/interim_measures/interim_measures_gen_fi.htm. Tietoja väliaikais- ja turvaamistoimenpiteitä koskevasta kansallisesta lainsäädännöstä saa napsauttamalla kyseisen jäsenvaltion lippua. Lisätietoja EU:n lainsäädännöstä saa napsauttamalla kuvaketta ”Yhteisön oikeus”. Lisätietoja asiaa koskevista kansainvälisistä sopimuksista saa napsauttamalla kuvaketta ”Kansainvälinen oikeus”.

⁵² Ks. enemmän uhrin asemasta esim. Wergens s. 227–262 (Britannia), 384–403 (Espanja) ja 409–444 (Ruotsi).

6. Lopuksi

Haasteita kansainväliseen oikeusapuun ja yhteistoimintaan tuo jatkuvasti laajeneva lainsäädäntöinstrumenttien kirjo ja EU:n tiivistyvä ja perinteisestä rikosoikeusyhteistyöstä eroava menettely. Kansainvälisen normiston hallinta ja kehityksen seuraaminen on vaikeaa, kun varmaa on vain jatkuva muutos. Kun siirrytään keskusviranomaisjärjestelmästä suoriin yhteyksiin paikallisviranomaisten kesken, myös asioiden painopiste siirtyy kentän koulutukseen sekä tilastoinnin ja valvonnan kehittämiseen.

Paikalliselle esitutkintaviranomaiselle saattaa tulla vain pari kertaa vuodessa eteen kansainvälisen oikeusapupyynnön tekeminen ja tällöinkin kenties eri maihin, jolloin pyynnöt saattavat olla hyvin erilaisia. Haasteena on, miten koulutetaan koko maan paikallisviranomaiset tekemään laillisuuden ja laatuvaatimukset täyttäviä pyyntöjä. Oikeusavun pyytäjältä vaaditaan lisäksi kielitaitoa, tietoa kansainvälisistä instrumenteista sekä muiden maiden lainsäädännöstä ja menettelytavoista.

Uudet EU-puitepäätökset näyttävät meillä kansallisesti johtavan syyttäjävetoiseen rikosoikeusapuun, mikä korostaa entisestään esitutkintaviranomaisen ja syyttäjän yhteistyön tärkeyttä. Tämä voi merkitä isoissa useampaan valtioon ulottuvissa jutuissa monimutkaista tilannetta, jossa esimerkiksi syyttäjä pyytää puitepäätöksen nojalla varojen jäädyttämistä Ruotsista sekä tutkinnanjohtaja kuulusteluja Venäjältä ja ajoneuvon palauttamista Virossa. Jos jutussa on vielä asianomistaja, jolla on vahingonkorvausvaatimus, saattaa tämä mutkistaa menettelyä edelleen.

Käytännön kokemuksesta voin sanoa, että omaisuuden turvaaminen esitutkintavaiheessa ulkomailta yleensä onnistuu poliisin oikeusapupyynnön perusteella. Tähän tarkoitukseen on riittävästi kansainvälisiä instrumentteja: yleensä sovellettaneen alan yleis-sopimuksia ja mikäli on mahdollista suoria yhteyksiä käyttäen. Tosin kokemuksia jäädyttämispuitepäätöksen soveltamisesta kaivataan lisää.

Konfiskaatiotuomion täytäntöönpanoon ulkomailla ja rahojen palauttamisen pyytämiseen soveltunee tällä hetkellä parhaiten EN:n vuoden 1990 konfiskaatiosopimus. Tosin kokemuksia esimerkiksi Palermon sopimuksen ja korruptiosopimuksen käytöstä näissä tilanteissa kaivattaisiin. Oikeusministeriön kansainvälisestä yksiköstä saamani tiedon mukaan myös konfiskaatiosopimuksen soveltaminen on hämmästyttävän vähäistä – tapauksia on kymmenen viime vuoden aikana ollut vain muutama. Kun varoja tai omaisuutta kuitenkin poliisin toimesta jäädytetään yksin Virossa jo kymmenisen kertaa vuodessa, on ihmeteltävä, miksei konfiskaatiopyyntöjä ole vuosittain Virossa vastaavaa määrää.

Käsittääkseni tämä konfiskaatiopyyntöjen vähäisyys johtunee ainakin osittain lainsäädännöllisestä aukosta alan yhteistoimintalaeissa ja tästä johtuvasta tiedon kulun katkeamisesta. Toimivaltainen viranomainen eli oikeusministeriö ei saa tietoa ulkomailla voimassa olevasta omaisuuden jäädyttämisestä eikä siitä, että pääasia on lainvoimaisesti ratkaistu. Yhteistoimintalait tulisivat mielestäni tältä osin saattaa ajan tasalle ja velvoittaa esimerkiksi syyttäjä tekemään oikeusministeriölle (tai jatkossa EU-instrumenttien edellyttämälle oikeusrekisterikeskukselle) hakemuksen täytäntöönpanon pyy-

tämisestä ulkomailla. Myös tiedonkulun aukottomuutta tietojärjestelmien avulla tulee edistää.

Ulkomailla on poikkeuksellista, että yksityisoikeudelliset vaatimukset voidaan käsitellä rikosasian yhteydessä kuten meillä. Yleensä nämä ohjataan tavalliseen siviilioikeudelliseen prosessiin ja ne jäävät hakijan oman aktiivisuuden varaan. Tällöin herää kysymys, mikä on suomalaisen viranomaisen (ja kenen?) rooli asianomistajan vaatimuksen huomioon ottamisessa. Mielestäni tulisi huolehtia, etteivät ulkomaille tehtävät pyynnöt joudu ”kilpailevaan tilanteeseen” tai ettei asianomistajalle ainakaan tule oikeudenmenetyksiä mahdollisen menettämisseuraamusvaatimuksen johdosta. Ongelma tulee ainakin tiedostaa ja kertoa yksityiselle asianomistajalle sekä mahdollisuuksien mukaan neuvoa tätä oikeuksiensa turvaamisessa ulkomailla. Mutta kuuluuko tämä neuvontavollisuus poliisille, syyttäjälle vai oikeusministeriölle keskusviranomaisena vai kenellekään? Uusimmissa kansainvälisissä sopimuksissa on jo huomioitu myös asianomistajan asemaa, joten hänen asemansa tulee jatkossa helpottumaan, kun viranomaiselle annetaan selkeämpi toimivalta toimia asianomistajan puolesta.

Muita aiheeseen liittyviä avoimia kysymyksiä on esimerkiksi se, että jos ulkomailla jäädytetty omaisuus, kuten kiinteistö, vaatii realisoimista, jotta varoja voidaan palauttaa, niin mikä Suomen viranomainen käytännössä vastaa tästä (kun ulkomailta ilmoitetaan, että omaisuus palautetaan Suomeen, kunhan Suomi hoitaa asiat käytännössä)? Miten tällaisessa asiassa vaikuttaa, jos asianomistajana on verottaja?

Mielestäni uusien kansainvälisesti jo voimaan tulleiden lainsäädäntöinstrumenttien kansallinen voimaansaattaminen tulee toteuttaa pikaisesti, jotta saadaan selvyyttä esimerkiksi asianomistajan asemaan Varsovan sopimuksen (2005) myötä sekä suorat yhteydet ja uudet menettelyt käyttöön EU:ta laajemmalle EN:n 1959-sopimuksen toisen lisäpöytäkirjan myötä. Suomessa sisäasianministeriön työryhmä on vastikään selvittänyt rikoshyödyn jäljittämistä, mutta sekin on keskittynyt viranomaisyhteistyöhön kotimaassa; kansainvälisyys on jäänyt maininnan varaan.⁵³ Tältä aihealueelta puuttuu toistaiseksi systemaattinen kotimainen rikosoikeudellinen tutkimus.

Yleisesti voidaan sanoa, että kansainvälinen yhteistoiminta lisääntyy ja tulee koko ajan tärkeämmäksi. Käytäntö on jo osoittanut, että suorat yhteydet EU:ssa ovat nopeuttaneet oikeusapuvastausten saamista monista Keski-Euroopan suurista maista. Uudet instrumentit tehostanevat menettelyjä edelleen, kunhan niistä ensin saadaan riittävästi tietoa ja niihin totutaan. Perinteinen kansainvälisiin yleissopimuksiin perustuva yhteistyö tulee säilymään Euroopan ulkopuolisten maiden kanssa. Kansainvälinen oikeusapu on meilläkin arkipäiväistyvää menettelyä, ja oikeusapupyyntö kannattaa aina tehdä, kun siitä on odotettavissa hyötyä.

⁵³ Ylivoitto 2008 s. 17.

Lähteet

- Hallituksen esitys Eduskunnalle kansainvälistä oikeusapua rikosasioissa koskevaksi lainsäädännöksi (*HE 61/1993 vp*).
- Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi esitutkintalain ja pakkokeinolain sekä eräiden niihin liittyvien lakien muuttamisesta (*HE 52/2002 vp*).
- Hallituksen esitys Eduskunnalle keskinäisestä oikeusavusta rikosasioissa Euroopan unionin jäsenvaltioiden välillä tehdyn yleissopimuksen ja keskinäistä oikeusapua rikosasioissa koskevan eurooppalaisen yleissopimuksen varauksen peruuttamisen hyväksymisestä sekä niihin liittyviksi laeiksi (*HE 31/2003 vp*).
- Hallituksen esitys Eduskunnalle keskinäisestä oikeusavusta rikosasioissa Euroopan unionin jäsenvaltioiden välillä tehtyyn yleissopimukseen liitettävän pöytäkirjan hyväksymisestä ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta (*HE 178/2004 vp*).
- Hallituksen esitys Eduskunnalle korruption vastaisen Yhdistyneiden Kansakuntien yleissopimuksen hyväksymisestä sekä laeiksi sopimuksen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta ja rikoslain 30 luvun 12 §:n muuttamisesta (*HE 197/2005 vp*).
- Helminen, Klaus – Lehtola, Kari – Virolainen, Pertti*: Esitutkinta ja pakkokeinot. 2. uudistettu painos. Jyväskylä 2005.
- Jahkola, Katariina*: Rikosasioita koskeva keskinäinen oikeusapu Euroopan unionissa. Nykytila ja kehityssuuntaukset. LM 4/2000, s. 506–536.
- Kansainvälisten rikosoikeusapuasioiden koordinointi, Työryhmän mietintö. Oikeusministeriö, Yleisen osaston julkaisuja 1/2000. (OM)
- Keskinäisestä oikeusavusta rikosasioissa Euroopan unionin jäsenvaltioiden välillä 29.5.2000 tehdyn yleissopimuksen selitysmuistio (Neuvoston 30.11.2000 hyväksymä teksti) (2000/C 379/02), EYVL C 379, 29.12.2000, s. 7. (*selitysmuistio C 379*).
- Keskinäisestä oikeusavusta rikosasioissa Euroopan unionin jäsenvaltioiden välillä vuonna 2000 tehtyyn yleissopimukseen liitettävän pöytäkirjan selitysmuistio (Neuvoston 14.10.2002 hyväksymä teksti) (2002/C 257/01), EYVL C 257, 24.10.2002, s. 1. (*selitysmuistio C 257*).
- Korkiatupa, Jukka ja Palo, Sanna*: Omaisuuden jäljittämiseen ja takaisinsaantiin ulkomailta liittyviä näkökulmia. Teoksessa: Turunen, Ake (toim.): Talousrikostutkijan käsikirja. Poliisiammattikorkeakoulun tiedotteita 6/1998. Helsinki 1998. Sähköinen päivitys syksy 2003.
- Koulu, Risto*: Johdatus kansainväliseen prosessi- ja insolvenssioikeuteen. Helsingin yliopisto, Rikos- ja prosessioikeuden sekä oikeuden yleistieteiden laitos. Helsinki 2001.
- Lardot, Robin*: Oikeusavun pyytäminen vieraalta valtiolta. Teoksessa Rikostutkimus 1/1997. Keskusrikospoliisi. Helsinki 1997, s. 23–57.
- Norros, Merja*: Kansainvälisen rikosoikeusavun järjestelmä Venäjällä. Euroopan neuvoston yleissopimukset rikosoikeuden alalla ja niiden täytäntöönpano Venäjällä. Oikeusministeriön julkaisu 2004:3.
- Pajujoja, Jussi*: Keskitetystä järjestelmästä suoriin yhteyksiin. Poliisitoiminta ja rikosasioiden kansainvälisen oikeusavun kehitys. Keskusrikospoliisi. Helsinki 1998.
- Poliisin kansainvälinen toiminta 1.7.–31.12.2007. *Poliisin ylijohdon julkaisut 1/2008*. www.poliisi.fi/julkaisut
- Sihto, Juha*: Kansainvälinen rikosprosessioikeus, teoksessa Juha Lappalainen et al. Prosessioikeus. Helsinki 2003, s. 1163–1274.
- Sihto, Juha*: Pyynnöistä määräyksiin – Uusin eurooppalainen luovuttamis- ja oikeusapuoikeus Suomen lainsäädännössä. Lisensiaatintutkimus. Helsingin yliopisto 2006. (Sihto 2006)
- Träskman, Per Ole*: Den internationella straffrätten. Teoksessa: Nykyajan rikosoikeus II. Toim. Raimo Lahti. Helsingin yliopisto, Rikos- ja prosessioikeuden sekä oikeuden yleistieteiden laitos. Helsinki 1997, s. 317–343.

Uskali, Niina: Rikoshyödyn ja laajennetun hyödyn menettämisen eroista sekä kansainvälistä vertailua. Helsingin yliopisto, tutkielma, huhtikuu 2007.

Wergens, Anna: Crime Victims in the European Union. A Project supported by the Grotius Programme, The Crime Victim Compensation and Support Authority. Umeå, Sweden 1999.

Viranomaisyhteistyönä tehtävän rikoshyödyn jäljittämistä selvittäneen työryhmän loppuraportti. *Poliisin ylijohdon julkaisut 6/2008.* (Ylijohto 2008)

Taina Neira ja Sanna Palo

Pakkokeinolain 5a luvun mukaisiin salaisiin pakkokeinoihin liittyvät oikeusturvatakeet ja niiden toteutuminen kansainvälisessä oikeusavussa

1. Lähtökohtia ja kysymyksenasettelua

Perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen sekä viranomaistoiminnan laillisuuteen kiinnitetään Suomessa jatkuvasti enemmän huomiota. Niiden merkitys on korostunut rikos- ja rikosprosessioikeudessa, jotka mahdollistavat syvällisen puuttumisen ihmisten perusoikeuksiin ja vapauksiin. Salaisten pakko- ja tiedonhankintakeinojen osalta oikeusturvanäkökuuluihin ja valvontajärjestelyihin on syytä kiinnittää aivan erityistä huomiota, koska toimenpiteiden salaisuudesta johtuen niiden laillisuutta ei voida havainnoida ja kyseenalaistaa toimenpiteen kohteeksi joutuneen taholta.¹

Rikollisuus kansainvälistyy voimakkaasti. Erityisesti vapaan liikkuvuuden toteutuminen Euroopan Unionin (EU:n) alueella ja talouden globalisaatio sekä uuden teknologian mahdollistama rajat ylittävä yhteydenpito ja tiedonsiirto ovat luoneet täysin uudenlaisia rikoksenteikomahdollisuuksia. Vastaavasti rikosten torjuntaan eli rikosten estämiseen, paljastamiseen ja selvittämiseen liittyvää viranomaisyhteistyötä valtioiden välillä on tehostettu ja tiivistetty. Erityisesti EU-alueella yhteistyö oikeus- ja sisäasioissa on tiivistynyt ja nopeutunut merkittävässä määrin 1990-luvun lopulta lähtien. Uusiin turvallisuusuuhkiin vastaamiseksi EU:ssa on muun muassa perustettu uusia toimielimiä kuten Euroopan poliisivirasto Europol, Euroopan oikeudellinen verkosto EJN ja oikeudellisen yhteistyön yksikkö Eurojust.² Lisäksi EU-valtioiden kesken on laadittu viranomaisyhteistyön ja rikostorjunnan tehostamiseksi lukuisia yleissopimuksia ja puitepäätöksiä kuten Schengenin yleissopimus, EU:n rikosoikeusapuposopimus (MLA-sopimus)³ sekä eurooppalaista pidätysmääräystä ja omaisuuden ja todistusaineiston jäädyt-

¹ Ks. Jonkka sekä Helminen, Lehtola ja Virolainen s. 686.

² Enemmän tietoa löytyy toimielinten internet-sivuilta <http://www.europol.europa.eu/>, <http://www.ejn-crimjust.europa.eu/http://www.eurojust.europa.eu/index.htm>.

³ Yleissopimus keskinäisestä oikeusavusta rikosasioissa Euroopan unionin jäsenvaltioiden välillä (SopS 88/2005).

tämistä koskevat puitepäätökset.⁴ Vastaava kehityssuunta on havaittavissa myös globaalisti, joskaan ei yhtä syvänä integraationa.

Salaisten tiedonhankintamenetelmien ja pakkokeinojen merkitys on korostunut vakavien rikosten, erityisesti järjestäytyneen rikollisuuden torjunnassa. Ryhmien sisäiset organisaatorakenteet ja kurinpitojärjestelmät ovat omiaan varmistamaan, ettei ryhmän rikollinen toiminta paljastu ulkopuolisille. Ryhmät pyrkivät eri keinoin kuten uhkailemalla varmistumaan siitä, etteivät ryhmän rikollisesta toiminnasta tietävät henkilöt puhu viranomaisille (*witness-less crime*). Moniin rikoksiin, jotka lukeutuvat järjestäytyneelle rikollisuudelle tyypillisiin toimialoihin, ei liity asianomistajaa, joka tekisi viranomaisille rikosilmoituksen tai toimittaisi todisteita (*victimless crime*). Tästä syystä teknisen tiedonhankinnan ja todistelun merkitys korostuu. Rikostorjuntatoimenpiteiden kohteena olevat henkilöt ovat usein tietoisia viranomaisten käytettävissä olevasta keinovalikoimasta, mikä korostaa salaisten tiedonhankintamenetelmien ja pakkokeinojen merkitystä. Teknologian kehitys tuo mukanaan uusia menetelmiä ja laitteita, joita hyödyntämällä on mahdollista parantaa rikostorjunnan tehokkuutta ja taloudellisuutta sekä lainvalvontaviranomaisten työturvallisuutta. Rikostorjunnan strategisten linjaustenkin edellyttämä tekijäkeskeinen rikostorjuntamalli rikosten ennalta estämiseksi ja vakavien rikosten torjunnan tehostamiseksi painottavat salaisten tiedonhankintamenetelmien ja pakkokeinojen merkitystä.

Yksityisyyden suojaan puuttuvia salaisia tiedonhankintamenetelmiä kuten telekuuntelua ja teknistä tarkkailua on yhä useammin tarve käyttää myös kansainvälisessä viranomaisyhteistyössä.⁵ Tästä syystä muodostuu yhä tärkeämmäksi se, että viranomaistoiminnan laillisuuteen sekä perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen kiinnitetään huomiota myös silloin, kun viranomaiset toimivat kansainvälisessä yhteistyössä rikosten estämiseksi, paljastamiseksi ja selvittämiseksi.

Tämä artikkeli käsittelee lähinnä pakkokeinolain (450/1987) 5a luvun mukaisia salaisia pakkokeinoja sekä erityisesti telekuunteluun ja tekniseen tarkkailuun liittyviä erityiskysymyksiä. Peitetoiminta ja valeostot on rajattu esityksen ulkopuolelle samoin kuin kansainvälisen virka-avun tilanteet.

Artikkelissa käydään läpi lyhyesti ne oikeusturvatakeet, joita pidetään kansallisesti tärkeinä perusoikeuksien ja laillisuuden toteutumisen kannalta. Samoin esityksessä käydään läpi tiiviisti kansainvälistä rikosoikeusapua koskeva sääntely ja yleiset periaatteet sekä kartoitetaan tutkimusaiheeseen liittyvää kansallista lainsäädäntöä ja kansainvälisten sopimusten määräyksiä, niiden esitöitä ja muuta tulkinnassa käytettävää taustaa-aineistoa. Tavoitteena on arvioida lopuksi sitä, *miten kansalliset oikeusturvatakeet toteutuvat kansainvälisessä rikosoikeusapuyhteistyössä* sekä hahmottaa, *minkälaisia soveltamisongelmia ja käytännön kysymyksiä salaisten pakkokeinojen oikeusturvatakeiden toteutumiseen saattaa liittyä kansainvälisessä rikosoikeusapumenettelyssä*. Tut-

⁴ Rikostorjuntatyön kehittämisestä EU:n alueella ks. esim. Joutsen, Nilsson ja Hämäläinen s. 28–36.

⁵ Määrällisestä tilanteesta voidaan mainita esimerkkinä se, että vuonna 2006 telepakkokeinoihin myönnettyistä luvista oikeusaputeitse ulkomailla toteutettiin 89 kappaletta. SM 2006 s. 8.

kimuksen pohjalta esitetään lopuksi muutamia käytännön menettelytapaehtouksia siitä, miten oikeusturvatakeiden huomioon ottamista voitaisiin parantaa kansainvälisessä rikosoikeusapuyhteistyössä.

2. Yksityiselämän suojasta ja pakkokeinoihin, erityisesti telekuunteluun ja tekniseen tarkkailuun, liittyvistä oikeusturvatakeista

Perusoikeuksista on säädetty perustuslain (731/1999) 2 luvussa. Perusoikeussäännösten tavoitteena on varmistaa ihmisarvon loukkaamattomuus sekä yksilön vapauksien ja oikeuksien ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden toteutuminen.⁶ Tutkimusaiheen kannalta keskeisin perusoikeus on yksityiselämän suoja, josta on säädetty 10 §:ssä. Säännöksen mukaan jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu (10 § 1 mom.) sekä kirjeen, puhelun ja muun luottamuksellisen viestin salaisuus loukkaamaton (10 § 2 mom.).

Myös Euroopan neuvoston (EN) yleissopimukseen ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi⁷ sekä Yhdistyneiden kansakuntien (YK) vuonna 1966 hyväksymään kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevaan kansainväliseen yleissopimukseen⁸ sisältyy vastaavia yksityiselämän ja perusvapauksien suojaan liittyviä määräyksiä. Molemmat yleissopimukset ovat Suomea sitovia. Euroopan ihmisoikeussopimuksen tehokkuutta lisää siihen liittyvä valvontajärjestelmä, joka mahdollistaa kansalaisten tekemät valitukset Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on luonut mittavan oikeuskäytännön, joka sisältää suomalaisenkin laintulkinnan kannalta merkittäviä ratkaisuja.⁹

Perustuslain 10 §:n 3 momentin mukaan lailla voidaan säätää perusoikeuksien turvaamiseksi tai rikosten selvittämiseksi välttämättömistä kotirauhan piiriin ulottuvista toimenpiteistä. Lailla voidaan säätää lisäksi välttämättömistä rajoituksista viestin salaisuuteen yksilön tai yhteiskunnan turvallisuutta taikka kotirauhaa vaarantavien rikosten tutkinnassa, oikeudenkäynnissä ja turvallisuustarkastuksessa sekä vapaudenmenetyksen aikana. Perustuslakivaliokunta on mietinnössään korostanut perusoikeuksia muun muassa siten, että rajoitusten tulee perustua aina eduskuntalakiin ja niiden tulee olla tarkkarajaisia ja riittävän täsmällisesti määriteltyjä.¹⁰ Perusoikeuksia rajoitettaessa on huolehdittava riittävästä oikeusturvajärjestelyistä.

Lainvalvontaviranomaisten toimenpiteille on ominaista se, että niillä joudutaan puuttamaan yksilön lailla suojattuun oikeuspiiriin tavalla, jota oikeusjärjestyksessämme ei

⁶ Helminen, Lehtola ja Virolainen s. 37.

⁷ SopS 19/1990.

⁸ SopS 8/1976.

⁹ Ks. esimerkiksi Pölönen s. 18–23.

¹⁰ PeVM 25/1994.

normaalisti hyväksyttäisi. Perustuslain 2 §:n 3 momentin mukaan ”julkisen vallan käytön tulee perustua lakiin. Kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia.”¹¹ Yksityiselämän suojaan liittyvistä, perusoikeuksien turvaamisen ja rikosten selvittämisen kannalta välttämättömistä rajoituksista on säädetty lain tasolla eli poliisilaissa ja pakkokeinolaisissa. Poliisilaki (493/1995) kattaa yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämiseen sekä rikosten estämiseen ja paljastamiseen liittyvät tiedonhankintatoimenpiteet, kun taas rikosten selvittämiseen liittyvien toimenpiteiden osalta sovelletaan pakkokeinolakia. Poliisilain mukaiset tiedonhankintatoimenpiteet ja pakkokeinolain (450/1987, PKL) mukaiset pakkokeinot ovat keskenään osittain samansisältöisiä, mutta niiden käyttämisen aineelliset edellytykset ja muun muassa niiden käyttämisestä päättävät viranomaiset sekä menettelytavat eroavat toisistaan.¹²

Helminen, Lehtola ja Virolainen¹³ ovat jaotelleet yleisesti pakkokeinoihin liittyviä oikeusturvatekijöitä seuraavasti:

- Pakkokeinojen edellytysten sääntelyn tarkkarajaisuus
- Lakisääteiset määräajat
- Muotomääräykset kuten pöytäkirjaaminen
- Tuomioistuimelle uskottu valta päättää eräistä pakkokeinoista
- Muutoinkin päätösvallan porrastaminen eri viranomaistasoille toimenpiteen laadusta riippuen
- Muutoksenhakumahdollisuus eräistä pakkokeinoista
- Puolustajan määrääminen pidätetyille tai vangitulle
- Pakkokeinon käyttämisestä päättävän ja päätöksen täytäntöön panevan virkamiehen rikosoikeudellinen virkavastuu rikoslain 40 luvun mukaisesti
- Valtion korvausvastuu aiheuttomasta vapaudenmenetyksestä ja lainvastaisesta pakkokeinosta
- Ylimpien laillisuusvalvojien ja esimiestahojen suorittama valvonta ja hallintokantelumenettely
- Julkinen asiamies lupa-asian käsittelyyn asunnon teknisen kuuntelun kohteeksi joutuvien etuja valvomaan
- Salaisiin pakkokeinoihin liittyvä sisäasiainministeriön erityinen valvonta- ja raportointivelvollisuus ja oikeusasiamiehen raportointivelvollisuus.

Pakkokeinolain 5a luvussa (7–15 §) on säädetty lisäksi seuraavista telekuunteluun ja muihin 5a luvun mukaisiin salaisiin pakkokeinoihin liittyvistä keskeisistä oikeusturvatekijöistä:

- Pakkokeinon käyttämisen edellytykset (2–4b §)
- Julkinen asiamies (6a §)

¹¹ Näin myös Helminen s. 107.

¹² Ks. pakkokeinolain ja poliisilain syntyhistoriasta Pölönen s. 31–39.

¹³ Helminen, Lehtola ja Virolainen s. 499–501.

- Luvan ja päätöksen ehdot sekä enimmäiskesto-aika (7 §)
- Pöytäkirjan laatimisvelvollisuus (8 §)
- Kuuntelu- ja katselukiellot eräiden tahojen kuten oikeudenkäyntiavustajan tai papin kanssa käytävien keskustelujen osalta sekä menettelytavat niitä tilanteita varten, joissa kesken kuuntelun ilmenee, että kyse on kuuntelukiellon alaisesta keskustelusta (10 §)
- Toimenpiteen lopettaminen ja pakkokeinon käytöstä ilmoittaminen pakkokeinon kohteelle ja pakkokeinopäätöksen tehneelle viranomaiselle (11 §)
- Tallenteiden tarkistaminen (12 §)
- Ylimääräisen tiedon hävittäminen ja säilyttäminen (13 §) ja
- PKL 5a luvun mukaisten pakkokeinojen käytön valvontaa koskeva säännös (15 §).

3. Kansainvälisestä oikeusapuyhteistyöstä

Kansainvälisellä rikosoikeusavulla tarkoitetaan tässä esityksessä valtioiden oikeusviranomaisten välistä yhteistyötä rikosprosessuaalisissa asioissa. Täsmällisen määritelmän esittäminen on hankalaa, koska oikeusavun sisältö vaihtelee maittain ja uudet yhteistyömuodot lisääntyvät jatkuvasti. Myöskään sille, mikä on kansainvälistä oikeusapua ja mikä poliisin virka-apua, on vaikea asettaa tarkkaa rajaa. Tulkinta voi riippua valtion oikeusjärjestelmästä ja siitä sopimuksesta, jonka nojalla toimitaan. Oikeusavulla tarkoitetaan kuitenkin yleensä jo tapahtuneen rikoksen selvittämiseen liittyviä pyyntöjä, kun taas virka-apuna pidetään esitutkintaa edeltävissä vaiheissa tapahtuvaa muuta yhteistyötä kuten tiedonvaihtoa ja yhteisiä lainvalvontaoperaatioita.¹⁴

Aihealueeseen liittyvä normisto on luonteeltaan moniaineeksista, -vaikutuksista, -kerroksista ja -kehäistä, minkä johdosta kokonaiskuvan hahmottaminen siitä ei ole aivan ongelmatonta.¹⁵ Moniaineeksisenä normisto koostuu Suomen kansallisen lainsäädännön lisäksi Suomea sitovista kahden- ja monenvälisistä kansainvälisistä (lähinnä YK:n ja EN:n) sopimuksista¹⁶ sekä EU:n erityisistä instrumenteista kuten vastavuoroisen tunnustamisen periaatteelle pohjautuvista puitepäätöksistä. Normisto on muotoutunut monikerroksiseksi ajallisesti pitkän ajanjakson kuluessa 1950-luvun lopulta alkaen ja myös asiallisesti, kun yhteistyötä on kehitetty pidemmälle laatimalla muun muassa lisäpöytäkirjoja. Monikehäisyydellä Sihto tarkoittaa sitä, että se valtiokokoonpano, joka on osapuolena kussakin sopimuksessa tai järjestelyssä, vaihtelee merkittävästi. Lisäksi oikeudenala on jatkuvan dynaamisen kehityksen vaiheessa.

Kansainväliseen oikeusapuun turvaututaan silloin, kun vieraan valtion viranomaisen apua tarvitaan todisteiden hankkimiseksi. Kansainvälisestä oikeusavusta rikos-

¹⁴ OM 2000 s. 36 ss ja Sihto 2006 s. 1 ja 82 sekä etenkin poliisin toimivallasta Pajuoja s. 23 ss.

¹⁵ Normiston hankalasta hallittavuudesta ks. enemmän Sihto 2006 s. 1–11 ja 157 sekä erityisesti EU-lainsäädännön sekamuotoisen voimaansaattamistavan aiheuttamasta vaikeaselkoisuudesta ja mutkikkaisuudesta s. 3–4.

¹⁶ Ks. sopimuksista enemmän esimerkiksi Sihto 2006 s. 90–93.

asioissa annettu laki (4/1994, KvRoal) säätelee ensisijaisesti sitä, kuinka ja millä edellytyksillä Suomen viranomaiset voivat antaa oikeusapua vieraalle valtiolle. Lain 1 §:n mukaan kansainväliseen oikeusapuun kuuluu muun muassa pakkokeinojen käyttäminen todisteiden hankkimiseksi. Keskusviranomaisena Suomessa toimii lain 3 §:n nojalla oikeusministeriö. Lain 7 §:ssä on säädetty vastaanotettavien pyyntöjen muodosta ja sisällöstä.

Lain 5 §:n mukaan toimivaltaisia viranomaisia Suomessa oikeusavun pyytämiseen vieraalta valtiolta ovat oikeusministeriö, tuomioistuin, syyttäviviranomainen ja esitutkintaviranomainen. Oikeusapupyynnö lähetetään vieraalle valtiolle ottaen huomioon mahdollisen kansainvälisen sopimuksen määräykset. Laissa ei ole säädetty Suomen tekemien oikeusapupyyntöjen muodosta ja sisällöstä. Tällöin tulee noudattaa sen sopimuksen sisältövaatimuksia, johon kyseinen pyyntö perustuu. KvRoal:n 7 §:n säännöksiä voidaan myös käyttää viitteenä sisältövaatimusten osalta.¹⁷

Poliisihallinnon sisällä pyynnöt kulkevat sisäasiainministeriön edellä mainitun määräyksen mukaan pääsääntöisesti keskusrikospoliisin rikostietopalvelun kautta, jossa ne käyvät läpi laadun ja laillisuuden tarkastuksen. Keskusrikospoliisissa on ollut vuodesta 2004 alkaen käytössä oikeusapuasioiden laatukäsikirja, jossa muun muassa pyyntöjen sisältöä koskevia vaatimuksia ja suosituksia on kuvattu tarkemmin ja esimerkkien valossa. Käsikirja on ollut vuodesta 2006 alkaen sähköisessä muodossa koko poliisihallinnon käytössä ja tukemassa oikeusapupyyntöjen laatimista.

Pakkokeinolaissa on kaksi erityistä oikeusaputilanteisiin liittyvää menettelytapasäännöstä. Lain 4 luvun 15a § koskee takavarikosta päättämistä ja 3 luvun 6a § hukkaamiskiellosta ja vakuustakavarikosta päättämistä vieraan valtion oikeusapupyynnön johdosta. Muutama telepakkokeinoja koskeva erityinen säännös sisältyy MLA-sopimuksen voimaanpanolain 4 ja 5 §:ään.¹⁸

Tärkein rikosoikeusapua koskeva monenvälinen yleissopimus on keskinäistä oikeusapua rikosasioissa koskeva EN:n yleissopimus vuodelta 1959.¹⁹ Tätä sopimusta täyden-

¹⁷ Oikeusapupyyntöjen tarkemmasta sisällöstä poliisin osalta ks. esimerkiksi sisäasiainministeriön määräys SM-2004-02145/Ri-0 s. 3–5 ja telepakkokeinoista erityisesti s. 6–7 sekä OM 2000 s. 240–242.

¹⁸ Mainitun lain (148/2004) 4 §: Telekuuntelun tai televalvonnan teknistä toteuttamista koskevien pyyntöjen täyttämisen kuuntelun kohteen ollessa muualla kuin Suomessa: Yleissopimuksen 18 artiklan 2 kohdan a tai c alakohdassa tarkoitettujen telekuuntelun tai televalvonnan teknistä toteuttamista koskevien pyyntöjen täyttämisestä päättää pidättämiseen oikeutettu virkamies. Pidättämiseen oikeutetun virkamiehen on suostuttava pyynnön täyttämiseen, kun pyynnön esittänyt jäsenvaltio on toimittanut yleissopimuksen 18 artiklan 3 kohdassa tarkoitettut tiedot ja kolmas jäsenvaltio, jossa telekuuntelun tai televalvonnan kohde mahdollisesti on, on saanut yleissopimuksen 20 artiklan 2 kohdan a alakohdan mukaisen ilmoituksen. Menettelyssä noudatetaan soveltuvin osin pakkokeinolain 5 a luvun 8 ja 9 §:ää, 11 §:n 1 momenttia sekä 14 ja 15 §:ää.

5 §: Kuuntelukieltoja koskevien ehtojen asettaminen telekuuntelua koskeviin päätöksiin: Kun tuomioistuin yleissopimuksen 18 artiklan 2 kohdan b alakohdassa tai 20 artiklassa tarkoitettujen telekuuntelua koskevien pyyntöjen osalta tekee pakkokeinolain 5 a luvun 5 §:n mukaisesti lupaa koskevan päätöksen, sen on asetettava ehto, jonka mukaan pyynnön esittäneen jäsenvaltion viranomaisen tulee noudattaa pakkokeinolain 5 a luvun 10 §:n 1 momentin säännöksiä. Lisäksi tuomioistuimen on asetettava telekuuntelun kohteena olevan henkilön oikeusturvan kannalta tarpeelliset ehdot.

¹⁹ SopS 30/1981.

tävät Schengenin sopimuksen²⁰ oikeusapua koskevat määräykset ja EU:n MLA-sopimus. Oikeusapusopimusten lähtökohtana on, että oikeusapua annetaan mahdollisimman laajalti (esimerkiksi EN:n vuoden 1959 yleissopimuksen 1(1) artikla). Suomi voi antaa oikeusapua myös sopimuksettomissa tilanteissa. Oikeusavun antaminen ei myöskään edellytä Suomessa vastavuoroisuutta.

EU:n MLA-sopimuksen 17–22 artiklat koskevat menettelyä telekuunteluasioissa sopimusvaltioiden²¹ kesken. Muissa tärkeimmissä kansainvälisissä rikosoikeusapua koskevilla yleissopimuksissa ei ole yksityiskohtaisia määräyksiä salaisista pakkokeinoista.²²

Suomeen saapuvien pyyntöjen osalta viranomaisten perusteista kieltäytyä täytäntöönpanosta on säädetty KvRoAL:n 12 §:ssä (ehdottomat kieltäytymisperusteet) ja 13 §:ssä (harkinnanvaraiset kieltäytymisperusteet). Lain 14 §:n mukaan oikeusavun antamisesta kieltäytymisestä päättää yleensä se viranomainen, jonka toimivaltaan pyynnön täyttäminen kuuluisi. Ainoastaan lain 12 §:n 1 momentin mukaisen kieltäytymisperusteiden käytöstä päättää oikeusministeriö (oikeusavun antaminen loukkaisi Suomen täysivaltaisuutta tai vaarantaisi Suomen turvallisuutta tai muita olennaisia etuja).

Oikeusavun antamisesta ei esimerkiksi kieltäydytä pyynnön puutteellisuuden vuoksi, vaan tällöin vieraalta valtiolta pyydetään aina ensisijaisesti lisäselvitystä tai täydennystä (KvRoAL 9.2 §). Yleensä oikeusavun antaminen on mahdollista aina kun vastaavan toimenpiteen suorittaminen vastaavassa tilanteessa olisi kansallisesti mahdollista. Toisaalta myös tarkoituksenmukaisuusharkinta on tietyillä perusteilla sallittava.

Pakkokeinojen käyttöä Suomessa edellyttävien pyyntöjen täytäntöönpano on sidottu teon kaksoisrangaistavuuteen eli teon on oltava myös Suomen lain mukaan rangaistava (KVROAL 15.1 §). Tällaisten todisteiden hankkimiseksi tehtyjen pyyntöjen täytäntöönpanoon Suomessa sovelletaan muutenkin PKL:n säännöksiä (KvRoAL 23.3 §).

Pääsääntönä rikosoikeusavussa on, että pyydetyn toimenpiteen täytäntöönpanossa noudatetaan sen valtion menettelysäännöksiä, joka toimenpiteen suorittaa eli jolta oikeusapua pyydetään (*locus regit actum* -periaate).²³ Kukin maa soveltaa oikeusapupyynnön täytäntöönpanossa lähtökohtaisesti omia menettelysääntöjään ja toimenpide on näiden sääntöjen mukaan tehtynä pätevä pyytäneessäkin maassa, vaikka sen oman lainsäädännön mukaiset täytäntöönpanotavat olisivat erilaisia. Kun asiakirja on tarkoitettu todisteeksi oikeudenkäyntivaltioon, on tärkeää, että se on todisteena pätevä oikeudenkäynnissä kyseisen valtion prosessioikeuden mukaan. Suomeen tulleiden pyyntöjen

²⁰ Tarkastusten asteittaisesta lakkauttamisesta yhteisillä rajoilla 14.6.1985 Benelux-taloussiiton valtioiden, Saksan liittotasavallan ja Ranskan tasavallan hallitusten välillä tehdyn Schengenin sopimuksen soveltamisesta 19.6.1990 tehty yleissopimus (SopS 23/2001).

²¹ MLA-sopimusta soveltavat tällä hetkellä kaikki EU:n jäsenmaat Kreikkaa, Italiaa, Irlantia ja Luxemburgia lukuunottamatta.

²² Vastaavia määräyksiä sisältyy myös EN:n vuoden 1959 yleissopimuksen toiseen lisäpöytäkirjaan vuodelta 2001. Suomi on allekirjoittanut lisäpöytäkirjan 9.10.2003, mutta se ei ole vielä kansallisesti voimassa. Lisäpöytäkirja on tullut kansainvälisesti voimaan 1.2.2004 (CETS 182).

²³ Lex fori ja locus regit actum -periaatteista ks. enemmän esimerkiksi Sihto s. 1193–1194 ja OM 2000 s. 204–208 ja 237–238.

osalta noudatetaan KvRoal:n 9 §:ää, jonka mukaan oikeusapupyynnön täyttämässä on noudatettava Suomen lain mukaista menettelyä. Vastaavasti kun Suomen viranomaiset pyytävät oikeusapua, pyynnön vastaanottaneen valtion viranomainen täyttää pyynnön lähtökohtaisesti oman lainsäädäntönsä mukaisia menettelytapoja noudattaen (esimerkiksi EN:n vuoden 1959 yleissopimuksen 3 artikla).

Se, että oikeusjärjestysten menettelytavat eroavat paljon toisistaan, saattaa joskus aiheuttaa käytännössä vaikeuksia. Tästä syystä valtion on mahdollista pyytää täytäntöönpanossa käytettäväksi erityistä menettelyä esimerkiksi EN:n vuoden 1959 yleissopimuksen 3(2) ja (3) artiklan tai MLA-sopimuksen 4 artiklan perusteella. Erityisen menettelytavan pyytäminen ei kuitenkaan ole yleensä tarpeen *locus regit actum* -periaatteesta johtuen. Mikäli vieras valtio on pyytänyt Suomelta jonkin erityisen menettelyn noudattamista, voidaan pyydetyn menettelyn noudattamisesta kieltäytyä vain, mikäli se olisi Suomen lainsäädännön peruseriaatteiden vastaista (KvRoal 11.1 §).²⁴

Käytännön oikeusaputilanteissa vaikeuksia aiheuttaa toisinaan jatkoluvan pyytäminen siinä mielessä, että PKL:n mukaan kuuntelulupa voidaan antaa vain päätöspäivästä alkaen eikä ennakoiden esimerkiksi tietyistä tulevasta päivästä lähtien.

Joissain maissa televalvontatietojen saaminen on kallista. Myös edellytykset telekuuntelulle vaihtelevat maittain ja tietoja ei aina saa käyttää todisteena, vaan vain tutkintaa suuntaavana keinona.²⁵ Käytännössä on myös esiintynyt tilanteita, joissa Suomessa kuukaudeksi myönnetty lupa on toisessa valtiossa myönnetty vain hyvin lyhyeksi aikaa ja sen jatkamiselle on vaadittu jo näyttöä telekuuntelulla saadun aineiston merkityksestä jutun tutkinnalle.

Kansainväliset yhteiset tutkintaryhmät (*Joint Investigation Team eli JIT*) tuovat mukanaan uusia menettelytapoja, jotka saattavat poiketa edellä selostetuista. Esimerkiksi tutkintaryhmässä voidaan päättää telekuuntelun suorittamisesta vieraassa valtiossa, jolloin tutkintaryhmään kuuluva kyseisen valtion jäsen hakee luvan oman maansa lainsäädännön mukaisesti. Tällöin suomalaisen tutkinnanjohtajan ei siis tarvitse hakea ensin suomalaisen tuomioistuimen lupaa eikä esittää oikeusapupyynnönä telekuuntelun suorittamista toisessa valtiossa.

Tällainen perinteistä menettelyä ”oikaiseva” menettely saattaa myös joissakin valtioissa aiheuttaa ongelmia, mikäli valtioiden lainsäädännöt ja tiettyjen pakkokeinojen edellytykset poikkeavat olennaisesti toisistaan (jos esimerkiksi teknistä tarkkailua kohdistettaisiin muuhun kuin epäiltyyn). Aineisto katsotaan Suomessa ja suomalaisessa oikeudenkäynnissä päteväksi ja laillisesti saaduksi, kunhan se on hankittu sen maan lainsäädännön aineellisten ja muodollisten edellytysten mukaisesti, jossa toimenpide on suoritettu ja sitä voidaan täällä hyödyntää vapaan todisteiden harkinnan mukaisesti.²⁶

²⁴ Erityisen menettelyn pyytamisestä ks. enemmän esimerkiksi Sihto s. 1194–1196.

²⁵ Suuntaa antavaa tietoa eri EU-valtioiden edellytyksistä, menettelyistä ja toimivaltaisista viranomaisista mm. telekuuntelussa saa esim. Eurooppalaisen rikosoikeudellisen verkoston sivuilta ns. ”*Fiches Belges*” -osiosta: <http://www.ejn-crimjust.europa.eu>.

²⁶ Ks. vapaasta todisteiden harkinnasta tuore korkeimman oikeuden ratkaisu KKO 2007:58.

4. Pakkokeinolain 5a luvun mukaisiin pakkokeinoihin liittyvien oikeusturvatakeiden toteutuminen kansainvälisessä rikosoikeusavussa

Tässä jaksossa on tarkoitus arvioida PKL 5a luvun mukaisiin pakkokeinoihin liittyvien keskeisten oikeusturvatakeiden toteutumista tilanteissa, joissa kyseessä on oikeusavun pyytäminen vieraalta valtiolta tai oikeusavun antaminen vieraille valtiolle. Jaksossa esitetään myös eräitä ehdotuksia menettelytavoiksi, joiden avulla oikeusturvan toteutumista voidaan edistää ja tukea.

4.1. Pakkokeinojen käyttämisen edellytykset

Telekuuntelun käyttämisen aineellisista edellytyksistä on säädetty PKL 5a luvun 2 §:ssä, jonka mukaan telekuuntelua voidaan käyttää vain erikseen nimettyjen rikosten tai niiden rangaistavan yrityksen tutkinnassa niissä tapauksissa, joissa saatavilla tiedoilla voidaan olettaa olevan erittäin tärkeä merkitys rikoksen selvittämiseksi. Telekuuntelua voidaan käyttää myös eräiden erikseen nimettyjen liike- tai ammattitoimintaan liittyvien rikosten tai törkeän parituksen tutkinnassa sillä lisäedellytyksellä, että rikoksella tavoitellaan erityisen suurta hyötyä ja rikos tehdään erityisen suunnitelmallisesti.²⁷

Pakkokeinolain 5a luvun 3 §:ssä on vastaavasti säädetty televalvonnan, 4 §:ssä teknisen kuuntelun, 4a §:ssä teknisen katselun ja 4b §:ssä teknisen seurannan käyttämisen edellytyksistä.²⁸ Luvun 5 §:ssä on säädetty siitä, mikä viranomaistaho kussakin tilanteessa saa päättää pakkokeinon käyttämisestä. Saman luvun 6 ja 6a §:ssä on menettelytapasääntöjä siitä, miten pakkokeinoasiaa käsitellään tuomioistuimessa.²⁹

Pakkokeinolain 5a lukuun ei sisälly erityisiä säännöksiä niitä tilanteita varten, joissa kyse on kansainvälisestä rikosoikeusavusta. KvRoal:n 9 §:n mukaan oikeusapupyynnön täyttämiseksi on noudatettava Suomen lain mukaista menettelyä, jollei laissa toisin säädetä. Lain 15 §:n mukaan jos oikeusapupyynnön tarkoittaa tai sen täyttäminen edellyttää pakkokeinolaissa tarkoitettujen pakkokeinojen käyttämistä, ei pakkokeinoja saa käyttää, jos tämä ei Suomen lain mukaan olisi sallittua, jos pyynnön perusteena oleva teko olisi tehty Suomessa vastaavissa olosuhteissa. Säännökset tarkoittavat, että rikosoikeusapua annettaessa Suomen viranomaisten tulee aina noudattaa pakkokeinolain säännöksiä.

Myös Suomen pyytäessä oikeusapua vieraalta valtiolta edellytetään Suomessa normaalia kansallista päätöksentekomenettelyä, jonka aikana kansallisen lainsäädännön

²⁷ Telekuuntelusta tarkemmin ks. esimerkiksi Niemi-Kiesiläinen s. 63–64.

²⁸ Televalvonnasta enemmän ks. esimerkiksi Niemi-Kiesiläinen s. 64–66 ja teknisestä tarkkailusta s. 66–67. Teknistä kuuntelua koskevan luvan myöntämisen edellytyksistä ks. myös KKO 2007:7.

²⁹ Ks. tuomioistuinten rutiineista erityisesti telepakkokeinoasioissa Kuuliala s. 736. Käsitely ei hänen mukaansa saa olla ainoastaan kirjallinen, vaan tuomarin on keskusteltava hakijan kanssa varmistaakseen hakemuksen oikeellisuudesta.

mukaiset viranomaiset harkitsevat, täytyvätkö tapauksessa pakkokeinolain mukaiset edellytykset pakkokeinon käyttämiselle.³⁰

Pakkokeinon käyttämisen kansallisten edellytysten tulee siten täytyä sekä oikeusapua pyydetessä että sitä annettaessa silloin, kun pakkokeinon käyttämistä edeltää oikeusapumenettely. Pakkokeinopäätös hankitaan ennakkoon toimivaltaiselta viranomaiselta, joka varmistaa pakkokeinon käyttämisen kansallisten edellytysten olemassaolon vastaavalla tavalla kuin puhtaasti kansallisissa jutuissa.

Eräissä tilanteissa vieraan valtion viranomaiset voivat myös jatkaa oman valtionsa alueella jo aloittamaansa toimenpidettä Suomen alueella ilmoituksenvaraisesti eli ilman ennakkoon esitettävää oikeusapupyyntöä. Esimerkiksi MLA-sopimuksen 20 artikla mahdollistaa telekuuntelun jatkamisen rajan yli ilmoituksenvaraisesti. Artiklan 2 kohdan mukaan, jos kuuntelua suorittavan jäsenvaltion toimivaltainen viranomainen antaa telekuuntelumääräyksen rikostutkintaa varten ja määräyksessä tarkoitettua kohteeseen liittymää käytetään toisen jäsenvaltion alueella, jonka teknistä apua ei tarvita kuuntelun suorittamiseen, kuuntelua suorittava jäsenvaltio ilmoittaa kuuntelusta toiselle jäsenvaltiolle. Määräys tarkoittaa, että telekuuntelua ei tarvitse heti lopettaa, jos kuunneltava kohde siirtyy toisen jäsenvaltion alueelle.

Sillä valtiolla, jonka alueella telekuuntelua suoritetaan, on mahdollisuus ilmoituksen saatuaan kieltää telekuuntelun jatkaminen ja jo kertyneen aineiston käyttäminen, jos kuuntelu ei olisi sallittu sen kansallisen lainsäädännön nojalla tai EN:n oikeusapusopimuksen 2 artiklassa mainittujen syiden vuoksi. Esimerkiksi kun Suomen viranomaiset vastaanottavat ilmoituksen, tuomioistuin päättää pakkokeinolain 5a luvun 5 §:n mukaisesti siitä, sallitaanko toisen jäsenvaltion suorittama telekuuntelu Suomen alueella. Ilmoituksen vastaanottajavaltio voi lisäksi vaatia, että aineistoa, joka on saatu kuuntelussa aiemmin kuuntelun kohteen ollessa ilmoituksen vastaanottaneen jäsenvaltion alueella, ei saa käyttää lainkaan tai että sitä saa käyttää ainoastaan tietyin ehdoin, jotka sen on täsmennettävä.³¹

Vastaavasti Schengenin yleissopimuksen 41 artiklan mukaan valtion on mahdollista jatkaa rikoksen selvittämiseksi aloittamaansa tarkkailua, vaikka tarkkailun kohde siirtyisi valtion rajan yli toisen sopimusvaltion alueelle. Myös tällöin pakkokeinon käyttöä voidaan jatkaa valtionrajan ylittävässä tilanteessa ilman ennakkoon esitettävää oikeusapupyyntöä. Sen valtion viranomaisilla, jonka alueella toimenpide suoritetaan, on mahdollisuus kieltää toimenpiteen jatkaminen, tai jatkaa itse sen suorittamista sekä kieltää jo kertyneen aineiston käyttö jälkikäteen. Suomessa asiasta on säädetty poliisilain 30a §:ssä, jonka mukaan Schengenin yleissopimuksen 41 artiklassa tarkoitettulla toimivaltaisella virkamiehellä on oikeus jatkaa maansa alueella alkanutta, rikoksen selvittämiseksi tapahtuvaa henkilön tarkkailua tai teknistä tarkkailua Suomen alueella siten kuin Suomea velvoittavassa Schengenin säännöstössä määrätään. Edellytyksenä on myös, että suomalainen poliisimies, tai toimivaltansa rajoissa suomalainen raja-

³⁰ OM 2000 s. 219–233.

³¹ HE 31/2003 s. 75.

vartio- tai tullimies, ei voi välittömästi jatkaa tarkkailua tai teknistä tarkkailua Suomen alueella. Säännöksen 2 momentin mukaan tarkkailussa saa käyttää sellaisia teknisiä välineitä, joiden käyttöön suomalainen poliisimies on oikeutettu teknisestä tarkkailusta annettujen säännösten mukaisesti. Tarkkailusta ja teknisestä tarkkailusta on annettava selvitys sen paikkakunnan kihlakunnan poliisilaitokselle, jonka alueella on pääasiallisesti toimittu.

Poliisilain 30a §:ssä tai lain esitöissä ei ole viittausta PKL 5a luvun mukaisen teknisen tarkkailun eli teknisen kuuntelun (4 §), teknisen katselun (4a §) tai teknisen seurannan (4b §) edellytyksiin eikä 5a luvun 5 §:n mukaisiin toimivaltasäännöksiin, vaikka Schengenin yleissopimuksen 41 artiklassa on kysymys nimenomaan *rikoksen selvittämiseen* liittyvästä tarkkailusta. Poliisilain 3 luvun tiedonhankintaa koskevat säännökset puolestaan rajoittuvat pääsääntöisesti rikosten estämiseen ja keskeyttämiseen. Poliisilain 28 §:n 2 momentin mukaan telekuuntelusta, televalvonnasta sekä teknisestä tarkkailusta rikoksen selvittämiseksi säädetään pakkokeinolaissa. Lain 30 §:ssä on säädetty tarkkailun edellytyksistä siten, että poliisimiehellä on oikeus rikollisen toiminnan estämiseksi tai keskeyttämiseksi tarkkailla muualla kuin asunnossa olevaa henkilöä, jos tämän käyttäytymisen perusteella tai muutoin on syytä epäillä hänen syyllistyvän rikokseen. Poliisilain mukaisista teknisen tarkkailun edellytyksistä on säädetty lain 31 §:ssä. Myöskään poliisilain 32b §:ssä (Telekuuntelusta, televalvonnasta, tiedon hankkimisesta matkaviestimien sijainnista ja teknisestä tarkkailusta päättäminen tuomioistuimessa ja asian muusta käsittelystä) tai 33 §:ssä (Tarkkailusta, teknisestä tarkkailusta, televalvonnasta ja telekuuntelusta ilmoittaminen) ei ole viitattu lain 30a §:ään. Poliisilain 30a §:ssä tai sen esitöissä ei ole viitattu myöskään kansainvälisestä oikeusavusta rikosasioissa annettuun lakiin.

Tilanne jääkin tältä osin kaiken kaikkiaan epäselväksi. Suositeltava tulkinta lienee, että poliisilain 30a § koskee vain kiireellisiä, toisen valtion lainvalvontaviranomaisten ilmoituksenvaraisesti suorittamia toimenpiteitä ja mahdollistaa heidän saapumisensa Suomen alueelle sekä virkatehtävän jatkamisen täällä. Kuitenkin siinä vaiheessa, kun Suomessa päätetään oikeudesta jatkaa toimenpidettä ja hyödyntää jo kertynyttä aineistoa, ryhdytään noudattamaan PKL 5a luvun säännöksiä ja KvRoL:a, muun muassa sen 15 §:ää (Pakkokeinojen käytön rajoitukset).

Jo kertyneen aineiston käytön jälkikäteiseen kieltämiseen liittyy se ongelma, että suomalaisten viranomaisten on käytännössä erittäin vaikeaa varmistua siitä, miten tietoa käytetään tutkinnassa tai sen suuntaamisessa vieraassa valtiossa. Käytännössä salaisien pakkokeinojen olennainen merkitys liittyy usein tutkinnan suuntaamiseen, eikä pakkokeinojen käyttäminen tai sen kerryttämä näyttö tule välttämättä lainkaan esille oikeudenkäynnissä ja todistelussa.³²

Kansainvälinen rikosoikeusapujärjestelmä perustuu kuitenkin eri sopimusjärjestelyihin liittyneiden valtioiden väliseen keskinäiseen luottamukseen. Tästä syystä riittävänä toimenpiteenä voitaneen pitää sitä, että aineiston käyttöön liittyvä kieltäminen tai

³² Ks. esimerkiksi Pölönen s. 189.

ehto ilmenee selkeästi mieluiten sekä oikeusapupyynnön toimitettavasta vastauksesta että sen läheteestä. Sanktiona kiellon tai ehtojen vastaisesta tietojen käytöstä voi olla lähinnä se, että valtion luotettavuus rikosoikeusavun yhteistyökumppanina kärsii ja oikeusavun saaminen jatkossa vaikeutuu.

Tiedossa ei ole oikeusapuasioita, joissa vieras valtio ei olisi noudattanut Suomen oikeusapuvastauksessa asettamia aineistoon käyttöön liittyviä kieltoja tai ehtoja. Tosin ei ole myöskään ollut yleistä, että suomalaiset viranomaiset olisivat asettaneet oikeusapuvastauksiin aineiston käyttöön liittyviä kieltoja, ehtoja tai käyttörajoituksia.³³

Tiedossa on myös muutamia tapauksia, joissa on jouduttu arvioimaan, ovatko suomalaiset viranomaiset toimineet vieraan valtion asettamien käyttörajoitusten mukaisesti. Kansainvälisestä oikeusavusta rikosasioissa annetun lain 27 §:n mukaan kun Suomen viranomainen pyytää oikeusapua vieraan valtion viranomaiselta, on asiakirjojen ja muiden tallenteiden salassapidosta, vaitiolovelvollisuudesta sekä asianosaisten ja viranomaisten tiedonsaantioikeudesta voimassa, mitä Suomen laissa säädetään. Lisäksi pykälän 2 momentin mukaan on noudatettava, mitä Suomen ja vieraan valtion välillä voimassa olevassa sopimuksessa taikka oikeusapua antaneen valtion asettamissa ehdoissa on määrätty salassapidosta, vaitiolovelvollisuudesta, tietojen käytön rajoituksista taikka luovutetun aineiston palauttamisesta tai hävittämisestä.

Tapauksessa KKO 2006:11 Korkein oikeus katsoi, että suomalaiset verovalvonnasta vastaavat verohallinnon virkamiehet olivat käyttäneet verotarkastuskertomuksessa Luxemburgin viranomaisen rikosasiassa oikeusapuna antamia pankkitilitietoja. Ratkaisun mukaan suomalaiset virkamiehet olivat käyttäneet tietoja vastoin oikeusapuvastaukseen sisällyntyyttä ehtoa ja he olivat menettelyllään syyllistyneet virkavelvollisuuden rikkomiseen. Vaikka veroviranomaisella oli kansainvälisestä oikeusavusta rikosasioissa annetun lain 27 §:n 1 momentin mukaisesti ollut oikeus saada julkisiksi tulleet asiakirjat käräjäoikeudesta, oli niihin sisältyvän tiedon hyödyntämisen osalta ollut saman säännöksen 2 momentin mukaan noudatettava Luxemburgin asettamaa rajoitusta. Lain tai Luxemburgin asettaman ehdon sisältöä ei voitu pitää vaikeaselkoisena korkeimman oikeuden ratkaisun mukaan. Asiassa ei ole ilmennyt, että virkamiehet olisivat edes yrittäneet selvittää ehdon merkitystä, mikäli tiedon hyödyntämiskiellon suhde asiakirjojen julkisuuteen oli jäänyt heille epäselväksi. Se seikka, että heidän virkavelvollisuuksiinsa on kuulunut verotarkastusten suorittaminen, ei myöskään ratkaisun mukaan voinut merkitä sitä, että laissa kiellettyä menettelyä olisi voitu pitää sallittuna. Tästä syystä, ja vaikka verohallinnolla ei syytteen tarkoitamana aikana ole ollut ohjeistusta tällaisen tapauksen varalle, ei mahdollista erehtymistä lain sisällöstä virkamiesten asiantuntija-asema huomioon ottaen voitu pitää ilmeisen anteeksiannettavana.

Myös tapaus KKO 2004:68 koski sitä, ovatko suomalaiset viranomaiset noudattaneet vieraan valtion asettamia käyttörajoituksia. Tapauksessa oli kysymys hukkaamiskiellon ja vakuustakavarikon voimassaolon jatkamisen edellytyksistä ja siitä, saatiinko Sveitsistä oikeusapuna saatuja tietoja käyttää asiassa.

³³ Sen sijaan EU-luovutuslakiin perustuvissa luovutusasioissa ehtoja on asetettu useinkin, erityisesti lain 8 §:ään perustuvia Suomen kansalaisia koskevia palauttamisehtoja. Ainakin kaksi henkilöä on ottanut yhteyttä Suomen viranomaisiin siitä syystä, ettei heitä ole palautettu, vaikka heidät oli luovutettu sillä ehdolla.

Tärkeänä on lisäksi pidettävä sitä, että niissäkin tapauksissa, joissa pakkokeinon käytön jatkamista Suomen alueella ei sallita tai joissa asetetaan jo kertyneen aineiston käyttöön liittyviä kieltoja tai ehtoja, pakkokeinon käyttämisestä ilmoitetaan toimenpiteen kohteelle jälkikäteen PKL 5a:11 mukaisesti. Aineiston käyttöön liittyvän kiellon tai ehdon olisi hyvä ilmetä ilmoituksesta. Tällöin kohdehenkilö voi itse oikeudenkäyntivaltiossa osaltaan valvoa Suomen viranomaisten asettamien kieltojen ja ehtojen noudattamista.

Ilmoitusvelvollisuuden kannalta ongelmalliseksi muodostuu edellä kuvattu epäselvyys liittyen Schengenin yleissopimuksen 41 artiklan mukaisiin Suomen alueella jatkettavaan tarkkailutoimenpiteisiin (joista on kansallisesti säädetty vain poliisilaisissa), joiden ilmoitusvelvollisuus toimenpiteen kohteelle on vähintään epäselvä tai sitä ei näyttäisi (poliisilain perusteella) olevan.

4.2 Mikä viranomaistaho päättää pakkokeinon käyttämisestä?

Sekä oikeusapupyynnön tekeminen vieraalle valtiolle että vieraan valtion tekemän pyynnön täytäntöön paneminen edellyttää kansallisen lainsäädännön mukaisen toimivaltaisen viranomaisen päätöstä.³⁴ Pakkokeinoa koskeva viranomaisen päätös pitää hankkia sekä oikeusapua pyydettyä että sitä annettaessa. Ennen oikeusapupyynnön tekemistä esitutkintaviranomaisen tulee hankkia tarpeellinen pakkokeinolupa toimivaltaiselta viranomaiselta myös Suomesta ulkomaille lähtevien salaisia pakkokeinoja koskevien oikeusapupyynnöiden osalta. Lupaa ei ole tarvetta liittää oikeusapupyynnöön, ellei siihen ole erityisiä syitä, mutta pyynnössä tulee viitata pyynnön tehneen viranomaisen toimivallan määräytymisen perusteisiin ja esimerkiksi käräjäoikeuden pakkokeinopäätökseen. Oikeusapua voidaan pyytää kerrallaan korkeintaan vain niin pitkäksi ajanjaksoksi kuin mille tuomioistuin on antanut luvan. Suomen lainsäädäntö edellyttää tuomioistuimen lupaa ja edellytykset täyttyvät ainakin lähtökohtaisesti myös kansainvälisen oikeusavun tilanteissa.

Suomeen saapuvien oikeusapupyynnöiden osalta Suomen viranomaisten ei tarvitse kontrolloida sitä, että pakkokeinosta on olemassa pyytävässä valtiossa esimerkiksi tuomioistuimen päätös, vaan riittää, että pyynnössä on viitattu pyytäjän toimivaltaan tai toimivaltaisen viranomaisen tekemään päätökseen.³⁵

Käytännössä kotimaisilla viranomaisilla on ollut eräissä tapauksissa epä tietoisuutta siitä, että myös oikeusavun pyytäminen edellyttää esimerkiksi telekuuntelun osalta käräjäoikeuden päätöstä. On esiintynyt tapauksia, joissa viranomaisilla on ollut näkemys, ettei suomalaisella tuomioistuimella ole toimivaltaa antaa telepakkokeinopäätöstä, joka koskee esimerkiksi virolaista puhelinliittymää. MLA-sopimuksen täytäntöönpanoon liittyvän hallituksen esityksen³⁶ mukaan yleissopimus edellyttää, että pyynnön

³⁴ Ks. esimerkiksi OM 2000 s. 209 ja 219–233.

³⁵ HE 31/2003 s. 66.

³⁶ Ibid.

perusteena on tuomioistuimen antama telekuuntelulupa, kun Suomi pyytää yleissopimuksen nojalla oikeusapua. Asiaa on korostettu myös viranomaisille annettussa koulutuksessa.

Jääkin epäselväksi, tuleeko Schengenin sopimuksen 41 artiklan mukaisissa tilanteissa noudattaa poliisilain vai PKL:n ja KvRoal:n säännöksiä. Mikäli poliisilain mukaisten edellytysten ja menettelytapojen noudattaminen riittäisi, näyttäisivät asian käsittelyyn liittyvät menettelytavat ja viranomaiset poikkeavan siitä, mitä vastaavan pakkokeinon käyttäminen kotimaisen lainsäädännön mukaan edellyttää.

4.3 Luvan ja päätöksen ehdot sekä enimmäiskesto aika

EU:n MLA-sopimuksen täytäntöönpanolain 5 §:n mukaan kun tuomioistuin yleissopimuksen 18 artiklan 2 kohdan b alakohdassa tai 20 artiklassa tarkoitettujen telekuuntelua koskevien pyyntöjen osalta tekee pakkokeinolain 5a luvun 5 §:n mukaisesti lupaa koskevan päätöksen, sen on asetettava ehto, jonka mukaan pyynnön esittäneen jäsenvaltion viranomaisen tulee noudattaa pakkokeinolain 5a luvun 10 §:n 1 momentin säännöksiä. Toisin sanoen tuomioistuimen on asetettava päätökseensä kuuntelukieltoja ja ylimääräisen tiedon hävittämistä koskevat ehdot.³⁷

Jotta ehdot tulisivat oikeusapua pyytäneen valtion tietoon ja sitä sitoviksi, tulee suomalaisen tuomioistuimen päätöksen ehdot liittää aikanaan vieraalle valtiolle lähetettävään vastausmateriaaliin. Myös vastauskirjelmässä kannattaa tuoda esille ja korostaa tuomioistuimen asettamia ehtoja. Suomen viranomaiset eivät voi valvoa, että tuomioistuimen päätökseensä asettamia ehtoja noudatetaan. Tässäkin suhteessa on tärkeää, että pakkokeinon kohteena ollut henkilö saa häneen kohdistetusta pakkokeinosta aikanaan tiedon, jotta hän voi tarvittaessa reagoida oikeudenkäyntivaltiossa Suomen toimittamien tietojen lupaehtojen vastaiseen käyttöön. Samoin tiedoksi antaminen on käytännössä edellytyksenä sille, että pakkokeinon kohteena olleen henkilön on mahdollista reagoida siihen, jos suomalaiset viranomaiset eivät olisi asettaneet MLA-sopimuksen täytäntöönpanolain 5 §:n mukaista ehtoa päätökseensä. Tällöin hän voisi tehdä kantelun kotimaisten viranomaisten menettelystä.

Salaisten pakkokeinojen merkitys liittyy usein tutkinnan suuntaamiseen eikä pakkokeinoa ole läheskään aina tarvetta käyttää todisteena oikeudenkäynnissä. Esimerkiksi velvoite ylimääräisen tiedon hävittämiseen ei käytännössä estä tiedon hyödyntämistä tutkinnan suuntaamisessa. On erittäin vaikeaa kontrolloida, miten tietoa käytännössä käytetään tutkinnan suuntaamisessa vieraassa valtiossa. Tältä osin tilanne ei toisaalta poikkea kotimaisesta tutkinnasta, jonka yhteydessä on tullut esille esimerkiksi kuuntelukiellon alaista materiaalia.

³⁷ Ks. kuuntelukielloista ja ylimääräisestä tiedosta sekä hyödyntämiskiellosta kansallisesti esimerkiksi Niemi-Kiesiläinen s. 68–70.

EU:n MLA-sopimuksen täytäntöönpanolain esitöiden mukaan pakkokeinolain muiden säännösten rajoituksia ei ole pidettävä sillä tavoin merkittävänä, että niistä olisi erikseen säädettävä voimaansaattamislaissa. Tuomioistuimella on kuitenkin telekuunteluluvan myöntäessään mahdollisuus asettaa myös muita kansallisen lainsäädännön mukaisia ehtoja. Lupaa myönnettäessä tuomioistuimen on otettava huomioon, että esimerkiksi ylimääräisen aineiston säilyttämisen osalta hyväksyttävää on pyynnön esittäneen jäsenvaltion lainsäädännön noudattaminen eikä siis ole välttämätöntä asettaa ehdoksi PKL 5a:13:n ylimääräisen tiedon säilyttämistä koskevien säännösten noudattamista. Vastaavasti ei ole pidettävä tarpeellisenä oikeusavun antamisen ehtona, että oikeusapua antanut valtio antaa asianosaiselle tiedon pakkokeinon käytöstä PKL 5a:11:n mukaisella tavalla.

Kappaleessa kolme todettiin, että kansainvälisessä rikosoikeusavussa lähtökohtana on, että oikeusapupyyntö pannaan täytäntöön locus regit actum -periaatteen mukaisesti eli pyynnön täytäntöön panevan valtion oman kansallisen lainsäädännön mukaisesti. Yleensä vieraan valtion suorittamaa toimenpidettä on pidettävä myös oikeudenkäyntivaltiossa pätevänä, kun se on suoritettu pyynnön täytäntöön panneen valtion lainsäädännön mukaisella tavalla. Suomalaisen lainsäädännön mukaista täytäntöönpanotapaa koskevia pyyntöjä ei ole mielestämme yleensä tarpeellista esittää, vaan tarkoituksena lähtökohtaisesti nimenomaan on, että täytäntöönpano tapahtuu pyynnön vastaanottaneen valtion lain mukaisesti. Myös hallituksen esityksessä³⁸ on omaksuttu linja, jonka mukaan oikeusapua annettaessakin vain pakkokeinolain 5a luvun 10 §:n 1 momentin mukaista kuuntelukieltoa koskevaa säännöstä voidaan pitää sillä tavoin merkittävänä, että suomalaisella tuomioistuimella olisi velvollisuus asettaa sitä koskeva ehto.

Tarvittaessa pyyntöön voidaan kuitenkin sisällyttää täytäntöönpanotapaa koskevia toivomuksia. Oikeusapupyynnössä voidaan esimerkiksi pyytää, että televalvontatiedot toimitetaan sähköisessä muodossa eikä ainoastaan paperiversiona, tai että suomalaiset viranomaiset saavat osallistua toimenpiteen suorittamiseen. Mikäli tiettyä Suomen lainsäädännön mukaista täytäntöönpanotapaa halutaan pyytää, kannattaa EU-valtioihin suuntautuissa oikeusapupyynnöissä viitata MLA-sopimuksen 4 artiklaan.

Mikäli vieras valtio on pyytänyt Suomelta jonkin erityisen menettelyn noudattamista, voidaan pyydetyn menettelyn noudattamisesta kieltäytyä vain, mikäli se olisi Suomen lainsäädännön peruseriaatteiden vastainen.

Toisinaan käytännössä vaikeuksia aiheuttaa jatkoluvan pyytäminen oikeusaputilanteissa siinä mielessä, että PKL:n mukaan kuuntelulupa voidaan antaa vain päätöspäivästä alkaen eikä ennakoiden esimerkiksi tietyistä tulevasta päivästä lähtien. Joskus myös Suomessa kuukaudeksi myönnetyn luvan perusteella on toisessa valtiossa suostuttu kuunteluun vain esim. viikon ajan ja kuuntelun jatkaminen on edellyttänyt jo näyttöä telekuuntelulla saadun aineiston merkityksestä jutun tutkinnalle.

³⁸ HE 31/2003 s. 68.

4.4 Toimenpiteen lopettaminen ja pakkokeinon käytöstä ilmoittaminen

PKL 5a luvun 11 §:n 2 momentin mukaan epäillylle on ilmoitettava häneen kohdistetuista luvussa tarkoitetuista pakkokeinoista siinä vaiheessa, kun asia on saatettu syyttäjän harkittavaksi tai esitutkinta muuten on päätetty lopettaa. Jollei asiassa ole päätetty tutkinnan lopettamisesta tai asiaa saatettu syyttäjän harkittavaksi vuoden kuluttua pakkokeinon käytön lopettamisesta, pakkokeinon käytöstä on ilmoitettava epäillylle viimeistään tällöin. Poikkeuksellisesti tuomioistuimien voi tutkinnanjohtajan esityksestä ja tärkeästä tutkinnallisesta syystä päättää, että ilmoitus saadaan tehdä myöhemmin tai että se saadaan jättää kokonaan tekemättä. Ilmoittamatta jättämisen tulee olla poikkeusluontoista eikä siihen oikeuta vain esitutkinnan keskeneräisyys.³⁹

Ilmoitusvelvollisuutta koskevaa säännöstä on lain esitöiden mukaan pidettävä laillisuuden varmistamisen ja oikeusturvakeiden toteutumisen kannalta erittäin merkittävänä, jotta toimenpiteen kohde voi arvioida toimenpiteiden laillisuutta ja jotta hän voi tarvittaessa saattaa toimenpiteen laillisuuden myös ylimpien laillisuusvalvojen ja esimiestahojen suorittaman arvioinnin kohteeksi.⁴⁰ Halutessaan henkilö voi tehdä valituksen myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen, mutta sekin edellyttää, että hän tulee ensin tietoiseksi pakkokeinon käytöstä. Lain perusteluissa on lisäksi todettu, että jälkikäteisvalvonta menettäisi käytännössä usein merkityksensä, jos epäilty saisi tiedon pakkokeinon käytöstä vasta useiden vuosien kuluttua esimerkiksi, kun tutkittavana ollut rikos on vanhentunut. Virkarikosten vanhentumissäännöksiin viitaten pääsäännöksi esitettiin, että ilmoitus pakkokeinosta on tehtävä viimeistään vuoden kuluessa pakkokeinon käytön lopettamisesta. Myös esimerkiksi eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisussa 16.12.2004 (137/2/04) on viitattu Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuun Klass 6.12.1978 ja todettu seuraavasti:

Pääsääntö on siis ilmoittaminen lain määräämän määräajan kuluessa. Poikkeuksia tähän pääsääntöön tulisi tehdä vain välttämättömistä syistä ja vain välttämättömässä määrin. Varsinkin ne päätökset, joilla pakkokeinon käytön sallitaan jäädä kokonaan salaana, tulisi rajoittaa mahdollisimman vähiin. Oikeusvaltiossa voi olla salaista viranomaistoimintaa ja varsinkin kokonaan kohteelta salaista pakkokeinojen käyttöä vain hyvin rajoitetusti. Tällaistenkin pakkokeinojen käytön tulisi voida tulla arvioitavaksi, kun salassapidon tarve poistuu. Perustuslain 118 §:n mukainen jokaisen oikeus vaatia virkamiestä vastuuseen toimistaan jää vaille merkitystä, jos kohde ei edes tiedä, että hänen yksityisyyteensä on puututtu.

Laissa ei ole säädetty erikseen siitä miten, missä vaiheessa ja minkä valtion viranomaisten toimesta ilmoitukset tulisi tehdä silloin, kun kyse on kansainvälisestä rikosoi-

³⁹ Kuuliala s. 737–738.

⁴⁰ HE 22/1994 (yksityiskohtaiset perustelut kohta 1.1. PKL 5a luku 11 §). Vastaavantuypinen ilmoitusvelvollisuus on otettu mm. EU:n jäädyttämispuitepäätökseen, jossa jäädyttämispäätöksen tehneen oikeusviranomaisen on ilmoitettava asianosaisille käytettävissä olevista oikeusturvakeinoista päätökseen oheistettavassa todistuksessa. Tästä enemmän Sihto 2006 s. 141.

keusavusta.⁴¹ Parasta menettelytapaa pohdittaessa joudutaan siten soveltamaan kansainvälisen oikeusavun yleistä locus regit actum -periaatetta ja KvRoal 9 §:n 2 momentin säännöstä, jonka mukaan oikeusapupyynnön täyttämässä on noudatettava Suomen lain mukaista menettelyä. Perusoikeusmyönteinen tulkinta edellyttää lisäksi, että menettelytapojen tulee olla sellaisia, että asianosainen tulee tietoiseksi häneen kohdistetuista toimenpiteistä, jotta oikeudellinen reagointi asianosaisen näkemyksen mukaan lainvastaisiin toimenpiteisiin ylipäänsä mahdollistuu.

Ilmoitusta tehtäessä on käytännössä ratkaistava muun muassa seuraavia kysymyksiä, joihin ei löydy lainsäädännöstä suoraa menettelytapasäännöstä:

- Tuleeko Suomen viranomaisten ilmoittaa telepakkokeinon käytöstä toimenpiteen kohteelle toimenpiteen lakkaamisen jälkeen sekä siinä tilanteessa, että Suomi on oikeusapua antava valtio että silloin, kun Suomi on pyytänyt oikeusapua?
- Mitä reittiä käyttäen, milloin ja millä kielellä ilmoitus tulee toimittaa?
- Miten viranomaisten tulee varmistua ilmoituksen perillemenosta kohteelle?
- Miten varmistutaan siitä, ettei pakkokeinon kohteelle tehtävällä ilmoituksella vaaranneta vieraassa valtiossa mahdollisesti käynnissä olevaa tutkintaa?

Perusoikeusmyönteinen tulkinta edellyttää, että pakkokeinon käyttämisestä ilmoitetaan sen kohteelle sekä niissä tapauksissa, joissa Suomi antaa vieraalle valtiolle oikeusapua, että silloin, kun vieraan valtion viranomaiset ovat käyttäneet pakkokeinoja Suomen oikeusapupyynnön perusteella.

Niissä tilanteissa, joissa Suomi on oikeusapua antava valtio, tulisi Suomen esitutkintaviranomaisen ja pyynnön esittäneen valtion toimivaltaisen viranomaisen sopia tapauskohtaisesti siitä, missä vaiheessa ja kumman valtion viranomaisten toimesta ilmoittamisvelvollisuus hoidetaan. On tärkeää, että kohteelle tehtävästä ilmoituksesta ja sen ajankohdasta on sovittu ennakkoon vieraan valtion viranomaisten kanssa, ettei ilmoituksen seurauksena vaaranneta tutkintaa vieraassa valtiossa. Kyse on yhtäältä siitä, etteivät viranomaisten käyttämät salaiset pakkokeinot paljastu ennenaikaisesti kohteelle, jolloin toimenpiteet muodostuisivat turhiksi. Toisaalta kyse on siitä, että esimerkiksi tarkkailun ennenaikaisen paljastumisen seurauksena saatettaisiin vaarantaa siihen osallistuvien virkamiesten turvallisuus. Toimenpiteestä ilmoittamista koskevaa ehtoa ei kuitenkaan ole tarpeen asettaa tuomioistuimen päätökseen, vaan riittää, että esitutkintaviranomaiset sopivat asiasta vieraan valtion viranomaisten kanssa.

Jos ilmoitus käytetystä pakkokeinosta toimitetaan Suomen viranomaisten toimesta, sen lähettämisessä vieraan valtion alueelle tulisi noudattaa oikeudenkäyntiasiakirjojen tiedoksiantoreittiä. Esimerkiksi EU:n MLA-sopimus sallii, että ilmoitus lähetetään henkilölle suoraan postitse hänen ymmärtämällään kielellä. Suomen viranomaisten ei kuitenkaan tarvitse erikseen varmistua siitä, että kirjeitse lähetetty ilmoitus menee perille. Kotimaisessakin ilmoitusvelvollisuudessa riittävänä on pidetty, että kateissa olevan

⁴¹ Ilmoittamisen ongelmista kansainvälisissä tapauksissa ks. esim. Tullihallitus 2006 s. 9.

epäillyn olinpaikkaa ei ryhdytä laajasti selvittämään, vaan riittävää on, että ilmoitus toimitetaan väestörekisteristä ilmenevään osoitteeseen.⁴² Vieraassa valtiossa oleskelevan epäillyn osalta ilmoitusvelvollisuuden täyttämisen vaatimustasoa ei ole syytä nostaa tätä korkeammalle, joskin sama minimitaso tulisi säilyttää, jottei kansainvälisessä oikeusavussakaan vaaranneta epäillyn mahdollisuuksia turvautua jälkikäteisiin oikeusturvajärjestelyihin.

Viranomaisten on mahdollista myös sopia keskenään, että oikeudenkäyntivaltion viranomaiset huolehtivat ilmoittamisvelvollisuuden täyttämisestä. Tällöinkin riittävässä voitaneen pitää, että asiasta on sovittu oikeusapua pyytäneen valtion viranomaisten kanssa eikä suomalaisten viranomaisten tarvitse jälkikäteen varmistaa tai todentaa ilmoittamisvelvollisuuden toteutumista.

Tuomioistuimien voi myös kansainvälisissä rikosoikeusapuasioissa tutkinnanjohtajan esityksestä päättää myöntää ilmoittamisvelvollisuuden täyttämiseksi lisää aikaa tai päättää, että ilmoitus saadaan jättää tekemättä (PKL 5a:11 §). Perusteluksi ilmoituksen tekemättä jättämiselle ei yksin riitä se, että kyseessä on kansainvälinen asia ja epäilty on ulkomailla.

Silloin kun Suomi on oikeusapua pyytänyt valtio, noudatetaan pyynnön täytäntöönpanossa edellä kuvatulla tavalla locus regit actum -periaatteen mukaisesti vieraan valtion lainsäädännön mukaisia menettelytapasäännöksiä. Kuitenkin siinä vaiheessa kun vastausmateriaali saapuu Suomeen, palataan noudattamaan pakkokeinolain mukaisia menettelysäännöksiä. Esimerkiksi pakkokeinon kohteelle ilmoitetaan pakkokeinon käyttämisestä pakkokeinolain 5a luvun 11 §:n mukaisella tavalla. Ennen telekuuntelusta ilmoittamista on syytä varmistua siitä, ettei pyynnön täytäntöönpanneella valtiolla itsellään ole käynnissä tutkintaa, jota ilmoituksen tekeminen saattaisi haitata. Pakkokeinolain 5a luvun 11 §:n mukaisesta ilmoitusvelvollisuudesta on hyvä mainita vieraan valtion viranomaiselle jo oikeusapupyynnössä esimerkiksi seuraavalla tavalla:

”Suomen pakkokeinolain 5a luvun 11 §:n mukaan epäillylle on ilmoitettava häneen kohdistetuista telepakkokeinoista esitutkinnan päättyessä tai viimeistään vuoden kuluttua pakkokeinon käytön lopettamisesta. Pyydämme teitä ilmoittamaan vastauksessanne oikeusapupyynnöstämme, mikäli teillä on käynnissä epäiltyyn liittyvä tutkinta, jota ilmoituksen tekeminen saattaisi haitata.”

4.5 Virkamiehen rikosoikeudellinen virkavastuu ja valtion korvausvastuu lainvastaisesta pakkokeinosta

Käytännössä menettely, jonka tarkoituksena on selvittää virkamiehen menettelyn lainmukaisuuteen ja rikosoikeudelliseen virkavastuuseen liittyviä kysymyksiä, käynnistyy usein pakkokeinon kohteen reagoinnin kautta. Vahingonkorvausasia ei voi tulla edes vireille, jollei pakkokeinon kohde tule tietoiseksi käytetystä pakkokeinosta. Pakkokeinon kohteelle tehtäviä ilmoituksia on käsitelty edellisen otsikon (4.4) alla.

⁴² Pölönen s. 144.

4.6 Ylimpien laillisuusvalvojen ja esimiestahojen suorittama valvonta ja hallintokantelumenettely

Viranomaistoiminnan laillisuutta ja säädösten oikeaa tulkintaa ovat varmistamassa normaalien päätöksenteko-, muutoksenhaku- ja kantelumenettelyjen lisäksi ylimmät laillisuusvalvojat eli valtioneuvoston oikeuskansleri ja eduskunnan oikeusasiamies. Salaisiin pakkokeinoihin liittyy myös erityinen kaksiportainen valvonta- ja raportointivelvollisuus. Sisäasiainministeriön on valvottava PKL 5a luvun mukaisten pakkokeinojen käyttöä ja raportoitava niistä eduskunnan oikeusasiamiehelle, joka puolestaan toimii toisen asteen valvojana.⁴³

Vaikka kyseiset viranomaiset suorittavat myös jonkin verran oma-aloitteista laillisuusvalvontaa, on pakkokeinon kohteiden tekemillä kanteluilla periaatteellisesti ja myös käytännössä tärkeä merkitys toimenpiteitä vaativien ongelmien havaitsemisessa.

Ylimpien laillisuusvalvojen ratkaisuista ei löydy tapauksia, joissa olisi käsitelty erityiskysymyksiä, jotka liittyvät salaisten pakkokeinojen käyttöön kansainvälisissä oikeusaputilanteissa.⁴⁴ Voidaan esittää kysymys, johtuuko tämä siitä, että tapauksia on vielä suhteellisen vähän verrattuna puhtaasti kotimaisiin tapauksiin. Osittain syynä voi olla myös se, ettei PLK 5a luvun 11 §:n mukainen ilmoitusvelvollisuus täysin ole toteutunut kyseisissä tapauksissa.

4.7 Sääntelyn tarkkarajaisuus ja normiston hajanaisuus

Säännöksiltä, jotka antavat viranomaisten käyttöön perusoikeuksiin puuttuvia tutkimamenetelmiä, edellytetään kansallisesti erityistä tarkkarajaisuutta.⁴⁵ Lähtökohtana on pidetty kansainvälisen rikosoikeusavun osalta, ettei erillisiä säännöksiä yleensä tarvita niitä tilanteita varten, kun tietty toimenpide suoritetaan vieraan valtion pyynnöstä, koska pyyntö pannaan täytäntöön yleensä kansallisen lain mukaisella tavalla (KvRoal 9 §).

Kansainvälisen rikosoikeusavun tilanteita koskevia erillisiä menettelytapasäännöksiä onkin olemassa vain poikkeuksellisesti. Telekuuntelun osalta EU:n MLA-sopimuksessa on telekuuntelua koskeva erillinen III osasto. Sopimuksen kansallisessa täytäntöönpanolaissa on telekuunteluun liittyvä 5 §, jossa on säädetty siitä, minkälaisia ehtoja tuomioistuimen tulee asettaa telepakkokeinon käyttämistä koskevaan päätökseensä silloin, kun Suomelta on pyydetty telekuuntelua oikeusapuna. Mainitut säännökset koskevat vain sopimusvaltioiden välistä yhteistyötä. Schengenin yleissopimuksen 41 artiklaan sisältyy rajan yli jatkuvaa tarkkailua koskeva määräys, jonka kansallisen täytäntöönpanon yhteydessä poliisilakiin on lisätty uusi 30a §.

⁴³ Ks. esimerkiksi SM 2006 ja siinä ns. SALPA-järjestelmästä s. 42 sekä tullihallituksen suorittamista seurantatoimenpiteistä Tullihallitus 2006 s. 12 ss.

⁴⁴ EOA 2006 s. 44 ja 69–78. Sivulauseessa sivulla 76 mainitaan ulkomaisia liittymiä koskeva ilmoitusten tekemisen myöhästyminen.

⁴⁵ Helminen, Lehtola ja Virolainen s. 500.

Esimerkiksi Sihto on todennut, että kansainvälisen rikosprosessioikeuden sääntelykonaisuus on laaja ja monitasoinen sekä alati muuttuva, ja jo siitäkin syystä paikoitellen vaikeasti hallittava.⁴⁶ Sihto on luonnehtinut EU:n MLA-sopimuksen voimaansaattamistapaa sekamuotoiseksi ja katsonut, että tämän seurauksena normistosta on muodostunut vaikeaselkoinen ja mutkikas.⁴⁷

Myös eduskunnan lakivaliokunta on kritisoinut MLA-sopimuksen voimaansaattamistapaa pitäen sitä vaikeasti avautuvana. Valiokunta on kuitenkin hyväksynyt voimaansaattamistavan muun muassa siitä syystä, että oikeudenala on tällä hetkellä niin voimakkaasti ja nopeasti kehittyvä, mistä syystä yleisen, kattavan kansallisen lainsäädännön luomista ei voida pitää tarkoituksenmukaisena juuri nyt. Toinen keskeinen seikka hyväksyttävyyden kannalta oli valiokunnan lausunnon mukaan se, että kansallisen lainsäädännön ja sopimustekstin välillä ei ole suoranaista ristiriitaa. Valiokunnan mukaan MLA-sopimuksen täytäntöönpanovaiheessa ei myöskään ole tarkoituksenmukaista luoda erillistä EU:n jäsenvaltioita koskevaa yleistä sääntelyä.⁴⁸

Perustuslakivaliokunta on todennut täytäntöönpanotavasta seuraavasti:

Yleissopimuksen kansallisessa voimaansaattamisessa käytetään esityksessä asianmukaisesti blankettimuotoista tekniikkaa (1. lakiehdotuksen 1 §). Sopimuksen voimaansaattamiseen liittyen ehdotetaan myös eräitä kansallisia asiasisältöisiä säännöksiä. Rikosoikeusapua koskevasta säännöskokonaisuudesta muodostuu osaksi tällaisen menettelyn vuoksi mutkikas ja vaikeaselkoinen. Seikka ei ole aivan merkityksetön perusoikeus-sääntelyyn kohdistuvien täsmällisyyden ja tarkkarajaisuuden vaatimusten kannalta. Asiasisältöisen sääntelyn edelleen vahventamista puoltaa tällaisessa yhteydessä se näkemys, että asiasisältöisestä lainsäädännöstä tulisi näkyä perusoikeuksien kannalta merkitykselliset asiat.⁴⁹

MLA-sopimuksen itse sopimusartiklat ovat pitkiä ja osittain varsin vaikeaselkoisia ja sisältävät pitkiä viittauksia ja tulkinnanvaraisia ilmaisuja kuten ”soveltuvin osin” ja ”lisäksi (muut) oikeusturvan kannalta tarpeelliset ehdot”. Esimerkiksi pakkokeinolain 5a luvussa ei ole tällaisen ehdon asettamiseen liittyvää säännöstä eikä viittausta MLA-sopimuksen voimaansaattamislain erityissäännöksiin.

MLA-sopimuksen telekuuntelua koskevat määräykset on tarkoituksella kirjoitettu avoimeen muotoon, jotta ne soveltuisivat mahdollisimman hyvin jatkuvasti muuttuvaan teknologiaan. Esitöissä todetaan seuraavasti⁵⁰: ”Yleissopimuksen telekuuntelua koskevia määräyksiä ei ole kuitenkaan sidottu mihinkään tiettyyn tekniikkaan, vaan ne soveltuvat kaikkeen olemassa olevaan maanpäälliseen ja satelliittivälitteiseen tekniikkaan ja myös tulevaisuudessa kehiteltävään tekniikkaan.” Hallituksen esityksessä myös

⁴⁶ Sihto s. 1165–1167 ja 1180–1182.

⁴⁷ Ks. kansainvälisten sopimusten vaihtoehtoisista voimaansaattamistavoista esimerkiksi Sihto 2006 s. 3–4.

⁴⁸ LaVM 4/2003 s. 3–4.

⁴⁹ PeVL 9/2003 s. 5.

⁵⁰ HE 31/2003 s. 61.

todetaan, ettei yleissopimus sisällä siinä käytetyn televiestin tai televiestinnän määritelmää. Tältä osin hallituksen esityksessä viitataan yleissopimuksen selitysmuistioon, jonka mukaan käsite ei rajoitu vain puhelinkeskusteluihin, vaan se on ymmärrettävä mahdollisimman laajassa merkityksessä. Tästä syystä määritelmän on hallituksen esityksessä katsottu kattavan myös esimerkiksi sähköpostiviestit sekä kaiken muun televerkossa tapahtuvan televiestinnän. Periaate on ymmärrettävä, koska yleissopimusten laatiminen ja kansallinen täytäntöönpano on erittäin hidas ja lopputulokseltaan epävarma prosessi, eikä sen avulla kyetä reagoimaan jatkuvasti tapahtuviin toimintaympäristön muutoksiin. Soveltamisalan avoimuus sopii kuitenkin huonosti yhteen lainsäädännön tarkkarajaisuusvaatimuksen kanssa.

Kansainvälistä poliisiyhteistyötä koskeva sääntely on myös melko puutteellista. Kansainvälisen poliisiyhteistyön keskeinen muoto on tiedonvaihto eri valtioiden lainvalvontaviranomaisten kesken. Tältä osin tarpeelliset kansalliset säännökset sisältyvät yleensä henkilötietojen käsittelystä poliisitoimessa annettuun lakiin (761/2003). Sen sijaan muusta kansainvälisestä poliisiyhteistyöstä ei ole säädetty erikseen. Useimmat kansainväliset oikeusapuinstrumentit, esimerkiksi EU:n MLA-sopimus ja EN:n vuoden 1959 yleissopimus, rajoittuvat vain oikeusapuyhteistyöhön. Toisin sanoen ne eivät kata esitutkinnan aloittamista edeltäviä tiedonhankintavaiheita tai rikosten estämiseen tai paljastamiseen liittyviä toimenpiteitä. KvRoal 1 §:n 2 momentin 6 kohdan mukaan laissa tarkoitettuun kansainväliseen oikeusapuun kuuluu muu rikosasian käsittelyä varten tarvittava oikeusapu, tietojen antaminen lainsäädännöstä ja yhteistoiminta. Tavoitteena on lain esitöiden mukaan ollut varsin laaja soveltamisala, jota ei ole sidottu tiettyihin, erikseen mainittuihin toimenpiteisiin.⁵¹ Kuitenkin esimerkiksi kansainvälisten rikosoikeusapuasioiden koordinointi -työryhmän mietinnössä lain soveltamisalan on katsottu EN:n yleissopimuksen mukaisella tavalla kattavan esitutkinnan, syyteharkinnan ja oikeudenkäynnin, mutta ei esitutkinnan aloittamista edeltäviä toimenpiteitä.⁵² Virka-avun antamisen perustamista kansainvälisestä rikosoikeusavusta annettuun lakiin ei voida pitää yksiselitteisenä.

Eräät poliisiyhteistyötä koskevat kansainväliset sopimukset kuten Schengenin yleissopimus on saatettu kansallisesti voimaan lailla, jolloin toimivaltaperuste virka-avun antamiselle löytyy eduskuntalain tasoisesta säädöksestä. Sen sijaan esimerkiksi Suomen ja lähialueiden väliset rikostorjuntasopimukset (esimerkiksi Venäjän kanssa tehty sopimus yhteistyöstä rikosten torjunnassa⁵³ ja Viron kanssa tehty sopimus yhteistyöstä rikosten torjunnassa⁵⁴) on saatettu voimaan asetuksella⁵⁵ eivätkä ne voi siten itsessään muodostaa oikeudellista pohjaa ja toimivaltaa kansainväliselle yhteistyölle.⁵⁶

⁵¹ HE 61/1993 (yleisperustelut kohta 5.1. Laki kansainvälisestä oikeusavusta rikosasioissa).

⁵² OM 2000 s. 39.

⁵³ SopS 12/1994.

⁵⁴ SopS 58/1995.

⁵⁵ Esimerkiksi Viron kanssa tehdyn rikostorjuntasopimuksen voimaansaattamisasetus 1148/1995.

⁵⁶ OM 2000 s. 39–42.

Tilannetta hankaloittaa osaltaan se, että myös kansallinen lainsäädäntö liittyen poliisin ja muiden lainvalvontaviranomaisten toimivaltuuksiin rikosten estämiseksi, paljastamiseksi ja selvittämiseksi on lukuisien osittaisuudistuksien ja lainmuutosten johdosta epäyhtenäinen, vaikeaselkoinen ja systematiikaltaan epäselvä.⁵⁷ Lainsäädännösämme on epä johdonmukaisuutta erityisesti poliisilain mukaisten tiedonhankintamenetelmien ja pakkokeinolain mukaisten salaisten pakkokeinojen sääntelyssä. Sisäasiainministeriö asetti 11.1.2006 Klaus Helmisen selvityshenkilöksi arvioimaan nyky lainsäädännön systematiikkaa, ongelmia ja muutostarpeita. Helmisen tuli selvittää erityisesti, miten tämän lainsäädäntökokonaisuuden selkeyttä ja ymmärrettävyyttä voitaisiin parantaa huomioiden toimivaltuuksien käyttämiseen liittyvät valvonta- ja oikeus suojajärjestelyt sekä perus- ja ihmisoikeusnäkökohdat, mukaan lukien niihin liittyvä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ja laillisuusvalvojien ratkaisukäytäntö. Helminen esitti raportissaan poliisilain, esitutkintalain ja pakkokeinolain kokonaisuudistusta. Erityisen sekavana Helminen piti pakkokeinolain 5a luvun suhdetta muihin siihen liittyviin säännöksiin. Tavoitteeksi tulisikin asettaa telepakkokeinoja koskevan lainsäädännön kokonaisuudistus, joka täyttäisi perusoikeusjärjestelmän vaatimukset ja muodostaisi selkeän ja johdonmukaisen kokonaisuuden. Lisäksi olisi otettava huomioon turvallisuusasioita koskevan kansainvälisen yhteistoiminnan ja siihen liittyvien kansainvälisten sopimusten Suomelle asettamat velvoitteet. Näihin liittyviä kansallisia säännöksiä olisi Helmisen mukaan otettava keskeisiin uudistettaviin säädöksiin.⁵⁸

Kyseisten lakien uudistamista alettiin selvittää oikeusministeriön ja sisäasiainministeriön asettamassa toimikunnassa. Toimikunnalle asetettiin tavoitteeksi selkeyttää lukuisten osittaisuudistusten vuoksi vaikeaselkoiseksi muodostunutta lainsäädäntökokonaisuutta. Myös lakeja soveltavien viranomaisten toimivaltuuksia on tarkoitus uudistaa siten, että sekä rikostorjunnan tehokkuusvaatimukset että perus- ja ihmisoikeudet otetaan tasapuolisesti huomioon.

Edellä on todettu, että sekä kansainväliseen rikosoikeusapuun että kansalliseen esitutkintaviranomaisten toimivaltuuksia koskevaan lainsäädäntöön liittyy epätarkkuuksia ja hajanaisuutta, minkä johdosta lainsäädäntöä on eri yhteyksissä pidetty vaikeasti avautuvana. Mainitut ongelmat korostuvat kansainvälisessä oikeusapuyhteistyössä, jossa kyseisten oikeudenalojen säännöksiä tulee soveltaa samanaikaisesti.

Esimerkiksi *rikostorjunta* (crime prevention) on käsitteenä sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla hyvin yleisesti käytetty, mutta sisällöltään määrittelemätön ja eri tavoin ymmärretty. Vastaavasti esimerkiksi *lainvalvontaviranomaisten* (law enforcement authorities) ja *oikeusviranomaisten* (judicial authorities) tai *poliisiyhteistyön* (police co-operation) käsitteitä käytetään kansainvälisellä tasolla usein ilman, että niille olisi määritelty jokin selkeä yhteisellä tavalla ymmärretty sisältö. Esimerkiksi Schengenin yleissopimuksessa on edellä kuvatulla tavalla käsitelty rajan yli jatkuvaa tarkkailua

⁵⁷ Helminen s. 17–18 ja 98 sekä esim. myös Tullihallitus 2006 s. 13.

⁵⁸ Helminen s. 4 ja 10–11. Keskeisistä ehdotuksista telepakkokeinojen sääntelyn uudistamisesta ks. esim. s. 17–18, nykyisen sääntelyn ongelmista s. 47–52 ja salaisten pakkokeinojen valvonnasta s. 190–193. Säännösten hajanaisuudesta ja vaikeaselkoisuudesta myös SM 2006 s. 43.

rikoksen selvittämiseksi Poliisiyhteistyö-otsikon alla ja Suomessa asiasta on säädetty poliisilaissa. Myöskään eri tiedonhankintamenetelmien ja pakkokeinojen käsitteistöä ei ole kyetty harmonisoimaan kansainvälisellä tasolla (esimerkiksi tarkkailu ja tekninen tarkkailu).

Pakkokeinon käyttämisen kansallisen lain mukaiset edellytykset tarkistetaan oikeusapua pyydettyä ja sitä annettaessa, mutta käytännön menettelytavat joudutaan usein johtamaan kansainvälisen oikeusavun yleisistä periaatteista. Näihin käytännön menettelytapoihin saattaa sisältyä varsin keskeisiäkin oikeusturvatakeita, kuten jo useaan kertaan mainittu ilmoitusvelvollisuus toimenpiteen kohteelle.

5. Lopuksi

Pakkokeinojen osalta kansalliset oikeusturvatakeet lähtökohtaisesti toteutuvat, koska kansallisen lainsäädännön edellytykset sekä saapuvien että lähtevien oikeusapupyynnöiden osalta tarkastetaan. Sääntely on kuitenkin varsin yleisluontoista ja perustuu kansallisen lainsäädännön periaatteiden soveltamiseen. Kansainvälisessä yhteistyössä esiintyvät erityiskysymykset ja menettelytapakysymykset joudutaan harvoja erityissäännöksiä lukuun ottamatta ratkaisemaan käytännössä. Myöskään kansallista oikeustieteellistä kirjallisuutta ei aiheesta juuri ole, joten kysymykset jäävät käytännön lainsoveltajien ratkaistaviksi. Tästä syystä käytäntöjä kartoittavan tutkimuksen ja menettelytapoja yhtenäistävän hallinnollisen ohjauksen sekä riittävän koulutuksen merkitys korostuu, kun tarve käyttää kansainvälisesti pakkokeinoja ja uudentyyppisiä tiedonhankintamenetelmiä jatkuvasti lisääntyy.⁵⁹

Sen sijaan virka-apumenettelyn eli esitutinnan aloittamista edeltävän kansainvälisen yhteistyön osalta sääntely on tällä hetkellä varsin puutteellista eikä kaikilta osin näytä riittävän selkeästi varmistavan kansallisten oikeusturvatakeiden toteutumista.⁶⁰ Virka-apumenettelyyn kuuluvan kansainvälisen yhteistyön, muun muassa teknisen tiedonhankinnan käyttämisen tarve, on niin ikään jatkuvasti kasvava, mistä syystä kansainväliseen virka-aputoimintaan liittyvää sääntelyä tulisi täsmentää esimerkiksi oikeusministeriön ja sisäasiainministeriön asettaman lainvalmistelutoimikunnan työskentelyn yhteydessä.

⁵⁹ Aiheeseen on kiinnitetty huomiota poikkihallinnollisessa työryhmässä ja tämän ns. KARI-työryhmän muistio (12.5.2006) on julkaistu esim. oikeusministeriön sisäisessä intranetissä Ilonassa toimimaan esim. tulkinta-apuna oikeusaputilanteissa.

⁶⁰ Kannanotto ei koske henkilörekistereistä vieraalle valtiolle luovutettavia tietoja, joita koskevaa sääntelyä tutkimuksessa ei ole käsitelty.

Lähteet

- Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2006. Helsinki 2007. (EOA 2006)
- Hallituksen esitys Eduskunnalle keskinäisestä oikeusavusta rikosasioissa Euroopan unionin jäsenvaltioiden välillä tehdyn yleissopimuksen ja keskinäistä oikeusapua rikosasioissa koskevan eurooppalaisen yleissopimuksen varauman peruuttamisen hyväksymisestä sekä niihin liittyviksi laeiksi. (HE 31/2003 vp)
- Hallituksen esitys Eduskunnalle telekuuntelua ja -valvontaa sekä teknistä tarkkailua koskevaksi lainsäädännöksi. (HE 22/1994 vp)
- Hallituksen esitys Eduskunnalle kansainvälistä oikeusapua rikosasioissa koskevaksi lainsäädännöksi. (HE 61/1993 vp)
- Helminen, Klaus*: Turvallisuusviranomaisten toimivaltuussäännösten uudistamistarpeet. Sisäasiainministeriön julkaisuja 32/2006. (Helminen)
- Helminen, Klaus – Lehtola, Kari – Virolainen, Pertti*: Esitutkinta ja pakkokeinot. Helsinki 2005. (Helminen, Lehtola ja Virolainen)
- Hämäläinen, Erkki*: Poliisitoiminnan muutokset Euroopan integraatiossa. Teoksessa Rikostorjunnan etulinjassa, Keskusrikospoliisi 80 vuotta, s. 27–46. Helsinki 2006. (Hämäläinen)
- Jonkka, Jaakko*: Poliisin johtamisjärjestelmä ja sisäinen laillisuusvalvonta. Sisäasiainministeriön julkaisuja 48/2004. (Jonkka)
- Joutsen, Matti*: The European Union and Cooperation in Criminal Matters: The Search for Balance. Heuni Paper No. 25/2006. www.heuni.fi. (Joutsen)
- Kansainvälisten rikosoikeusapuasioiden koordinointi – työryhmän mietintö*: Oikeusministeriö, Yleisen osaston julkaisuja 1/2000. (OM 2000)
- KARI-työryhmän muistio 12.5.2006*: ”Workshop eräistä pakkokeinoista kansainvälisessä oikeusavussa – erityisesti telekuuntelun näkökulmasta”
- Kuuliala, Matti*: Tuomioistuinten rutiinit ja prosessioikeus. Lakimies 5/2006, s. 727–749. (Kuuliala)
- Lakivaliokunnan mietintö allituksen esityksestä keskinäisestä oikeusavusta rikosasioissa Euroopan unionin jäsenvaltioiden välillä tehdyn yleissopimuksen ja keskinäistä oikeusapua rikosasioissa koskevan eurooppalaisen yleissopimuksen varauman peruuttamisen hyväksymisestä sekä niihin liittyviksi laeiksi. (LaVM 4/2003 vp)
- Niemi-Kiesiläinen, Johanna*: Johdatus esitutkinta- ja pakkokeinolakeihin. Helsinki 2000. (Niemi-Kiesiläinen)
- Nilsson, Hans G.*: International cooperation to fight organised crime – the Titanic scenario. Teoksessa Flores juris et legum festskrift till Nils Jareborg, s. 523–530. Iustus förlag 2002. (Nilsson)
- Pajujoja, Jussi*: Keskitetystä järjestelmästä suoriin yhteyksiin. Poliisitoiminta ja rikosasioiden kansainvälisen oikeusavun kehitys. Keskusrikospoliisi. Helsinki 1998. (Pajujoja)
- Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä keskinäisestä oikeusavusta rikosasioissa Euroopan unionin jäsenvaltioiden välillä tehdyn yleissopimuksen ja keskinäistä oikeusapua rikosasioissa koskevan eurooppalaisen yleissopimuksen varauman peruuttamisen hyväksymisestä sekä niihin liittyviksi laeiksi. (PeVL 9/2003 vp)
- Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta. (PeVM 25/1994 vp)
- Pölonen, Pasi*: Salaiset pakkokeinot. Helsinki 1997. (Pölonen)
- Sihto, Juha*: Pyynnöistä määräyksiin – Uusin eurooppalainen luovuttamis- ja oikeusapuoikeus Suomen lainsäädännössä. Lisensiaatintutkimus. Helsingin yliopisto 2006. (Sihto 2006)
- Sihto, Juha*: Kansainvälinen rikosprosessioikeus. Teoksessa Juha Lappalainen et al. Prosessioikeus, s. 1163–1274. Helsinki 2003. (Sihto)

- Sisäasiainministeriön kertomus SM-2007-01115/Ri-2:* Sisäasiainministeriön kertomus eduskunnan oikeusasiamiehelle salaisten tiedonhankintakeinojen käytöstä vuodelta 2006, 19.3.2007. (SM 2006)
- Sisäasiainministeriön määräys SM-2004-02145/Ri-0:* Sisäasiainministeriön poliisiosaston määräys ”Rikosten torjuntaan ja tutkintaan liittyvän poliisin virka- ja oikeusavun pyytäminen ulkomailta ja ulkomailta saapuneiden pyyntöjen täytäntöönpaneminen Suomessa” 18.10.2004.
- Tullihallituksen selostus telekuuntelun, telearvonnan ja teknisen kuuntelun käytöstä tullilaitoksessa vuonna 2006 (15/920/07). (*Tullihallitus 2006*)

Kirjoittajat

Jukka Jaakkola: OTK, VT, DI Helsingin käräjäoikeuden kärjätuomari

Risto Koulu: OTT, VT Tutkimusjohtaja (Conflict Management Institute)

Raimo Lahti: OTT, VT, VTM Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan rikosoikeuden professori

Tom Laitinen: OTK, VT Valtakunnansyyttäjänviraston ylitarkastaja

Sini Leppänen: OTK, VT Vantaan käräjäoikeuden kärjätuomari

Taina Neira: OTK, VT Keskusrikospoliisin rikostarkastaja

Tiina Nurminen: OTK, VT Helsingin hovioikeuden hovioikeudenviskaali

Timo Ojala: OTL, VT Korkeimman oikeuden oikeussihteeri

Sanna Palo: OTK, VT Keskusrikospoliisin rikostarkastaja

Anna-Mari Porkkala-Hietala: OTK, VT Helsingin käräjäoikeuden kärjätuomari